

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG AMT 1980

FRA VIBORG AMT

FRA VIBORG AMT

ÅRBOG

Udgivet af

HISTORISK SAMFUND
FOR
VIBORG AMT

1980

45. ÅRGANG

FRA VIBORG AMT 1980

Redigeret af

PAUL G. ØRBERG

under medvirken af

HANS H. WORSØE

og

MORTEN ØLLGAARD

Lay-out og tryk:

F. V. Backhausens eft. a/s
Viborg Stiftsbogtrykkeri

Reproduktion:

Odense Reproduktion

Farvebillede:

Poul Juncher A/S, Randers

Skrift:

8 og 10 pkt. Garamond

Papir:

120 g G-print

Omslag:

Invercote

Trykt i 800 eksemplarer

ISBN 87-87235-22-6

Indhold

Christian Jacobsen: Fiskeri og pramfart på Gudenåen	7
Aase Rosenberg Rasmussen: Barn i Viborg under første verdenskrig ...	69
Harald Ditzel: Vinderslevtrianglen, harpe – eller måle- instrument?	85
Harald Jørgensen: Spredte barndoms- og ungdomserindringer fra Viborg	105
Småstykker: Paul G. Ørberg: En moralsk historie fra Mønsted sogn i gamle dage	145
Adam J. L. Leopold: Et oldtidsfund i en gammel avis	151
Erik Levin Nielsen: Gamle stier, nye veje	157
Rettelse til Erik Broch: Af Gødvad ejen- domshistorie	160
Viborg-litteratur 1979–80	161
Anmeldelser	165
Samfundet siden sidst	169
Beretning fra lokalhistoriske arkiver	171

Forsidebilledet

er et maleri af Rasmus Christiansen fra 1894, »Kåg på Gudenåen«. Privateje. Se nærmere side 41.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Provst *Morten Øllgaard*, Vorde, formand.

Arkivar *Paul G. Ørberg*, Tapdrup, næstformand.

Højskolelærer *H. P. Pedersen*, Bjerringbro, sekretær.

Sekretær *Else Hansen*, Viborg, kasserer.

Museumsinspektør *Marianne Bro-Jørgensen*, Viborg.

Domprovst *K. Gjesing*, Viborg.

Arkivar *Hans H. Worsøe*, Bruunshåb.

Stiftamtmand *Fl. Martensen-Larsen*, Viborg.

Materielforvalter *H. Spanggaard Munch*, Viborg.

Kørelærer *Aksel Nielsen*, Thorning.

De fire førstnævnte udgør forretnings- og økonomiudvalget.

Revisorer:

Bankfuldmægtig *Finn Bertel*.

Assistent *Henning Skov*, Landsarkivet.

Samfundets ekspedition:

Fru *Else Hansen*, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15,
8800 Viborg. – Tlf. (06) 62 44 88. – Giro 4 06 38 05.

Bidrag til årbogen

sendes til arkivar *Paul G. Ørberg*, Landsarkivet, 8800 Viborg.

Fiskeri og pramfart på Gudenåen

Af Christian Jacobsen

Christian Jacobsen, der er bosat i Tange, fortæller her om det store åløbs tilblivelse og om det specielle fiskeri i lakse- og ålegårde. Sidste kapitel handler om pramfart og pramdragere. I årbogens næste årgang fortæller han videre om de planer, der fremkom til udnyttelsen af vandkraften og om tilblivelsen af det store Tangeværk.

Kapitel I

ÅEN

Jyllands tag – højderyggen fra Viborg til grænsen ved Kruså – danner halvøens betydeligste vandskel. Her skilles i bogstavelig forstand vandene: vest for højderyggen løber overfladevandet til Vesterhavet, mens det øst herfor føres til Kattegat og Lillebælt.

Dette store jyske vandskel er utrolig skarpt. Dog er det måske en overdrivelse, når det påstås, at regnvandet på vestsiden af taget på en bestemt lade løber til Vesterhavet, mens det, der falder på østsiden, ledes til Kattegat – men en kendsgerning er det, at to af landets største vandløb udspringer her på højderyggen mindre end 100 meter fra hinanden og herfra løber i hver sin retning for at ende i hver sit hav.

Dette finder sted, hvor vandskellet passerer Tinnets krat nordvest for Vejle. Her udspringer på vestsiden Skernåen, der ved sit udløb i Ringkøbing fjord har sat et par danske rekorder: dels er den landets bredeste vandløb, dels afvander den et større område end nogen anden dansk å.

På vandskellets østlige affald – mindre end et bøsseskud fra Skernåens kilder, men dog efterladende så megen plads, at Hærvejen her fandt sin passage – udspringer Gudenåen, som også besidder sin rekord: den er med sine 158 km Danmarks længste å. Det er denne å, vi skal beskæftige os med her, mens Skernåen ikke mere skal nævnes.

Om navnet Gudenåen kan stednavneforskerne fortælle, at det hænger sammen med ordet gud, og at det antagelig betyder »den til guderne indviede«. Navnet er først overleveret fra anden halvdel af 1400-tallet, men det er sandsynligvis langt ældre. I det mindste nævnes i 1219 i Øm klostres krønike Gudensø, og i samme århundrede omtales Randers fjord under navnet Gudenfjord hos Snorre Stur-lason. Når således vidt adskilte dele af åens løb allerede i det 12. århundrede bærer Guden-navnet, er det vel ikke urimeligt at antage, at også de mellemliggende strækninger har båret dette navn, så hele vandløbet i hvert fald på dette tidspunkt har været kaldt Gudenåen.

Det er dog tvivlsomt, om man allerede i den tidlige middelalder havde klare forestillinger om åens fulde løb. Dens udspring og første løb var næppe kendt dengang, men i 1638 kan præsten i Nykirke sogn, hvortil Tinnet hører, melde, at Gudenåen begynder her, og at den »... løber i øster, så længe hun falder ud under Randers bro udi Østerhav ...« Hvorfra præsten havde denne viden, er gådefuldt – først langt senere beviste kortlægningen af Jylland, at sagen forholdt sig sådan, og at præsten havde ret i sin påstand om åens endepunkt.

Verdenshjørnerne synes præsten derimod ikke at have været så stiv i. Fra Tinnet løber åen rigtignok mod øst, som angivet af ham. Men efter Tørring tvinges den af bakkelandet vest for Horsens ind i en nordlig retning, som den følger, indtil den har passeret Mos- og Gudensø. Så løber den mod nordvest til Silkeborg, hvorfra den igen sætter en nordlig kurs. Ved Tange-Bjerringbro slår åen en vældig bue, som bringer den til at løbe næsten stik øst, hvorefter den uden yderligere svinkeærinder når sit udløb ved Randers.

Nykirke-præsten fastslog i 1638, at Gudenåen ender ved Randers bro. Den når her ned i niveau med havet, så synspunktet synes sundt nok. Alligevel findes der en anden mening herom, idet nogle hævder, at åen først ender 10–12 km øst for Randers – ved Uggelhuse. Som begrundelse for denne opfattelse anføres, at vandet endnu helt herude er ganske ferskt – følgelig må åen jo fortsætte hertil.

Spørgsmålet skal ikke nærmere drøftes her – af to grunde: For det første er det vist kun af teoretisk interesse, for det andet falder det geografisk uden for denne fremstillings rammer. Fra nu af skal vort interesseområde nemlig indskrænkes til blot at omfatte Gudenåen på strækningen fra Silkeborg til Randers – de dele af åen, som ligger før Silkeborg og eventuelt efter Randers, skydes derved helt ud og vil i det følgende kun perifert blive berørt.

Det afsnit af Gudenåen, der er valgt som emne i denne fremstilling, savner et bekvemt navn. I mangel af bedre har jeg valgt betegnelsen »den nedre Gudenå« for strækningen Silkeborg-Randers, hvilken benævnelse herefter vil blive anvendt. Dette navn har dog den ulempe, at det hos enkelte personer vil kunne skabe kedelige associationer. Ord som øvre og nedre løb bruges som regel kun, når talen er om floder, hvorimod disse betegnelser næsten aldrig finder anvendelse i forbindelse med åer og endnu mindre vandløb. Følgelig kunne én og anden få den idé, at forfatteren ønsker at støtte de fanatiske turistfolk, som vil have navnet Gudenåen udskiftet med Gudenfloden af reklamemæssige grunde.

Dette er dog ingenlunde tilfældet. Tværtimod bør navnet Gudenfloden efter min mening forbeholdes den nuværende ås forgænger. Thi Gudenåen er ikke det første vandløb på pladsen. Før den løb en mægtig strøm i dens dal, en strøm, hvis format var virkelig storslået. Selv efter international målestok var denne strøm imponerende – i forbindelse med den er det ikke misbrug at anvende ordet flod, og hvilket navn ville da være mere passende for den end Gudenfloden?

Eksistensen af denne flod ligger en 10–15.000 år tilbage i tiden, dvs. i istidens sidste periode. I lange tider havde indlandsisen østfra dækket landet med sit kilometertykke tæppe

ind til det store jyske vandskel – længere nåede den aldrig vestpå, da afsmeltningen netop langs denne linie var i stand til at holde trit med tilførslen af ny is østfra. Omsider blev denne hårfine balance brudt – afsmeltningen tog overhånd, og isranden begyndte langsomt at trække sig tilbage østover. På et tidspunkt stod den vigende isrand ved Silkeborg – situationen fremgår af figur 1a. Smeltevandet herfra samledes i en strøm, der gik nordover i en retning, der så at sige er identisk med Gudenåens nuværende forløb. Men allerede ved Tange pressedes vandet ud i vestlig retning af isen, der stod nordøst herfor. Det løb så videre gennem den i geologiske kredse særdeles berømte Faldborg-dal ved Rødkærsgade for syd om Viborg og Skive at ende helt ude i den nuværende Venø bugt.

Da den fortsatte afsmeltning tvang isen videre øst- og nordover, åbnedes nye farvande. Denne situation benyttede Gudenfloden sig af til at lægge sit løb om – dog kun udløbet. Fra Faldborg-dalen gik vandet nu vestom Viborg til den isfrie Hjarbæk fjord, som det ses på fig 1b. For Silkeborg-egnen betød isens tilbagetrækning på dette stadium, at strømmen forlængedes betydeligt bagud – på skitsen ses forløbet: den kommende ådal var nu taget i brug helt op til Himmelbjergsøerne.

Stadie 3 bød på de mest radikale ændringer i strømmens forløb – se fig. 1c. På dette tidspunkt var isen rykket tilbage til Randers, hvor den stod og spærrede for adgangen til Randers fjord. På trods heraf gjorde Gudenfloden et be hjertet forsøg på at nå Kattegat – gennem den nuværende ådal brød smeltevandet sig vej helt til Hornbæk. Men da isranden ikke kunne forceres, blev vandet tvunget imod vest, ind i Nørreådal, hvor det løb i modsat retning af, hvad Nørreåens vand gør i dag. Hurtigt fandt det ind i Skalså-dalen, og ad disse store omveje lededes vandet igen til Hjarbæk fjord. Når Skalsådal, i dag fremtræder som én af landets bredeste dale – op mod 6 km bred – skyldes det altså mere Gudenfloden end Skalsåen selv.

Da isen blottede Randers fjord og vestlige Kattegat, lagdes smeltevandsstrømmen om for sidste gang. Den fandt nu

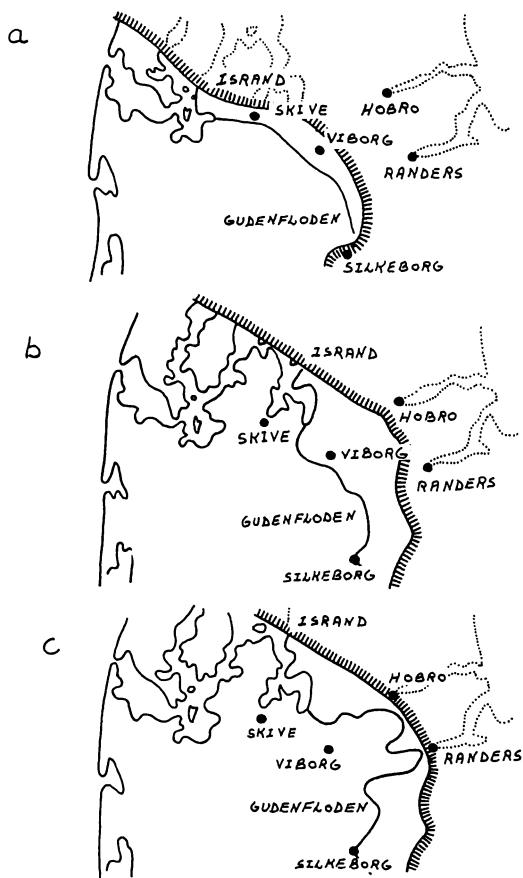

Fig. 1. Tre stadier i Gudenflodens udvikling. (Delvis efter Danmarks geologiske undersøgelser).

sit endelige udløb, idet den tog dalen fra Hornbæk og øst-
over til Kattegat i besiddelse.

Megen dramatik knytter sig således til smeltevandsflodens historie. Men skønt de gentagne forlægninger af strømmens forløb må have forårsaget oversvømmelser af umådelig omfang, har der ikke været tale om egentlige katastrofer. Thi sådanne indtræffer kun, hvor menneskeliv og jordisk gods

sættes på spil – og denne situation forelå netop ikke: på dette tidspunkt havde mennesket endnu ikke betrådt Danmarks jord. Først tusinder af år senere arriverede de første jægere, og da var omvæltningernes virkninger for længst klinget af, ja, smeltevandsstrømmen selv ophørt med at eksistere, idet den som følge af vandmangel var skrumpet ind til at have noget nær samme størrelse som den nuværende å.

Som det vil forstås, har intet menneskeligt øje nogensinde skuet ud over Gudenfloden i al dens vælde. Når vi alligevel er i stand til at danne os sikre forestillinger om den, skyldes det geologerne, hvis undersøgelser i fremmede lande og i Gudenådalen selv har formået at mane fortiden frem.

Fra Grønland og Island kendes fra vore dage smeltevandsstrømme fra de der endnu residerende ismasser. Gudenfloden må have mindet stærkt om dem. De har fået det poetiske navn hvidåer på grund af vandets mælkede og plumrede karakter, der fremkommer som følge af, at vandet er mættet af alskens opslemmede jordarter. En sådan hvidå var Gudenfloden – og det har da været koldt, grumset vand, der medførte uhyre mængder af ler, sand og grus, som dengang stod ad Randers til. På vandoverfladen hoppede is-skosser, som var løsrevet fra indlandsisen, og skumtoppe skabt af strømmen. Strømhastigheden har nemlig været stor – dette fremgår af, at floden har haft styrke til at medføre sand og grus helt op til Randers, hvor disse materialer i dag findes afsat i det gamle flodleje.

For overraskende nok eksisterer Gudenflodens leje endnu – omend kun partielt. Resterne findes på begge sider af den nuværende å, hvor de ses som flade terrasser, der løfter sig flere meter – helt op til 12 – over åens vandspejl. Det, som står tilbage, er lejet langs smeltevandsflodens bredder. Derimod eksisterer den midterste del af flodlejet ikke mere – her løber nu Gudenåen, som har dannet sig sin egen dal ved at bortrodere det gamle flodleje i ned til 12 meters dybde, hvori selve åløbet og de ledsagende enge findes. Skellet mellem den nuværende ås dal og smeltevandsflodens er markeret ved en høj skrænt, hvis størrelse angiver os omfanget af Gudenåens erosion.

Stiger man fra engene op ad skrænten, står man altså på den gamle flods bund. Man befinder sig så på et plateau, der er næsten plant og sine steder flere hundrede meter bredt. Bakkerne, der på begge sider af åen hæver sig op over plateauet, angiver tilnærmelsesvis Gudenflodens bredder, idet dens vande fyldte hele dalen lige fra bakkelandet på venstre til bakkelandet på højre side.

Står man på et højdepunkt og ser ud over Gudenådalen, får man et ret godt indtryk af flodens bredde – den svarer på ethvert sted til dalens bredde og vil mange steder være over 1 kilometer. Et endnu mere naturtro indtryk af flodens mægtighed fås ved Tangeværkets hoveddæmning. Her er hele den gamle floddal spærret, og søens bredde svarer meget vel til smeltevandsflodens. 800 m har der på dette sted været mellem flodbredderne, hvilket sætter Gudenfloden i klasse med de store mellemeuropæiske floder som f. eks. Rhinen.

En flod af et sådant format var der ikke grundlag for i det lange løb. Med indlandsisens forsvinden fra Jylland forsvandt flodens vigtigste vandleverandør – tilbage til at holde floden ved magt var kun overfladevandet i den nuværende ås afvandingsområde. Dette forslog slet ikke til at fylde Gudenflodens leje, og hurtigt skrumpede floden ind til Gudenåens størrelse. I begyndelsen løb den nye å i flodens leje – men i løbet af årtusinderne har den eroderet sig ned gennem dettes midterste del. Dette arbejde nødvendigjordes – og lettedes – af den landhævning, som satte ind efter at isens vægt var forsvundet, og som udgjorde omtrent 12 m, hvilket ses af højden af de førnævnte skrænter. Samtidig med at åen udførte denne bedrift, formåede den at gennemføre et endnu større arbejde. Den udgravede i den gamle flodbund sin egen private dal, der med sine enge og moser når en bredde på flere hundrede meter. Der er her tale om forbavsende præstationer, når vandløbets størrelse tages i betragtning – men det må ikke glemmes, at åen har haft meget lang tid til sin rådighed, ej heller at dens strøm i begyndelsen var stærkere og hurtigere end nu til dags, hvor både fald og vandmængde er mindre.

I sammenligning med Gudenfloden er Gudenåen i dens nedre løb en såre udramatisk, ja, man fristes til at sige tri-viel strøm. Sagte risler vandet af sted spejlende himmelen, mens skøjteløberne dyrker deres idræt og knapt nok forstyrres af de ilninger, som nu og da kruser overfladen. En storm kan dog ruske op i åen, men rigtige bølger bliver det næppe til, og de skumtoppe, der nu og da ses på overfladen, skyldes nok mere sulforester fra kloakkerne end bølgeslaget. Kun forårstøbruddet i snerige år forlener den med et øjeblikks vælde – så haster grårumset vand ad laksestaden til, og åen svulmer op og flyder hist og her over. Men i løbet af få uger er alt atter ved det gamle.

Som hos mennesket er denne mangel på temperament et alderdomstegn. Selv geologerne, som ellers plejer at regne i årmillioner, kalder Gudenåen for gammel, skønt den kun har nogle årtusinder på bagen. Denne vurdering skyldes den viden, man efterhånden har erhvervet sig om vandløbenes udviklingshistorie, og her falder den nedre Gudenå i udviklingsskemaets senere faser. Et af tegnene herpå er de mange sving og bugtninger, som karakteriserer åløbet og forlænger åens vej fra Silkeborg til Randers med mange kilometer.

Et andet tegn på åens alderdom er formindskelsen af dens fald. I tidens løb er ålejet blevet stærkt udjævnet – dels ved aflejringer nær udløbet, dels ved erosion højere oppe. Nivelementer viser, at åen ved Silkeborg ligger 19 m over havets overflade. Regner man længden af nedre Gudenå til 70 km, får man et fald på $19/70 \text{ m} = 0,27 \text{ m}$ pr. kilometer. Faldet er dog ikke lige stort overalt. Hvor jordbunden er blød, har erosionen været størst, og på disse steder er løbet stærkt udjævnet, mens en hårdere jordbund, der bedre modstår erosionen, bevirker mindre udjævning og altså større fald.

Figur 2 viser faldet i den nedre Gudenå fra Silkeborg til Bjerringbro. Det ses, at faldet fra Silkeborg til Tvilum bro er ganske ringe, mens det fra Tvilum bro til Kongensbro er noget større. Fra Kongensbro til Tange er faldet stort – på disse 13 kilometer falder åen 10 m, eller i gennemsnit pr. kilometer $10/13 \text{ m} = 0,77 \text{ m}$, hvilket er næsten tre gange mere end gennemsnitsfaldet for den nedre Gudenå, der jo

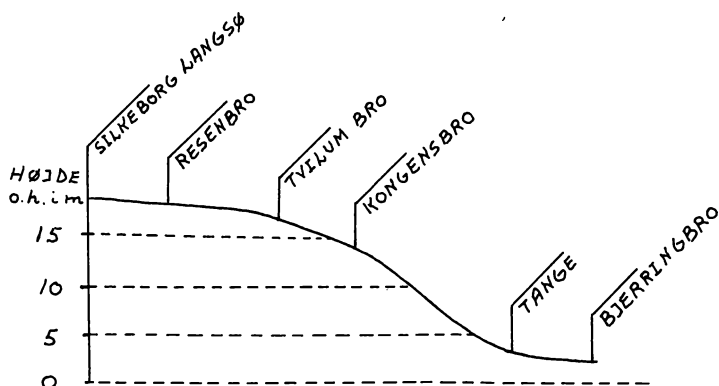

Fig. 2. Gudenåens jald fra Silkeborg til Bjerringbro. (Bearbejdet efter S. A. Faber og Kr. Thomsen: Forslag til Kanal- og Kraftanlæg ved Gudenå, 1910, fig. 1).

var 0,27 m. Til gengæld er faldet fra Bjerringbro til Randers – en strækning på 30 km – kun 3,50 m, hvilket pr. kilometer svarer til mindre end 0,12 m.

Faldets størrelse spiller en rolle for strømhastigheden. Naturligvis vil de fleste sige. Men forholdet er ikke så enkelt endda. Flere faktorer har indflydelse på strømhastigheden – f. eks. den gnidningsmodstand, som vandet udsættes for fra bund og sider, og som har sin største virkning, når talen er om små vandmængder. Alt andet lige vil den faktor betyde, at vandets hastighed øges, jo nærmere man kommer udløbet, fordi man her finder de største vandmasser.

Disse regler giver os kun ringe mulighed for at vurdere, hvor strømhastigheden er størst i den nedre Gudenå. Undersøgelser, som kunne kaste lys over spørgsmålet, eksisterer mærkeligt nok ikke – faktisk véd man kun, at strømhastigheden er større ved Tvilum end ved Ulstrup, hvilket Hede-selskabets målestationer disse steder viser. Heraf fremgår dog, at faldet spiller en større rolle for strømhastigheden end friktionen, hvorfor vi har lov at antage, at vi vil finde den største strømhastighed på det sted, hvor faldet er størst. I så fald har Gudenåens strøm været kraftigst på strækningen fra Kongensbro til Tange, hvor nu Tange sø breder sig.

Denne antagelse stemmer meget vel med erfaringer fra skibsfarten på åen.

Næststørst er strømhastigheden i den nedre Gudenå muligvis på strækningen Hornbæk-Randers. Denne påstand virker umiddelbart overraskende – men netop her træder regelen om den formindskede friktion i kraft. Mens Gudenåen ved Silkeborg har en bredde af ca. 30 m og en dybde på ca. 1 m, svulmer den umiddelbart før Randers op til den dobbelte bredde og dybde. For denne store vandmasse er gnidningsmodstanden stærkt nedsat, og skønt åen her har et yderst ringe fald, er det troligt, at man på den nævnte strækning finder en relativ stor strømhastighed.

Gudenåens opsvulmen ved Hornbæk hænger sammen med, at den på dette sted optager Nørreåen. Af kortet over den nedre Gudenås afvandingsområde – fig. 3 – fremgår det, at mange åer, der afvander betydelige arealer, slutter sig til Gudenåen. Men ingen kan i størrelse måle sig med Nørreåen, der afvander egnen helt over forbi Viborg. Efter at have modtaget dette store vandtilskud når Gudenåen sin maksimale størrelse, og den kan såmænd godt på disse sidste få kilometer minde om en flod. Denne sammenligning var mere slående tidligere, hvor åen lige før Randers dannede et regulært delta, bestående af 4 langstrakte øer, som delte strømmen op i 5 mindre løb. Deltaets tilstedeværelse fremkaldte ofte overstømmelser af engene højere oppe ad åen, hvilket naturligvis vakte ejernes harme. Omsider fik de gennemtrumfet en regulering: deltaet fjernedes, og Gudenåen lagdes i spændetrøje ved opførelsen af dæmninger langs dens bredder. Denne kanalisering af åen har virket ganske efter sin hensigt – men landvindingen medførte rigtignok også, at Danmark blev et enestående stykke natur fattigere.

Når sådanne forsvarsværker er påkrævede, vidner det om, at åen ikke er så tam og fredelig endda. Selv om den ikke længere råder over isflodens gigantiske vandmasser, er det dog betragtelige mængder af vand, Gudenåen hvert år transporterer – så store mængder, at den fortsat er i besiddelse af stærke kræfter. Tal for vandføringen kunne anføres – men det må være nok at nævne, at allerede ved Tange

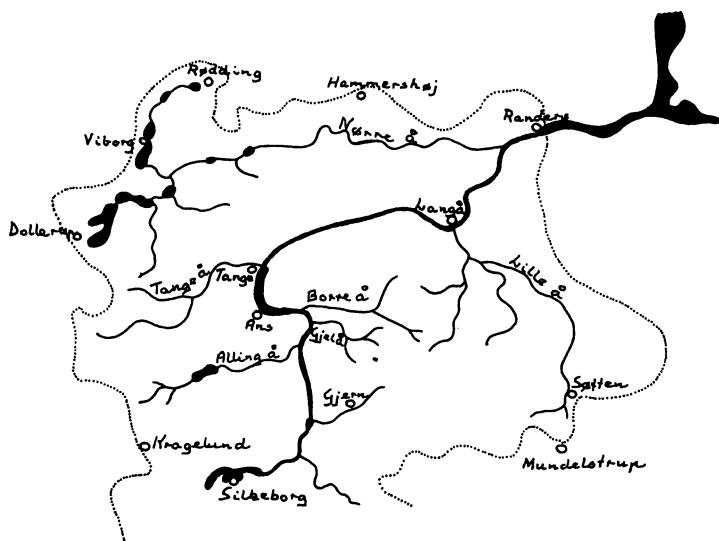

Fig. 3. Afstrømningssystemet for den nedre Gudenå. Foruden selve Gudenåen er afsat de vigtigste tilløb. Afvandsområdet er markeret med punkteret linie. (Bearbejdet efter S. A. Faber og Kr. Thomsen: Forslag til kanal- og kraftanlæg ved Gudenå, 1910, fig. 2 overfor s. 2).

passerer hvert år så stor en vandmængde, at den svarer til Danmarks samlede vandforbrug – og at denne vandføring er flerdoblet ved Randers.

Dens stærke kræfter er man først begyndt at udnytte i allernyeste tid ved anlægget af elektricitetsværket i Tange, mens man aldrig drog nytte af den ved driften af vandmøller. Langs hele den nedre Gudenå fandtes ikke så meget som én eneste vandmølle – og dette på trods af, at regeringerne til alle tider har opfordret til indvinding af vandløbenes energi. Allerede Valdemar Atterdag erklærede, at han ikke ville tillade, »at vandene løb ud i havet uden at de forinden havde tjent samfundet til nytte«. Når den nedre Gudenå alligevel fik lov at slippe, gives der vist kun én forklaring herpå: datidens teknik var ikke tilstrækkelig udviklet til at kunne tøjle Gudenåens kræfter – enhver dæm-

ning og ethvert møllehjul truede den med at feje til side, og man måtte i denne omgang opgive at lægge den i lænker.

Også i trafikal henseende var Gudenåen en svær modstander i ældre tid. For os som i dag suser over den i vore biler på moderne vejbroer er det svært at forstå, at den tidligere har været en hindring for samkvemmet. Men før de mange broer kom, var den en lidelse og en fare for enhver rejsende, som med båd skulle krydse den – særlig stor var besværet og risikoen naturligvis i vinter- og forårsmånederne, hvor isgang og højvande gjorde åen uregerlig.

Fra gammel tid passerer to hovedstrøg åen. Den vigtigste af disse er vejen Ålborg-Århus, der krydser åen ved Randers. Her opførtes tidligt en bro – vi hører om den i forbindelse med Niels Ebbesen, men allerede da har den nok været gammel. Næsten lige så vigtig var vejen Viborg-Århus, som overskrider åen ved Kongensbro. Også her fortaber broens alder sig i historiens mørke, men selve det romantiske navn giver os grund til at mene, at den første bro på dette sted må være slået engang i middelalderen.

Flere broer end disse to blev ikke opført over den nedre Gudenå før langt hen i 1800-tallet, selv om der tydeligt nok var brug for langt flere. Lokaltrafikken nød ikke godt af de to broer, og dens behov for overgangsmuligheder måtte tilgodeses på anden vis. Resultatet blev, at der med passende mellemrum langs åen opstod færgeoverfarter, der i mange år løste denne vigtige trafikale opgave.

En sådan færgefart forevige maleren Hans Smidt omkring 1875 – se fig. 4. Sit billede har Smidt blot kaldt »Færge over Gudenåen« uden oplysning om, hvor motivet stammer fra. Men efter al sandsynlighed er stedet Svstrup, hvor kromanden netop ejede en trækfærge som den afbildede. Et mere sikkert kendetegn er bakken i billedets venstre halvdel, der utvivlsomt forestiller den karakteristiske Troldhøj i Gjern bakker, der let kan ses fra færgestedet, som fandtes lige neden for Svstrup kro.

På billedet er færgen på vej over mod kroen. Træktovet ses tydeligt i færgens forende – i bagenden var et lignende, som anvendtes, når færgen skulle returnere. Forrest på fær-

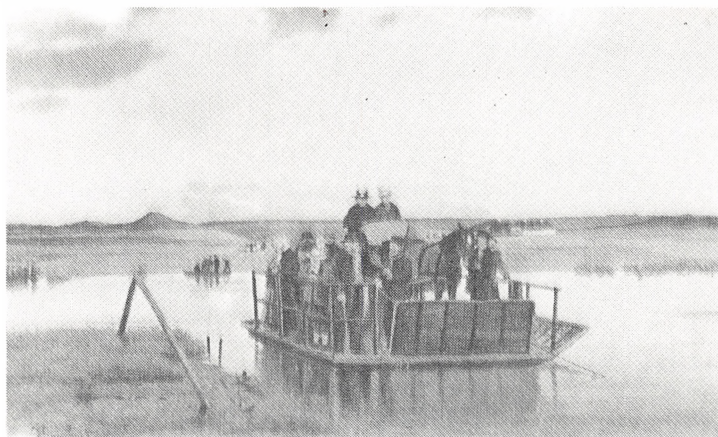

Fig. 4. Trækfærge over Gudenåen – sandsynligvis ved Svostrup. Efter maleri af Hans Smidt ca. 1875.

gen findes en stor klap, der fungerede som broklap – den sloges ned, når bredden nåedes, og via den kunne køretøjer ilandsættes og ombordtages. Det tilsyneladende skrøbelige fartøj er fyldt op til randen – foruden flere passagerer er der et hestekøretøj om bord. Alligevel synes sikkerhedsudstyret at begrænse sig til et spinkelt rækværk, der omgiver færgen, og som kunne forhindre passagererne i at falde i vandet. Adskillige nervepirrende situationer må være opstået under disse overfarter – tænk blot på, hvad et spand urolige heste ville kunne afstedkomme i så henseende. Men hverken om kæntring eller andre ulykker haves underretning fra Svostrup færgested.

Ved Tange fandtes en endnu simplere færge, der eksisterede så længe, at den nåede at blive fotograferet – se fig. 5. Den bestod i al sin enkelthed af en robåd, der stagedes over åen. Færgestedet lå øst for Tange tæt ved Tange færgegård, der ses på fig. 6. Gården, som lå på åens østside i Sahl sogn, har sikkert sit navn af, at færgeriet fra gammel tid hørte den til, men o. 1920, da fotografiet af færgen blev taget, dreves det af en mand, der boede i en ejendom på Tange-

Fig. 5. Tange Færgested.

siden. Han hed Peter Libstrup og ses på fotografiet med stagen i hænderne. På hans tid var færgeriet sunket ned til kun at omfatte personoverførsel, men så sent som 1870 skal her endnu have været en færges, der kunne overføre hestekøretøjer. I 1840 fik kromanden i Bjerringbro tilladelse til at opføre en bro over Gudenåen, hvorved Tange-færgen utvivlsomt fik sit grundskud. Den sygnede mere og mere hen, og da den ved Tange søs dannelse i 1920 helt ophørte, følte dette ikke som noget større tab i trafikmæssig henseende af egnens befolkning.

Peter Libstrup var den sidste færgemand på Gudenåen. Med ham ophørte et erhverv, som i århundreder havde underholdt mange familier, men som nu var overflødiggjort af udviklingen.

Hans og færgefartens skæbne er typisk for andre erhverv, som engang eksisterede på og i kraft af åen – også de er forsvundne, også de blev slået ihjel af udvikling og fremskridt. Om et par af disse uddøde erhverv skal de næste to kapitler handle.

Fig. 6. Tange Færgesgård.

Kilder til kapitel I:

Both, L.: Danmark, bd. 2, 1872.

Dahl, Knud: Langs Gudenåen. 1965.

Ellert, H. (red.): Gudenaacentralen 1918-43. 1943.

Hald, Kristian: Vandløbenes navne. I Turistforeningens årbog 1966.

Hvidtfeldt, Johan: Gudenå. I Turistforeningens årbog 1966.

Jacobsen, Niels Kingo: Vandløb, forklaret naturvidenskabeligt. I Turistforeningens årbog 1966.

Trap: Danmark bd. 5, 1875, og bd. 17, 1962.

Vestergaard, Kristian: Vandmøller i Viborg amt. 1975.

Desuden mundtlige oplysninger fra Søren Kirkegaard og Chresten Nielsen (Post), begge Tange, og korrespondance med Det danske Hedeselskab, Hydrometriske undersøgelser, Slagelse.

Kapitel II

FISKERIET I LAKSE- OG ÅLEGÅRDE

Fra Arilds tid og indtil for få år siden var fiskeriet i Gudenåens nedre løb af største vigtighed for beboerne langs åen. Mange var beskæftigede ved det – endnu flere levede af det. Ved siden af landbruget var fiskeriet Gudenådalens vigtigste erhverv.

Det begrænsedes ikke, således som mange tror, til åens udløb, men foregik i hele dens længde. I 1850 kan næsten ethvert sogn ved den nedre Gudenå melde om indbyggere, hvis hovederhverv var fiskeri i åen. Efter dette år begyndte tilbagegangen for erhvervet at sætte ind, men så sent som 1901 havde hele 4 personer i Svostrup sogn det som hovederhverv, og det er vanskeligt at tro andet, end at åen var deres virkeplads. Mere tvivlsomt er det med de 17 fiskere, der samme år fandtes i Kristrup – enkelte af dem har vel holdt sig til åen, men antagelig har de fleste fisket på Randers fjord.

De største anstrengelser gjorde man sig for at fange ål, laks, ørred og helt, der alle var højt værdsatte fisk, for hvilke man kunne opnå gode priser. Som bifangst toges aborre, skalle og gedde, der ganske vist ikke var gode spisefisk – men i tider hvor kødspiser var sjældne, havde man ikke råd til at rynke på næsen ad nogen fisk.

For at fange åens fisk toges alle metoder i anvendelse. En oprensning af dem skal ikke foretages her – dertil er deres antal for stort og de fleste for velkendte. Det sidste gælder dog ikke for de fangstindretninger, der kaldes lakse- og ålegårde, som de fleste i vore dage nok kender navn på, men

som kun de færreste har noget nærmere kendskab til. De skal derfor gøres til hovedemnet i dette kapitel.

Skønt lakse- og ålegårde har eksisteret i danske vandløb helt op i vort århundrede, er det vanskeligt at skaffe sig oplysninger om dem. De har kun i ringe grad haft videnskabens opmærksomhed, hvorfor de næsten ikke er omtalt i faglitteraturen – og nulevende personer, som kan fortælle om dem, synes ikke at eksistere. Stoffet, som her skal lægges frem, er følgelig stykket sammen fra mange mere eller mindre tilfældige kilder – alle trykte, hvorfor læseren ikke skal vente at finde egentlige nyheder. Målet med dette kapitel er blot at give en så fyldestgørende beskrivelse af disse fangstindretninger som mulig.

Ved lakse- og ålegårde forstås permanente anlæg beregnet til fangst af henholdsvis laks og ål. Deres navne kan let give anledning til dannelsen af forkerte forestillinger om dem, eftersom man let fristes til at tro, at talen er om anlæg, som vil kunne sammenlignes med almindelige gårde – bondegårde. Men sådan er det ikke. De har intet at gøre med gård, således som ordet nu opfattes – og dog. Ordet gård betyder egentlig gærde, og den oprindelige betydning af gård er da »indhegnet område«. Denne gamle betydning har ordet bevaret i lakse- og ålegård – der menes hermed et gærde, der er anbragt i et vandløb med det formål at spærre for fiskene. Forstået således giver ordene lakse- og ålegård særdeles god mening, ja, giver endog en god beskrivelse af fangstindretningerne, der netop som hovedbestanddel havde et eller flere gærder.

På trods af dette fælleslement er de to fangstanlæg ret forskellige, hvilket skal ses i lyset af de to fiskearters biologiske forskelle. Størrelse og kropsform er meget uens for de to fisk, og dette har selvsagt haft nogen betydning for anlæggenes udformning. Men vigtigere var det, at ålene skulle fanges på deres vej ned ad åen – når de som fuldvoksne søgte til deres ynglepladser i Atlanterhavet – mens laksene skulle tages på vej op ad åen, når de søgte mod deres legepladser i selve Gudenåen og dens tilløb. Fangstanlæggene

måtte tillempes disse naturgivne omstændigheder, hvilket betød, at der blev stor forskel på lakse- og ålegårde. De vil derfor i det følgende blive beskrevet hver for sig, idet vi begynder med laksegårdene.

Laksens ynglepladser fandtes i Gudenåen fra Tange og op mod Resenbro samt i Tange og Borre å. Her søgte den op i vintermånederne for at lægge sine store æg i gruset på lavt vand. Opgangslaksen, som den kaldtes, var fed og velnæret – og det var den, der var laksegårdenes attråede bytte. For at gøre sig håb om at fange denne lækre fisk måtte man altså anlægge laksegårdene længere nede ad åen end de nævnte legepladser. De fandtes da også især omkring Randers by, hvilket er grunden til, at den nævnes som laksestaden frem for andre. Den laksegård, der lå længst oppe ad åen, fandtes ved Ulstrup.

En anden betingelse for at fange opgangslaksen var naturligtvis, at laksegården var indrettet til at tage laksen på dens vej op ad åen. Gennem mange års erfaringer var man nået frem til den konstruktion af anlægget, som vedstående skitse viser (fig. 7). Den er tegnet 1833 af en randrusianer, Neckelmann, der dette år fremkom med en beskrivelse af Randers. Tegningen, der er en smule bearbejdet af forfatteren, må opfattes som en principskitse og ikke som en plan af en virkelig laksegård.

De allerede omtalte gærder – kaldet hække – ses tydeligt. Der er tale om tre rækker, alle bestående af tremmer fastgjort til pæle, der er nedrammet i åbunden. Hækkene når bunden, hvor de antagelig er fastgjort til en solid bjælke. De er anbragt i en vinkel, hvis spids peger mod strømmen (angivet ved pile). Afstanden mellem tremmerne tillader vandet at passere så at sige uhindret igennem – derimod støder den opgående laks (tegnet i meget overdreven størrelse) på en forhindring, den ikke kan passere. Da den fortsat vil søge mod strømmen, så godt det nu lader sig gøre, vil den svømme langs de skråtstillede hække, indtil den når åbningen i den første hæk, som Neckelmann kalder vendet. Laksen kommer nu ind i et stort bassin, hvori den kan fortsætte sin rejse opstrøms, indtil den støder på den næste hæk

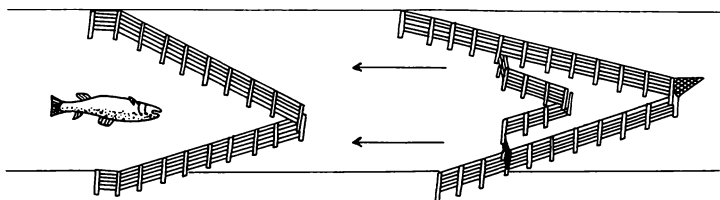

Fig. 7. Skematisk tegning af laksegård. Delvis efter Neckelmann: Om Fiskeriet i Randers Fjord. Randers 1833.

– kaldet indsømmet. Gennem åbningen i dette kommer laksen nu endelig ud i et lille aflukke, som kaldtes hovedet. Herfra kan den tilsyneladende gå videre gennem åbningen i den sidste spærring, der bar navnet armene, for at ende som fange i den risflettede ruse, der ses på tegningen.

Men rusen synes slet ikke at have haft den funktion. Neckelmann omtaler den slet ikke i sin tekst til billedet – derimod fortæller han, at laksen fangedes i hovedet, hvor den toges med en stor ketscher. Denne forklaring støttes af andre, som har skrevet om emnet – og af omstående fotografi (fig. 8), der viser laksefangst ved Frisenvold laksegård. Alt tyder således på, at fangsten af laksen virkelig har fundet sted på denne måde. I så fald må der så at sige uafbrudt have været en mand på vagt, som holdt øje med, om der var laks i hovedet – og der må have været en båd eller en bro i forbindelse med hækken – på fig. 8 er der tale om en bro, hvor fangeren kunne opholde sig under fangsten. Hvortil så rusen brugtes, får vi ikke at vide, men måske har den taget ørreder og helt, der var et ikke uvæsentligt bytte for laksegårdene.

Man kan undre sig over, at tre spærringer har været nødvendige. Funktionen af armene og indsømmet synes umiddelbart forståelig – disse begrænsede jo fangstrummet, hvorfra laksen nødigt skulle undslippe. Derimod forekommer vendet overflødigt. Herom siger Neckelmann: »... for at forhindre dens (laksens) tilbagegang er gården omgivet med et hegn af hækker kaldet vend.« Dermed må vel menes, at den sky og forsigtige laks, som mærkede fangsturo i hove-

Fig. 8.
Laksefangst o. 1900 i Frisenvold laksegård. Hække-
ne ses tydeligt, og broens
eksistens bekræftes.
Efter foto i *Rapports et
procès-verbaux des Réuni-
ons*, bd. 23, 1916, s. 57).

det, skulle hindres i at forlade området og tvinges til før eller senere at fortsætte mod strømmen for at blive fangerens næste offer.

Neckelmanns tegning giver os en tydelig forestilling om princippet i en laksegård. Udrustet med denne viden kan vi lettere sætte os ind i omstående tegning – fig. 9 – der viser os udseendet af en virkelig laksegård.

Hvilken laksegård, der er tale om, vides ikke med bestemthed – det hedder blot om den, at det er en laksegård i Gudenåen. Med meget stor sandsynlighed kan det dog siges, at det drejer sig om ovennævnte Frisenvold laksegård i Ørum sogn, om hvilken Trap 1859 kan meddele følgende: »... Det bemærkes om Frisenvold laksegårds indretning, at den, ligesom alle laksegårde, står i vinkel med spidsen imod strømmen, som er spærret med hækker, og disse er igen beskyttede mod isgang ved pæle. I spidsen af hækkerne findes 2 indelukker, hvori fiskene ved at gå op imod strømmen ledes ind, uden igen at kunne finde ud. Ved den ene side af

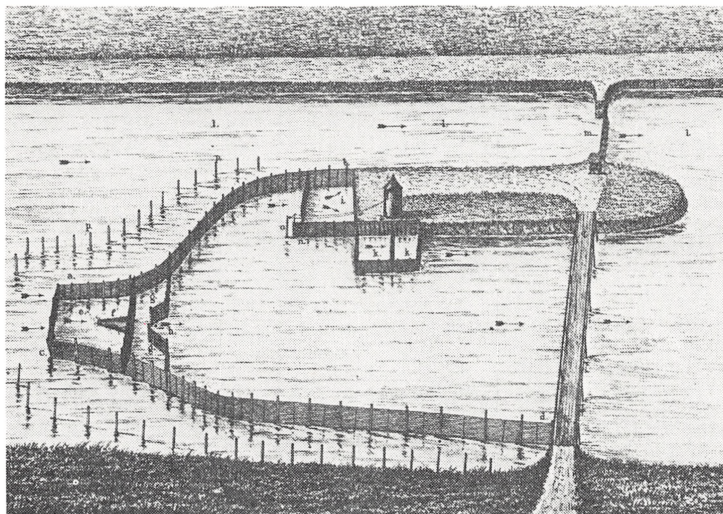

Fig. 9. Laksegård i Gudenåen. Efter: *Dansk fiskeri før industrialiseringen*, Nationalmuseets Forlag u.å., s. 82.

laksegården er også et indelukke med en hække til at falde ned (faldet). I et lidet vagthus herved iagttages, når de større fisk går derind, hvorpå faldet hurtigt nedlades og fiskene fanges. En kanal er i 1833 gravet uden om laksegården, for at kågene kunne gå derigennem, uden at laksegården skal åbnes, hvorved mange fisk kunne undslippe.«

Den gode overensstemmelse mellem billedet og beskrivelse giver os stor sikkerhed for, at billedet virkelig viser Frisen-vold laksegård. Den omtalte beskyttelse mod isgang er pælerækken yderst til venstre, mens vagtthuset er den tårnagtige bygning på holmen, hvorfra vagtmanden med den viste snor kunne sænke faldet i det ene indelukke. Herfra kunne han også følge pramfarten, så han var rede til at åbne og lukke hækken i sejlløbet, når en pram skulle forbi, samt opkræve afgiften herfor. Denne udgjorde ved en anden laksegård, Østergård i Vellev sogn, 28 skilling, der tilfaldt ejeren, greven af Frisenborg.

Laksegårdens størrelse fremgår af den kendsgerning, at den spænder over hele det oprindelige åløb. Et så stort anlæg var det naturligvis ikke hvermands sag at opføre – så meget mere som loven krævede, at jorden skulle besiddes på begge sider af åen, dersom ejeren ønskede at opføre laksegården i hele åens bredde. Kun større jorddrotter havde mulighed for at opføre så store laksegårde, og ejeren af Frisenvold laksegård var da heller ikke hr. hvemsomhelst, den tilhørte baroniet af samme navn. Endnu to steder langs åen fandtes laksegårde så store, at de spærrede hele åløbet – nemlig laksegårdene ved Østergård og ved Ulstrup, der begge ejedes af hovedgårde.

Foruden disse store laksegårde fandtes der mange mindre, der kun spærrede en del af åløbet eller lå ved en forgrening af åen. De fleste af disse lå i umiddelbar nærhed af Randers by, hvis borgere for det meste ejede dem, men flere lå dog langt op mod Uggelhuse. I 1664 opgives antallet af laksegårde i Gudenåen til 32, i 1800 er tallet faldet til 16, hundrede år senere var der kun 3, og allerede i 1907 nedlagdes så den sidste – dog eksisterede Frisenvold laksegård videre til 1915, idet den de sidste år tjente som forsøgsfiskegård for statens regning.

Anlæggelsen af en laksegård har været en bekostelig sag – her har kun de mest velbærgede kunnet være med. Men også den daglige drift, som i perioder krævede fast vagt, har kostet mange penge – for ikke at tale om vedligeholdelsen, der var en sikker, årligt tilbagevendende udgift som følge af rådende pæle og knækkede hække. Bag hækkene, hvor vandet var i relativ ro, aflejrede sig sand, og disse banker måtte med jævne mellemrum fjernes for at give vandet frit løb og for at forhindre de sejlendes grundstødning. Også denne bekostning måtte laksegårdsejeren udrede.

At pine en fortjeneste ud af laksegårdene, når der henses til omkostningerne, må have været vanskeligt. Indtægterne skulle jo hidrøre fra fangsten – og den var overraskende lille. Nogle tal for fangsten i en periode i 1800-tallet vedrørende Frisenvold laksegård kan belyse det:

1820: 1104 laks	1828: 22 laks
1821: 892 laks	1830: 11 laks
1825: 597 laks	1831: 18 laks

Fangsten i tabellens tre første år vedrører gode år – men når man tænker på det store apparat, der var sat i sving, forekommer fangsten ikke imponerende. Tabellens tre sidste år omfatter de dårligste – her forekommer det misbrugte ord katastrofe at være på sin plads. Skønt man også fangede andet bytte i laksegårdene – ørred og helt har været nævnt – har det været urentabelt i de magre år, måske også i de fede, at drive dem. Laksefangsten svingede meget fra år til år, men som helhed gælder, at jo nærmere vi kommer vort eget århundrede, desto ringere bliver fangsten. Man gør utvivlsomt ingen fejl ved at mene, at laksegårdenes hurtige tilbagegang hænger snævert sammen med den svigtende fangst.

Prisen på laksene var ellers udmærket. For relativt små laks på 15–16 pund – de kan veje helt op mod 40 kg – nævner Neckelmann en pris på 5 rigsdaler. For dette beløb kunne man på Neckelmanns tid købe 2 tdr. rug, så nogen billig fisk har laksen ikke været. Det kan derfor næppe passe, at laksen har været hverdagskost langs Gudenåen, som nogle forfattere vil have os til at tro. Når det fortælles, at tjenestefolk på disse egne ved fæstemålets indgåelse betingede sig kun at skulle spise laks to gange om ugen, må der være tale om fri fantasi – noget sådant har aldrig fundet sted. Laksen var og blev en fisk for velhavere.

Adskillige laks er blevet fortæret i kogt eller stegt tilstand. Andre forædledes på følgende vis til højt værdsatte lækkerbiskener: »Fisken skæres op øverst fra snuden gennem nakken og ned til halen, indvoldene og benene tages ud ... Når laksen således er skåren, gnides den med salt, lægges i pres mellem brædder, der sammenpresses ved pålagte sten, og efter 3–4 dages forløb spiles den ud ved spån og hænges i nærheden af skorstenen, men ikke til røg. Når den har hængt i nogle dage, er den ræset og er da allernydeligst at spise.«

Om den ræsedede laks kan med rette siges, at den var mere speget end røget. Den havde lang holdbarhed og kunne derfor sendes til andre dele af riget, fortrinsvis København, hvor den opnåede en sjælden berømmelse. Nu er denne specialitet umulig at opdrive, hvilket hænger sammen med, at råstoffet til den ikke længere findes i åen. Efter midten af 1920'erne har man næppe set en laks i landets længste å. Om grunden til dens forsvinden gives mange forklaringer. Vi har set, at efter 1830 blev laksen sjældnere og sjældnere – forklaringen herpå fandt en lidt senere tid i den uro, som de nymodens dampskibe skabte i åens vand, når de sejlede ind til Randers. Siden da har man foreslået overfiskeri, forurening, nedsat iltindhold i vandet m. m. som mulige grunde til laksens forsvinden.

Den hypotese, der har flest tilhængere, er den, der giver Gudenåcentralen i Tange skylden for miseren. Argumentationen går på, at efter dæmningens opførelse i 1920, har laksene ikke kunnet opsøge deres gamle legepladser, der ligger længere oppe ad åen. Ganske vist opførte man ved værket en fisketrappe, der skulle gøre det muligt for laksen at omgå dæmningen, men den erklærer hypotesens tilhængere for ubrugelig. Laksen er dermed afskåret fra sine ynglepladser og er uddød.

For alle ovennævnte forklaringsforsøg gælder, at laksens forsvinden skulle skyldes menneskenes værk. Men vi kunne have at gøre med et af naturens luner. Der findes oplysninger om, at under Valdemar Sejr var der et stort laksefiskeri ved Hallands kyst, men dette måtte holde op på grund af laksens fuldstændige forsvinden – og Neckelmann meddeler, at laksen først for alvor dukkede op i Gudenåen i 1600-tallet. Vi véd, at sild og torsk kan lægge deres vandreveje om – hvorfor skulle dette ikke også kunne gælde laksen? Skulle sagen forholde sig sådan, vil der være håb om, at laksen igen viser sig i Gudenåen.

Mens laksegårdene efter Neckelmanns opfattelse var ret nye foreteelser i Gudenåen, er der ingen tvivl om, at ålegårdene er af gammel dato her. I 1351 nævnes en ålegård ved Randers bro – 11 år efter at Niels Ebbesen lod den kaste

i vandet – og sandsynligheden taler for, at ålegårde allerede da længe havde været kendt i Gudenåen.

Når de gamle dokumenter omtaler ålegårde – og det gør de ofte i forbindelse med skattepålæg og retstrætter – kan vi imidlertid ikke være sikre på, at de mener ålegårde i vor forstand. Ordets betydning kan i tidens løb være skiftet, så det anlæg, der for flere hundrede år siden kaldtes en ålegård, nu ville bære en anden betegnelse, f. eks. ålekiste.

Hvad forstår man da ved en ålegård? Dette spørgsmål lader sig ikke let besvare, da de anlæg, som har båret dette navn, har været vidt forskellige i udseende og konstruktion. De varierer fra egn til egn, de er forskellige, hvad enten de har været opført til brug i store eller små vandløb, og de adskiller sig fra hinanden i forhold til de omkostninger, ejerne påtog sig ved deres anlæg.

Trods alle forskelle er det muligt at finde nogle fælles-træk, der på sin vis definerer dem, idet vi stadig her alene holder os til ålegårde i vandløbene og ser bort fra dem, der fandtes ved kysterne. For at et anlæg skal kunne kaldes en ålegård, må det indeholde følgende elementer:

1. En permanent spærring, der strækker sig over hele vandløbets bredde eller kun en del deraf. Denne spærring skal være opført af træ og ikke af jord, og den skal være så tæt, at den kan holde ålene tilbage.
2. En permanent bro, der er opført i forbindelse med og parallelt med spærringen, og som muliggør færdsel henover denne.
3. Nogle fangstmidler, kister eller net, der anbringes i huller i spærringen.

På grundlag af disse tre kendetegn er det muligt at frembringe en skematisk tegning, der viser udseendet af en ålegård, hvilket forsøg er gjort omstående (fig. 10). Tegningen viser et tværsnit af et vandløb, hvis bund og bredder er markeret med prikker – og tværs over vandløbet ses en ålegård. På bunden ligger en kraftig planke, der kaldes bundhammeren. Den slutter ganske tæt mod bunden, idet even-

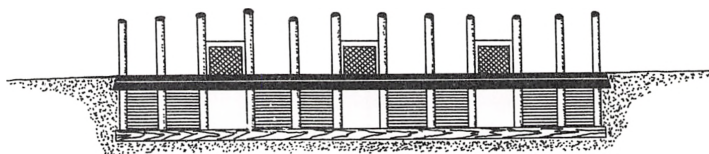

Fig. 10. Skematisk tegning af ålegård. Forfatteren.

tuelle huller er stoppet med ler eller rester af net. I forbindelse med bundhammeren er anbragt en række pæle, der ikke nødvendigvis overalt har samme afstand, hvilket dog var praktisk og almindeligt. Mellem en del af disse pæle er monteret tremmer, som sidder så tæt, at de holder ålene tilbage. Dette tremmeværk har altså samme funktion som laksegårdenes hække og bærer da også dette navn. Ofte anvendes meget spinkle materialer, f. eks. et fletværk af grene til hækkene. Tre mellemrum er tegnet uden hække – her kunne i false i pælene anbringes rammer med net, hvoraf tre ses i hævet stilling. Når fiskeriet gik for sig, skødes rammerne mod bundhammeren, og de holdtes da fast i deres stilling ved vandets tryk, som pressede dem ind mod falsen. Ålene, som stødte på spærringen, fandt nu sammen med det strømmende vand vej til nettene, hvorfra de hverken kunne komme frem eller tilbage, og de var således fanget. Betjeningen af nettene foregik fra broen, der ses angivet som to mørke planker midt i anlægget. Herfra kunne rammerne hales op, tømmes og igen anbringes på deres pladser.

Således har ålegårdene i Gudenåen i princippet set ud. Men som nævnt kunne der være store forskelle i deres konstruktion. De første, vi hører lidt mere indgående om fra Gudenåen, har utvivlsomt været af en noget anden konstruktion og har været opført i langt solidere materialer, end tegningen antyder. Der tænkes her på de to ålegårde, som kongen ejede ved Tvilum og Sminge, hvilke vi har et nogenlunde godt kendskab til fra Silkeborg slots regnskaber i 1600-årene. Nu er regnskaber jo aldrig ført med kulturhistorisk sigte – på trods heraf yder de mange oplysninger om disse to ålegårde, men de lader dog også mange spørgs-

mål stå ubesvarede, hvorfor det er nødvendigt at tage fantasien til hjælp i et forsøg på en beskrivelse af dem.

Regnskaberne nævner ofte bundhammeren, så dens eksistens er sikker nok. Derimod omtales ikke hække – i deres sted nævnes hele tiden stigbord, og vi må da forestille os, at der til bundhammeren har været fæstnet nogle opretstående bjælker forsynet med dybe furer, hvori kraftige brædder har kunnet skride op og ned. Ved hjælp af disse stigbord har man kunnet dæmme åen op – og kunnet etablere en yderst effektiv spærring for ålene på deres vej mod havet.

Nu var det naturligvis nødvendigt at skaffe sig af med det stedse tilstrømmende vand, og i stigbordenes øverste del har man et eller to steder gennem huller tilladt det passage, så det via et lille vandfald kunne fortsætte sit løb. Sammen med vandet søgte ålene til disse gennemfartsmuligheder – og netop her forelå muligheden for at fange dem. I stedet for at lade vandfaldet kaste sig frit ned i åen, lod man det falde i en tremmekasse, hvis tremmer tillod vandet frit løb, men var så snævre, at ålene ikke kunne slippe igennem. Her i kassen – eller ålekisten – var ålene nu fangne. Frem kunne de ikke komme på grund af tremmerne, tilbage heller ikke da de ikke magtede at forcere vandfaldet. Her kunne ålene så hentes, når man havde lyst – man behøvede ikke at frygte, at de skulle tage skade under deres ophold her, eftersom ålekisten fungerede som et hyttefad ved den stadige tilførsel af friskt vand.

Slotsregnskaberne meddeler os helt konkrete oplysninger om disse ålekisters størrelse. De har været af kongelige dimensioner – i 1650'erne nævnes målene på en kiste i Tvilum, hvis længde var 10 alen, mens bredden var 12–13 alen. Det kan herefter ikke undre at høre, at der over kisten var opført et hus – over en del af kisten var lagt et loft, hvorpå fandtes et lille hus, der vel har tjent som redskabs- og lagerrum.

Gennem regnskaberne får vi indtryk af, at disse ålegårde stod i vandet sommer og vinter, selv om sund fornuft siger os, at det ville have været god økonomi at optage f. eks.

stigbordene, når det gode efterårsfiskeri var forbi. Hvert eneste år har regnskaberne da også udgiftsposter til reparationer. I 1615 måtte Lauritz Tømmermand således arbejde 8 dage for at udbedre de skader, isen havde forvoldt om vinteren.

Med forholdsvis få års mellemrum måtte ålegårdene fornyes fra ende til anden på grund af råddenskab i træværket. Herom siger regnskabsbogen for året 1625–26: »(Man) optog de gamle ålekister med pælene og bjælken, som var forrådnede og af ny tømmer dennem hug igen og udsatte udi vandet og for dennem at lægge med bul og fastgøre med jernspiger ...«, hvorefter nævnes udgiften, der vel har irriteret ejeren, Chr. 4., der netop i disse år var i pengetrang på grund af sit krigseventyr i Nordtyskland.

På trods af alle omkostninger har sådanne ålegårde rimeligvis været gode aktiver. Herpå tyder det store antal retssager, der i tidens løb har været ført om ålegårdsrettigheder – og den omstændighed, at man fandt det ulejligheden værd at nævne dem i kongens håndfæstninger. Dette bliver forståeligt, når man betænker, at folk dengang hovedsageligt levede af saltet og røget flæsk – fersk fisk måtte uvægerligt være en vare, som man i bogstaveligste forstand satte pris på.

Om den nøjagtige beliggenhed af ålegårdene ved Tvilum og Sminge siger regnskaberne desværre intet. Men ålegården ved Sminge synes at have ligget umiddelbart på det sted, hvor åen træder ud af Sminge sø. Her fandtes endnu i sidste århundrede tydelige rester af en stor ålegård, såsom kraftige pæle på bunden. Hvornår denne ålegård forsvandt vides ikke, men flere går ind for, at den slet ikke blev nedlagt men blot blev flyttet højere op ad åen til Resenbro, hvor dens arvtager så skulle være Resenbro ålegård. I Tvilum fandtes en ålegård indtil ca. 1855, men om den var en direkte efterkommer af kongens turde vel være tvivlsomt.

Hvad der i øvrigt har været af ålegårde i Gudenåen før år 1800 står hen i det uvisse. Men da man kort efter dette tidspunkt ønskede at sejlbar gøre åen fra Bjerringbro til Silkeborg, oplyses det, at der på denne strækning fandtes 20

ålegårde – alene fra Gødvad til Tvillum lå 6. Skønt disse ålegårde var af en langt lettere konstruktion end de omtalte fra Sminge og Tvillum, og selv om de fleste af dem kun spærrede en del af løbet, var de til store gene for sejladsen. Dette forhold var myndighederne udmærket klar over, og deres holdning fandt udtryk i følgende bestemmelse i et reskript af 1807: »Ingen nye ålegårde må anlægges i Gudenå, således at de kunne hindre passagen, og i tilfælde at der nu findes ålegårde der, hvorigennem pramme ikke kunne gå, må vedkommende ejere ingen hindringer lægge i vejen for, at de således indrettes, at de kan oplukkes, for at prammene derigennem kunne passere.«

Bestemmelsen lader ingen tvivl tilbage om myndighedernes sympati for pramfarten. Denne holdt sig, og da man i 1850'erne på ny regulerede åen af hensyn til skibsfarten, fik ålegårdsejerne kærligheden at føle. Den, der ikke kunne bevise, at hans ålegård havde eksisteret før 1807, måtte uden indvendinger og erstatning finde sig i, at ålegården blev fjernet. På den måde nedlagdes 12. Den ålegårdsejer, der havde sine papirer i orden, var mere heldig. Han modtog fra staten et tilbud om køb – således overtog staten en ålegård i Tange for 600 rigsdaler, hvorefter den straks nedlagdes.

Den største af ålegårdene lå ved Resenbro. Også den ønskede man af vejen, men ejeren kunne bevise sin adkomst, så man kunne ikke bare nedlægge den. Et køb af den ville koste 15–20.000 rigsdaler, og dette var langt mere, end pramfarten kunne bære. Man enedes så om den ordning, at ålegården uden udgift for ejeren skulle ombygges, så den tillod passage for pramme. Dette betød, at den skulle forsynes med et led, der kunne åbnes, når prammene skulle forbi. Samtidig skulle den flyttes fra sin plads ca. 500 m syd for Resenbro kro, hvor der endnu ses spor efter den. Den skulle genopføres nær landevejsbroen over åen – den kom derved til at få sit udgangspunkt i kroens have, hvilket ejeren, som netop var kromanden, sikkert ikke har haft noget imod. Når man fra pramfolkenes side ønskede ålegården flyttet, skyldtes det, at den lå ved en indsnævring i åen,

hvor strømmen var så stærk, at hverken mennesker eller heste kunne slæbe prammene forbi. Man måtte derfor betjene sig af et spil for at få prammene forbi dette sted, hvor passagen kun var 6–7 alen vid. I den nye ålegård ved kroen gjordes gennemsejlingen meget videre, idet den fastsattes til 13 alen.

Som følge af denne særlige hensyntagen til pramdriften fik Resenbro ålegård lov til at eksistere op imod vor tid. Den levede så længe, at interesserede fik lejlighed til både at beskrive og fotografere den, mens den endnu var i brug.

Fiskeribiologen A. C. Johansen tog omstående fotografi af ålegården i 1914 (fig. 11). Det er så vidt vides det eneste eksisterende billede af anlægget, hvorfor vi naturligvis bør glæde os over det. Men desværre har Johansen kun fotograferet ålegårdens ene halvdel – nemlig den del, der lå nærmest kroens have. Og desværre er billedet noget utydeligt. Det er dog skarpt nok til at afsløre, at denne ålegård konstruktionsmæssigt afveg fra det gængse.

I åløbet er opført to øer eller platforme – på den ene ses tre mænd. De to øer, som er bygget op af sten fra bunden, bevirkede, at åløbet og dermed ålegården deltes op i tre afsnit. Herved opnåedes en fordeling af vandets tryk, som sikrede ålegården en længere levetid. På billedet ses to afsnit – de er markeret ved pæle, der rager op af vandet. Disse pæle har overalt den samme afstand – ca. 2 alen – hvilket står i forbindelse med, at i Resenbro ålegård var ikke alene nettene, men også hækkene monteret i rammer, der passede ind i false i pælene overalt. Så at sige hele spærringen kunne således tages op blot ved at fjerne rammerne, hvilket betød, at også hækkene let kunne bjerges ind for vinteren. Som alle andre ålegårde havde også Resenbro sin gangbro – den ses ikke tydeligt på billedet, men manden, der er på vej over mod kroen, færdes netop på den.

Ålegårdens tredie – og mest interessante – afsnit er desværre ikke kommet med på billedet. Det drejer sig om det led, der kunne åbnes for prammene. Det var forsynet med opstandere, hvorimellem kunne anbringes hæk- og netrammer, og henover disse gik en gangbro, hvorfra rammerne

Fig. 11.
Ålegården ved Resebro
1914. Efter foto af A. C.
Johansen. Her efter Rap-
ports et procès-verbaux des
Réunions, bd. 23, 1916,
s. 58.

kunne betjenes. Åbning og lukning af leddet foregik fra den nærmeste ø, hvorpå der ses en stang med tovværk, ved hvis hjælp leddet let kunne bevæges. I lukket tilstand sluttede leddet ganske tæt til bundhammeren, og den bevægelige del af ålegården lignede så ganske den faste del, ligesom den også fungerede på akkurat samme vis. Ifølge bestemmelserne skulle leddet stå åbent hele dagen og måtte først lukkes ved mørkets frembrud, hvilken ordning var fuldt tilfredsstillende for begge parter: pramsejladsen fandt sted om dagen, mens ålefiskeriet gik for sig om natten.

Når alle ruserne ved aftenstid var anbragt på deres pladser i ålegården, sagde man, at den »var sat«. Langt de fleste af rammerne var hække og kun en mindre del net. Anbragte i den rigtige stilling ragede de lidt over vandspejlet, for at ålene ikke skulle undslippe henover dem. Når fiskeriet var i gang, skulle ålegården engang imellem »trækkes«, hvorved forstodes, at nettene skulle røgtes. Var fiskeriet godt, måtte de røgtes flere gange i løbet af natten, men normalt tømtes nettene kun én gang, hen på morgenstunden, når fiskeriet skulle ophøre, fordi leddet måtte åbnes.

Ålegårdsfiskeriet dreves især – og måske udelukkende – om efteråret. Dette hænger sammen med, at i de tre efterårs-måneder trækker ålen til havs. Om de rette tidspunkter for ålefiskeriet hedder det derfor i en gammel anvisning: »Fiskeren tæller uger og dage, indtil det i september bliver fuld-måne, og aften og nat derefter mørke, på det at ålefiskeriet derefter kan begynde ... thi da begynder ålene at skride (vandre). Ålefiskeriet i oktober plejer at være af megen vigtighed, og hver mørk nat ... har stedse haft indtægt for fiskerne. Endog i novembers mørke nætter kan der fanges ål, og de er i almindelighed større nu end i september og oktober.«

I vandremånederne har Resenbro været et overordentligt farligt sted for ålene at komme. Nogle er vel sluppet igennem her, men mange nåede aldrig længere – i hvert fald ikke i deres naturlige fluidum. Om ålegårdens store udbytte vidnede det store hyttefad ved kroen, som kunne rumme 500 kg ål – og det ry Resenbro kro erhvervede sig som åle-kro. Men i 1916 holdt ålefiskeriet op på dette sted. Nævnte år overtog staten ålegården og nedlagde den.

Med Resenbro forsvandt den sidste af Gudenåens ålegårde. Spor af den findes endnu i kroens have. Også af andre ålegårde findes endnu rester, f. eks. er Vandborghuset over for Svostrup kro opført af materialer fra ålegården i Tvilum.

Omtrent samtidig med, at de sidste lakse- og ålegårde forsvandt fra Gudenåen, ophørte det egentlige erhvervs-fiskeri på åen. Tilbage er nu kun et par fiskere, der har deres arbejde på Tange sø. Ellers er hele den nedre Gudenå overladt til lystfiskerne, som her stadig finder gode fiske-muligheder ifølge turistbrochurerne – og åen tiltrækker da også mange mennesker, selv udlændinge, der med mere eller mindre held søger at gøre de gamle erhvervsfiskere kunsten efter.

Kilder til kapitel II:

Dahl, Knud: Langs Gudenåen. 1965.

Ferskvandsfiskeribladet nr. 12, 1935.

Fiskeriet i Danmark før industrialiseringen. U. å.

Ingemann, L.: Dansk Fiskerihaandbog. 1944.

Larsen, Knud: Laks og laksefiskeri.

Lauring, Palle: Svenskekrige og enevoldsmagt. 1977.

Møller, Kristen: Danske ålegårde og andre fiskegårde, 1953.

Neckelmann: Om Fiskeriet i Randers Fjord. Randers. 1833.

Trap: Danmark bd. 2, 1859, bd. 5, 1875, og bd. IV, 1901.

Desuden korrespondance med Fiskerimuseet i Esbjerg.

Kapitel III

PRAMFARTEN

Som bekendt drives der den dag i dag på mange europæiske floder en udstrakt sejlads med pramme, der fortsat udgør et vigtigt led i flere landes transportsystemer. At noget lignende har været tilfældet i Danmark, er mindre kendt – men faktisk dreves der i en ikke særlig fjern fortid sejlads med pramme – eller kåge, som de kaldtes her – på adskillige danske åer.

Størst betydning havde pramfarten på Gudenåen. I en tid, hvor vejene var elendige og køretøjernes kapacitet ringe – 3 tdr. korn eller 60 mursten var fuldt læs – lå Gudenåen som en banet hovedvej ind midt i Jylland, og det er da ikke underligt, at denne vandvej blev en hovednerve i halvøens transportsystem.

Sit udspring har pramfarten altid haft i Randers. Her talte man om vestsejladser, der foregik på Gudenå og Nørreå i modsætning til østsejladser, der var den havgående skibsfart gennem Randers fjord til Kattegat. Skillelinien mellem de to sejladser var Randers bro – havneområdet øst herfor var forbeholdt havsejladser, mens kajerne vest herfor brugtes af prammene, og her minder endnu et parti af havnen – Tørvebyggen – ved sit navn om pramfarten, hvis vigtigste artikel netop var tørv.

Hvornår pramfarten er begyndt vides ikke. Men det har været tidligt – allerede i 1400-årene var den i fuld gang. I det mindste omtales på dette tidspunkt Randers-borgere som pramfolk, og vi må tro, at de har været beskæftigede ved den vestgående sejlads. Hvordan farten dengang fore-

Billedet er malet i 1894 af den kendte kunstmaler Rasmus Christiansen (1863–1940), der var en jysk gårdmandssøn, og hvis særlige felt som maler netop var jyske landskabsbilleder og dyrebilleder. Billedet hedder »Kåg på Gudenåen« og forestiller en transport af mursten. Privateje.

gik, fortaber sig i mørket – kun kan det siges, at endestationen på dette tidspunkt var Bjerringbro, hvor der dog endnu ingen by fandtes. Længere op gik prammene ikke – først og fremmest på grund af den kraftige strøm, man mødte højere oppe, hvor faldet jo blev større, men også fordi sten og grunde vanskeliggjorde sejladsen oven for Bjerringbro.

Pramfarten var i mange hundrede år underkastet denne begrænsning. Men først i 1800-tallet ændredes situationen radikalt, så den strækning af Gudenåen, som kunne besejles, mere end fordobledes.

I 1804 overtog overkrigskommissær H. P. Ingerslev Silkeborggård, hvortil der hørte 5–6000 tdr. land skov. Ingerslev ønskede at gøre sine store træmængder i penge – men han stødte øjeblikkeligt på det problem, at træet ikke kunne transporteres bort til købedygtige markeder såsom købstæderne, hvor der var et umætteligt behov for brænde. De vanskelige transportforhold over land betød så store omkostninger, at prisen på Silkeborgs træ leveret f. eks. i Århus ville blive så høj, at det ikke var konkurrencedygtigt. Under disse betingelser måtte Ingerslev belave sig på, at træet kun kunne afbrændes lokalt. En hel del kunne da også afsættes på egnen, der var berømt for sine træprodukter: træsko, vognhjul, skafter osv., men forbruget var kun ringe i forhold til de mængder af træ, som Ingerslev rådede over.

Nu var Ingerslev ikke den mand, der straks lod sig gå på af vanskeligheder. Han ville ikke opgive håbet om at få noget ud af sine skove – og lykken syntes at smile til ham, da der netop i disse år fremsattes en plan om at sætte Silkeborg i forbindelse med Århus via søvejen, hvilket ville løse hans transportproblem. Den vidtløftige plan gik ud på at forbinde en række søer og åer: Remstrup å, Brassø, Julsø, Birksø, Knudsø, Ravnsø, Vengesø, Peterssø, Gammelgårds sø, Tåstrupsø, Brabrand sø og Mølleåen.

Ingerslev så de muligheder, denne plan bød ham. Han var ivrig for dens gennemførelse og gik til regeringen for at bede om økonomisk støtte hertil. Han opnåede at gøre regeringen interesseret så vidt, at den ønskede sagen nærmere belyst, hvorfor en landinspektør blev sat til at foretage et

nivellement af den foreslåede vandvej. Hans konklusion var nedslående for overkrigskommisæreren: planen lod sig ikke gennemføre på grund af alt for store niveauforskelle mellem søerne.

Denne skuffelse tog ikke modet fra Ingerslev. Han kastede sig nu over nogle gamle planer om at gøre Gudenåen sejlbar helt op til Silkeborg. Allerede i 1776 havde der været fremsat en sådan plan, men den lagdes hen som uigenneførlig, på grund af dens krav om anlæg af en mængde sluseværker. På kronprinsens foranledning fremsattes i 1799 en ny plan. I den indgik ingen sluser, og en undersøgelse viste, at åen uden alt for stor bekostning kunne gøres farbar for pramme. Den daværende ejer af Silkeborg var varm for tanken, men kunne ikke gennemføre den på grund af modstand fra lodsejerne længere nede af åen. Ingerslev gik nu til regeringen med denne plan. I København kunne han fortælle, at Randers i årene 1802–03 havde ladet åen uddybe på strækningen fra Bjerringbro til Randers, og at arbejdet følgelig kun ville komme til at omfatte den øverste halvdel af vandvejen. Oven i denne nyhed kunne han fortælle regeringen, at han agtede selv at betale for arbejdets udførelse – når han havde opsøgt den, var det mest for at få dens tilladelse til at udføre uddybningen, men også for at låne penge af den til betalingen.

Regeringen viste interesse for planen. Den lod på ny en landinspektør undersøge forholdene, og da han fandt planen sund, opnåede Ingerslev det ønskede lån. Han forpligtede sig til i løbet af 3 år at gøre åen sejlbar for pramme ved en uddybning af vandløbet til 3 fod i en bredde på 15–20 alen, at fjerne sten og andre hindringer for pramfarten og at anlægge en træksti på bredden, hvorpå kunne færdes heste, som skulle trække prammene mod strømmen til Silkeborg.

I regeringens reskript angående den nye vandvej tilstedtes det Ingerslev at ekspropriere jord i fornødent omfang til trækstien, at forhøje eksisterende broer, så prammene kunne gå under, og at ombygge eksisterende ålegårde, så de blev oplukkelige og dermed passable for fartøjerne. Disse indgreb forpligtedes Ingerslev til at betale af sin egen lomme,

så ejerne ikke led tab. Endvidere bestemtes det, at nye ålegårde ikke måtte opføres og nye broer kun, såfremt de opførtes i den fornødne højde.

Som det ses, er reskriptet i virkeligheden en liste over de arbejder, som var nødvendige for åens sejlbargørelse. Det største af arbejderne nævnes dog ikke – det var uddybningen af åen og fjernelse af hindringer i form af sten, træer og buske. På størstedelen af den over 30 km lange strækning fra Silkeborg til Bjerringbro var ådybden tilstrækkelig, men på de steder, hvor den ikke nåede de forlangte 3 fod, måtte Ingerslev lade uddybe.

Arbejdet blev udført på de forlangte 3 år, og fra 1810 kunne prammene fortsætte forbi Bjerringbro helt op til Silkeborg. Helt uden genvordigheder kom sejladsen dog ikke til at foregå. Velsagtens for at spare penge havde Ingerslev kun ladet arbejderne udføre nødtørftigt, og ulemperne herved åbenbares efterhånden. Uddybningen var således ikke tilstrækkelig, hvilket var særligt generende om sommeren ved lav vandstand – så stødte prammene på grund og kunne i dagevis sidde fast i åen. Samme situation opstod, når pramførerne ikke nøjagtigt fulgte sejllobet – og dette kunne godt være svært, fordi det gik i sære slyngninger, eftersom Ingerslev overalt havde fulgt den letteste vej. I løbet af kort tid lærte flodskipperne dog den nye vandvej at kende og kunne så tage sig i agt for dens særegenheder. Særlige vanskeligheder mødte sejladsen på de steder, hvor ålegårdene skulle passeres. Selvfølgelig vakte det irritation, at leddene skulle åbnes og lukkes, men langt værre var det, at strømmen på disse steder viste sig særlig kraftig som følge af løbets indsnævring. Her stilledes trækhestene på alvorlige prøver – normalt bestod de dem, kun et sted måtte de opgive. Det var, som tidligere fortalt, ved Resenbro, hvor et spil måtte hale prammene igennem ålegården.

Trods alle vanskeligheder viste det sig dog muligt at sejle. Bønderne langs åen begyndte nu jævnlige at se pramme på åen – på vej mod Silkeborg slæbt af heste, på vej mod Randers adstadigt drivende med strømmen. Som årene gik blev prammene flere – Silkeborg voksede i betydning, og dette

kunne ses i »havnen« foran papirfabrikken, hvor der ligefrem kunne være trængsel af disse fartøjer.

Men det egentlige centrum for pramfarten var og blev Randers. Trods alt gik kun de færreste pramme helt fra Randers til Silkeborg – de fleste gik stadig til de gammelkendte destinationer på strækningen Randers-Bjerringbro. Blandt de pramme, der gik på Silkeborg, var Ingerslevs egne – efter at han havde sørget for åens sejlbarhed, begyndte han at optræde som reder. Efterhånden kom også andre med, dels folk, der som Ingerslev havde et stort transportbehov til eget gods, dels folk, der ved anskaffelsen af en pram håbede at skaffe sig et levebrød ved at tilbyde gods-transport til publikum.

En pramrejse Randers-Silkeborg og retur kunne gøres på 6–7 dage. Når prammen lå lastet og sejlklar i Randers, lejede skipperen en 2–3 karle, som skulle trække prammen til Bjerringbro. Den første del af rejsen forløb ret behagelig for disse pramdragere, som blev taget om bord i prammen, som derefter med lange stager lempedes til Hornbæk. Når Nørreåen var passeret, måtte de i land, og så begyndte deres egentlige arbejde. De iførte sig nu en sele, som ved et tov stod i forbindelse med prammen. Alle lagde sig så i se-len, og ved forenede anstrengelser kunne pramdragerne hale prammen mod strømmen – og sådan forløb den ca. 30 km lange tur til Bjerringbro, alt mens skipper sørgede for at styre prammen fri af bredden. Kun et hjælpemiddel anvendte pramdragerne under deres arbejde – det var en kort stok, som de støttede sig til under gangen.

Nogen ulejlighed med at anlægge en sti for pramdragerne havde man ikke gjort sig. De måtte færdes på den blotte åbred, så godt dette nu lod sig gøre, og kun over de bredeste vandløb var anbragt planker, som folkene kunne træde over på. Ofte gik pramdragerne i bløde eller havnede i en grøft, og det er ikke underligt, at de allerede få timer efter afrejsen var tilsølede og våde. På strækningen fra Hornbæk til amtmand Hoppes bro foregik deres færd på den nordlige bred – fra dette sted til Bjerringbro på den sydlige.

Turen fra Randers til Bjerringbro tog 2–3 dage – alt efter forholdene. Det var derfor nødvendigt med flere hvil og et par overnatninger undervejs. Det første hvil holdtes ved Frisenvold laksegård, hvor der fandtes en rasteplads – eller et varpsted, som pramfolkene sagde. Her spiste de en mellemmad og tog en dram, måske flere, for bedre at kunne udholde strabadserne. Sandt at sige havde pramdragerne ry for at være hårde til flasken.

Senere på turen blev pramdragerne beværtede med kaffe. Dette var en del af deres løn, og regelen var, at to gange undervejs skulle skipperen give kaffe. Første kaffedrikningssted var altid ved Østergård laksegård, hvor der lå en ejendom, hvor så at sige alle pramfolk søgte ind for at få kaffe. Folkene på stedet lavede kaffen – og den var altid parat, når prammen nåede frem, for stedets børn var uafbrudt på udkig efter pramme, og når de så én i det fjerne, gav de hurtigt besked til moderen, som så fik kedelen over. Længere oppe ad åen har flere huse endnu betegnelsen »kaffehus« heftet på sig, hvilket utvivlsomt står i forbindelse med, at pramdragerne her kunne erholde denne del af deres løn.

Flere faste hvilesteder kendes ikke – men rast kunne jo også holdes hvor som helst. Endnu mindre vides om, hvor pramdragerne overnattede. Dog skete det nok for det meste under åben himmel – en høstak på engen var som skabt hertil. Enkelte store pramme havde i agterstavnen et rum, som var beregnet til sovested for pramdragerne – her fik de så lov til at bo sammen med de faste logerende – lopper og lus. Pramdragerne var under deres arbejde på egen kost – derimod synes øl og brændevin at have været fri, hvorved de formodentlig er blevet forskånet for en betydelig udgift.

Ankomne til Bjerringbro afskedigedes pramdragerne. Herfra slog menneskekraft ikke længere til – nu måtte heste overtage slæbet. Karlene fik så udbetalt deres kontante løn, der udgjorde 3–4 rdl. uanset om turen havde været kort- eller langvarig. Fra Bjerringbro drog pramdragerne til fods tilbage til Randers, tilbage til en ny hyre, som få dage senere på ny bragte dem til Bjerringbro.

Vor tid forherliger pramdrageren. Så at sige enhver lille by ved nedre Gudenå har nu sin pramdragerkro, enkelte også en pramdragerfest – alt dette uden smålig hensyn til, om pramdragerne overhovedet nåede så langt op ad åen. Men pramdragerjobbet var ikke romantik. Det var et hårdt og slidsomt arbejde – og hvervets udøvere var genstand for den dybeste foragt hos godtfolk. De fleste af dem var folk, der ikke kunne få andet arbejde – og snart blev de forfaldne til flasken, hvilket yderligere bekræftede deres lave sociale status. Beskidte, lasede, skæggede, usoinerede i enhver henseende har de fleste af dem været – forskrækkelige har de ofte set ud, disse lejemand, som folk noget nedsættende kaldte dem. Da en præst i et sogn ved åen skulle forklare sine konfirmander, hvor gruelig djævelen så ud, kunne han ikke finde bedre at sige, end at han var lige så grim som en lejemand.

Skønt de havde alle odds mod sig, præsterede enkelte pramdragerere det kunststykke at arbejde sig op. Således nåede Kristen Rask ved sparsommelighed at blive gårdejer, idet han blev ejer af en gård i Hørup ved Kjellerup. Men pramdragerens kendetegn, den krumme ryg, slap han ikke af med – den måtte han døje med resten af livet.

Som allerede nævnt overtoges pramdragerernes arbejde ved Bjerringbro – eller ved Tange – af heste. Det kan nok undre, at man ikke lod dyrene tage slæbet hele vejen. Dette hænger sammen med, at stien fra Randers til Bjerringbro var i en så ringe forfatning, at heste ikke kunne færdes her. Og når den ikke udbedredes, skyldtes det, at den menneskelige arbejdskraft og hestenes kostede omtrent det samme – og så skulle hestene endda have en kusk med. Der var altså ikke rigtig nogen forretning i at bekoste en dyr træksti, hvorfor alt blev ved det gamle på sejladsens nederste del.

Men fra Bjerringbro og op mod Silkeborg var der ingen vej udenom. Stigningen var for stejl til, at nogle få mænd kunne klare arbejdet – her måtte heste til. Til hver pram skulle der bruges en 2–3 stykker, som lejedes af bønderne på Bjerringbro- og Tange-egnen. Sammen med hestene lejedes kuske – det var sædvanligvis drenge, hvis arbejde bestod

i at drive hestene frem, så træklinen til prammen hele tiden holdtes stram.

Ingerslevs sti, der begyndte ved Tange, var så smal, at kun én hest kunne finde plads på den, hvilket betød, at hestene bevægede sig frem ad den i gåsegang. Faktisk var den ikke meget bedre end stien fra Randers til Bjerringbro. Der var ikke foretaget nogen påfyldning, der var ikke foranstaltet nogen indgrøftning, der var end ikke broer over de vandløb, den måtte passere. Når alt kom til alt, var den blot en strimmel jord langs åen på en meters bredde, som var afmærket for at tilkendegive, at her var trækstien.

En ekstra ulempe havde stien derved, at den skiftede fra bred til bred. Fra Tange til Friisholt løb den på åens østre bred, herfra til Kongensbro gik den på vestre bred, og resten af vejen til Silkeborg holdt den sig igen på den østre bred. Denne upraktiske løsning havde Ingerslev valgt, fordi han på denne måde opnåede, at stien forløb på det mest fremkommelige terræn. For det sidste stykkes vedkommende spillede det vel også ind, at Ingerslev selv ejede jord på åens østside, så han kunne undgå udgifterne i forbindelse med ekspropriation.

Således var trækstiens beskaffenhed og forløb indtil ca. 1860. På dette tidspunkt gjorde man fra statens side en kraftanstrengelse for at bedre forholdene for den stadig stigende pramfart på Silkeborg, der på denne tid var blevet en rigtig by, hvis betydeligste virksomhed var papirfabrikken. Foruden at gennemføre en grundig uddybning af åen og at forhøje flere broer, så højt-læssede pramme kunne gå under, anlagde man en helt ny træksti. Der blev langs åen opført en dæmning, hvis krone var 3 meter bred – herpå kom den nye sti, der næsten havde karakter af en vej, til at gå. Til begge sider var dæmningen indgrøftet, så regnvandet let kunne finde afløb. På strækningen fra Silkeborg til Kongensbro gik stien på åens vestre bred, hvorefter den svingede over til den østre, som den fulgte resten af vejen til Tange.

Stiens vedligeholdelse sørgedes der også for. Der ansattes en opsynsmand, som skulle føre tilsyn med den, og han

havde om sommeren konstant en 6–7 mand i arbejde ved udbedringsarbejder. Dens solide konstruktion og den omhyggelige vedligeholdelse sikrede stien en lang levetid, ja, den findes faktisk endnu. Dog kun partielt, fordi strækningen fra Kongensbro til Tange nu ligger under Tange søs vandspejl. Men fra Silkeborg til Kongensbro eksisterer den i sin helhed og er nu udlagt som en offentlig tilgængelig spadseresti.

Den nye træksti lettede hestene vejen. Alligevel var strækningen Tange-Kongensbro stadig en hård tårn for dem – stigningen var stejl, og de havde nok at gøre med at slæbe prammen. Kuskene måtte derfor på dette stykke gå på deres ben, men straks efter Kongensbro aftog åens fald og dermed slæbet, og drengene steg nu op på hestene, som bragtes i trav for at fremskynde rejsen. Den gamle sti afbrødes ved Sminge sø – pramfolkene måtte stage prammen over søen, men også her forbedredes forholdene ved anlæggelsen af den nye sti, så denne afbrydelse ikke længere forsinkede turen. Endnu en forsinkelse forsvandt med anlægget af den nye sti. Langs Silkeborg Langsø havde Ingerslev ikke ulejlighet sig med at anlægge en sti, og prammene måtte derfor stages gennem hele søen til landingsstedet ved den nuværende papirfabrik. Denne tilstand kunne man naturligvis ikke af finde sig med, og den nye trækvej gennemførtes derfor helt til Silkeborg by, så hestene kunne trække prammene lige til kajen.

På dette sted sluttede kuskenes mission – de kunne så tage hjem igen. Disse drenges liv var ingen dans på roser, hvilket bevidnes således af én af dem:

»Et lille stykke fra Bjerringbro ligger Bøgeskov, hvor der dengang var tre brødre, som sejlede på åen, nemlig: Hans Kristian, Søren Kristian og Karl Poulsen. Deres fader, Poul Pedersen, var død, og moderen havde en gård i Bøgeskov, som en fjerde broder, Andreas Poulsen, bestyrede. Som dreng kom jeg til at tjene hos forannævnte Poul Pedersens enke i Bøgeskov, men skulle også med hest køre pramme op ad åen, undertiden helt til Silkeborg. Den første gang, jeg skulle til Silkeborg, gav min husbond, Andreas Poulsen, mig

en knappenål. Da jeg spurgte om, hvad den skulle bruges til, sagde han, at der i Silkeborg var nogle slemme drenge, som ville forsøge på at jage mig af hesten; men når jeg så stak den i bagdelen med knappenålen, ville den slå ud efter drengene og feje dem til side. – – I Silkeborg var der dengang kun én gæstgivergård. I den fik hestene et foder, og når de var færdige dermed, skulle hjemturen gå for sig. Vi pramryttere kravlede så på hestene og drog ud, som oftest i den mørke nat. Der vankede kun lidt af søvn til os, og ikke sjældent faldt vi i slummer på hesteryggen. Når vi så kom hjem, lå der måske en anden pram og ventede på at blive slæbt op ad åen, og som 11–12-års dreng måtte jeg så af sted igen, når der var penge at tjene.«

Flere gange undervejs op ad åen måtte hestene hvile. Første bedested har utvivlsomt været Tange, dernæst kroen med det betegnende navn Hvilested kro, der lå kort før Ans. Denne kro findes ikke mere – den nedbrødes ved Tange søs anlæggelse, fordi den ville blive overskyldt af vandet. Et fotografi taget af kroen kort før dens endeligt ses som fig. 12 – hyggelig ser den just ikke ud, men dens søgning var også kun ringe på det tidspunkt, hvor billedet toges. Længere oppe ad åen bededes ved Kongensbro, Svostrup og Resenbro – i alt var der således fire bedesteder, hvor hestene fik et godt foder og en hvile på halvanden time. Det er nok mere end en tilfældighed, at alle bedestederne faldt sammen med kroer – også kusk og pramfolk har vel bedet, og det ofte mere end godt var, hvis man kan fæste lid til folkesnakken.

Mens opturen måtte gøres med mennesker og heste som drivkraft, gik sejladsen den modsatte vej langt lettere. Nu gik det med strømmen, som var stærk nok til at føre prammene med sig, men for at øge farten og dermed afkorte rejsetiden sattes pramkarlene til at stage. Sædvanligvis var der to sådanne forhyret med hver pram – deres gøremål var mangehånde, men på nedturen udnyttedes deres tid næsten udelukkende til stagning. Dette arbejde gik for sig fra prammens ræling, som i al fald på de store pramme var så bred, at man kunne færdes på den. De stillede sig på hver

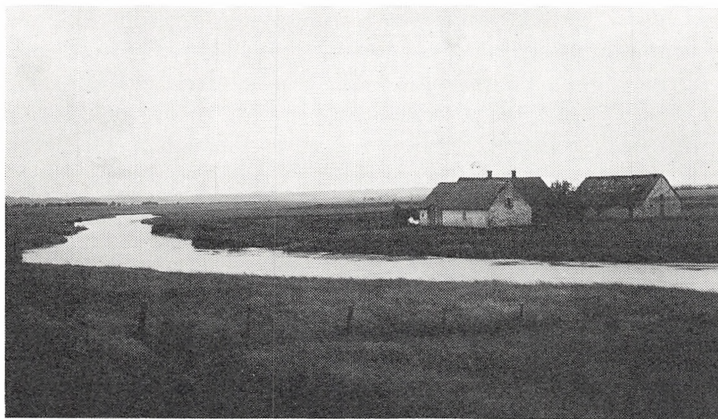

Fig. 12. Hvilested kro.

sin ræling i prammens forstavn, satte stagen i åbunden, anbragte kneven – stagens bøjle, se fig. 15, under armhulen og lagde al deres vægt herpå. Mens pramkarlen nu nærmest hang på stagen, stødte han med fødderne fra på rælingen, som langsomt gled bort under ham, idet han på den måde satte prammen i fart. Når pramkarlen ved denne march på stedet havde nået agterstavnen, skyndte han sig hen i forstavn for at begynde det hele forfra. Således kunne en pramkarl gå flere mil på en dag.

Stagen endte i to grene, der var bøjet lidt fra hinanden, hvilket bevirkede, at den lettere kunne rives løs fra bunden. Trods denne konstruktion er mangen en pramkarl alligevel blevet trukket i åen, når han ikke hurtigt nok kunne få stagen fri, og den sidste rest af rælingen forsvandt under ham. Herved skete dog som regel ikke andet, end pramkarlen fik en våd trøje. Værre var det, når stagen ikke fandt sikker bund. Så styrtede pramkarlen hovedkuls i åen og kunne ofte ikke bjerge sig selv, dels på grund af chokket, dels på grund af manglende svømmefærdighed. Flere kom på denne vis af med livet – flest ved Åbro, hvor der var et særligt dybt hul.

Pramkarlenes sociale status var langt højere end lejemændenes – eller pramdragernes. Dette markeredes f. eks. ved,

at deres nattekvarter var i forstavnen ligesom skippers, mens pramdragerne lå i agterstavnen eller som oftest under åben himmel. På vej op ad åen fra Randers til Bjerringbro kunne det ske, at pramkarlene blev sat til at trække sammen med dragerne, hvilket var en tort for dem. Glade var de, når man nåede Bjerringbro, og de igen kunne gå om bord, selv om de også herfra måtte lægge sig til stagen for at lette hestene vejen. Nu og da skete det på nedturen, at modvind helt standsede farten – så måtte pramkarlene igen have selerne frem for at slæbe prammen af sted, men de undgik da i det mindste i disse situationer at blive set sammen med de foragtede pramdragere.

Under hele sejladsen stod skipperen eller pramføreren – ofte skibets ejer – selv ved roret og styrede, alt imens han røg på sin lange pibe. Hans arbejde var vel det mindst anstrengende, men dog det mest ansvarsfulde. Han skulle kende åen ud og ind for at følge sejlløbet, der både var smalt og kroget. Opstod der på trods af hans påpasselighed alligevel risiko for grundstødning, måtte pramkarlene med deres stager søge at holde prammen fri af grunden eller brinken.

Alligevel hørte grundstødninger til dagens orden – i al fald om sommeren, hvor vandstanden var lav. Sædvanligvis kunne en grundstødt pram bringes flot ved, at én af pramkarlene sprang i åen med sin bakse- eller vuppestang, der var en 5–6 alen lang, og søgte at vrikke prammen løs. Mislykkedes dette, måtte der tages kraftigere midler i brug. De bestod i første række i spindetøjet eller jomfruen, som var et spil, der forankredes på land. Når pram og spil var i forbindelse med hinanden ved et stærkt tov, gik pramkarlene i gang med at dreje spillet, og prammen skulle sidde hårdt for at modstå deres kræfter og udvekslingen. Glippede også dette, havde man endnu dyrenes kræfter at forlade sig på. Som en gammel prammand fortæller: »Jeg husker, at en pram engang lå 4 dage fast i nærheden af mit hjem; der blev spændt 2 heste for, som tog et rask og kraftigt tag, men da den ikke rokkede, ville de ikke mere; så kom der en mand med to ikke ret store stude; de rykkede længe for-gæves, men lagde sig til sidst på knæene og gav et vældigt

brøl, idet de rykkede af alle kræfter, så begyndte prammen at give efter og kom flot.« Var denne aktion også mislykkedes, havde der for de grundstødte ikke været andet at gøre end at vente til om mandagen. På denne ugedag var der altid højvande i åen, hvilket stod i forbindelse med, at Silkeborg papirfabrik lå stille om søndagen, og derved opsårede vand bag dæmningen – når så fabrikken åbnede om mandagen, gik der ekstraordinært meget vand gennem turbinerne, hvilket kunne mærkes langt ned ad åen, hvor eventuelt grundstødte pramme derved kunne bringes flot.

En grundstødt pram tog sjældent alvorlig skade – var den først fri af grunden kunne den sædvanligvis uden videre fortsætte sejladsen. Værre var det for den pram, som løb på Den røde tyr. Det var en stor sten, som lå under vandoverfladen tæt oven for Hvilested kro. Oprindeligt lå den i selve sejlløbet, men slæbtes derfra ind mod bredden, hvor den siden lå og ventede på en uagtsom skipper. En lille afvigelse fra kursen og prammen ramte stenen med alvorlige lækager til følge. Flere pramme vides at være gået tabt ved kollision med denne sten, hvorimod den ikke synes at have krævet menneskeliv.

Selvfølgelig var grunde og sten slemme hindringer for sejladsen, men de allerstørste problemer mødte pramføreren dog ved passagen af åens bratte sving. På disse steder, hvor den indskrænkede plads gjorde manøvreringen særlig vanskelig, måtte pramføreren tage al sin kunnen i brug for at undgå sammenstød med åbrinken. I hvert fald tre lokaliteter langs den nedre Gudenå frembød sving af en karakter, som gjorde dem bekendte som farlige steder og så berygtede, at deres navne endnu kendes. På rejsen op ad åen kom man først til Krumkagen, der lå lidt oven for Ulstrup og betragtedes som det vanskeligste sving på hele turen. Lidt efter Hvilested kro – nær Den røde tyr – kom Helvedes port, der også må have været en prøvelse for de sejlende, dersom svinget bærer sit navn med rette. Endelig måtte prammene lodse sig igennem et stort sving oven for Kongensbro, hvis navn var Ringel i Kringel.

Foruden de netop nævnte store sving findes der på strækningen Randers-Silkeborg utallige mindre, hvor pramførerne også måtte udvise den største påpasselighed. Vanskelighederne ved passagen af åens sving var mindst på nedturen, hvor prammen flød frit med strømmen, hvorfor den forholdsvis let lod sig manøvrere med roret, og der kun undtagelsesvis var brug for at holde den fri af bredderne med stagen. Langt sværere var det at styre prammen på dens vej op mod strømmen – så nægtede den ofte at lystre roret, fordi hestenes træk i båden var så kraftigt, at det blev bestemmende for kursen. Og dette træk kunne let komme til at gå i en forkert retning i svingene – hestene gik op mod 100 m foran prammen, hvorfor de for længst havde passeret svinget og var slået ind på en ny retning, inden prammen nåede frem til det samme sving. Herved stod prammen i fare for at blive slæbt ind i bredden.

Denne situation er søgt anskueliggjort på fig. 13. Der er her vist de to former for sving, som åen har at byde på – det konvekse (betegnet A), hvor landet springer frem i en pynt, og det konkave (B), hvor bredden bøjer tilbage i en vig. Den sidste type frembød ikke særlige problemer for sejladsen, idet trækket her fortsat gik i den rigtige retning, hvorfor prammen ved brug af ror og stager kunne holdes fri af den modsatte bred.

Derimod var passage af type A vanskelig, fordi trækket her kom til at gå i en helt forkert retning. I selvsamme øjeblik som trækdyrene havde passeret pynten, begyndte de at trække prammen ind mod bredden, og hverken ror eller stager var tilstrækkelige til at modsætte sig denne kraft og holde prammen klar af pynten. Denne vanskelighed viste det sig muligt at overvinde ved hjælp af en smule teknik. Yderst på pynten anbragtes en solid rulle, som træktovet lagdes om – se fig. 13, der viser rullens placering og tovets forløb, og fig. 14, der viser rullen i nærbillede. På denne simple måde kunne man undgå, at trækket i prammen fik en gal retning, skønt hestene for længst var slået ind på en ny kurs.

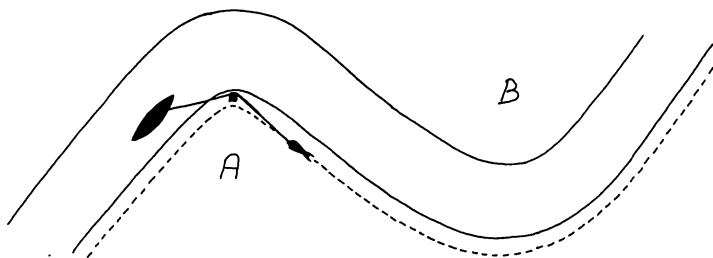

Fig. 13. De to former for sving som prammene måtte passere.

Disse apparater havde flere navne. Nogle kaldte dem Swot-mænd – andre kendte dem under navne som Jernhunde og Sorte-Pettere – men uanset deres navne var de til stor lettelse for skibsfarten på åen. Hvor mange der har været af dem langs åen, vides ikke – tilbage er nu kun to, hvoraf den ene er anbragt ved Gudenåcentralen i Tange, mens den anden endnu står på sin oprindelige plads ved svinget Ringel i Kringel lidt oven for Kongensbro.

De besværlige besejlingsforhold af den nedre Gudenå fik naturligvis følger for udformningen af prammene, idet man ved deres bygning ikke ustraffet undlod at tage hensyn til de naturgivne omstændigheder.

En hovedrolle i så henseende spillede vanddybden. Da den under normale forhold mange steder kun var 50 cm – og i tørre somre væsentlig mindre – måtte prammene bygges med helt flad bund. Nogen køl blev der således ikke plads til, hvilket dog også var stort set uden betydning i det rolige farvand. Værre var det, at prammens dybgang og dermed lasteevne blev så ringe – man var nødt til at operere med en vis sikkerhedsafstand til bunden, så lastningen måtte standse, når de stak godt 40 cm. Der var derfor ikke brug for noget særlig højt skrog, og ingen pram havde en side på meget over 1 m.

Også prammens længde begrænsedes af det farvand, de skulle færdes i. På dette punkt satte de skarpe sving en stopper for deres vokseværk, idet manøvreringen på disse kritiske steder vanskeliggjordes i takt med prammens voksende

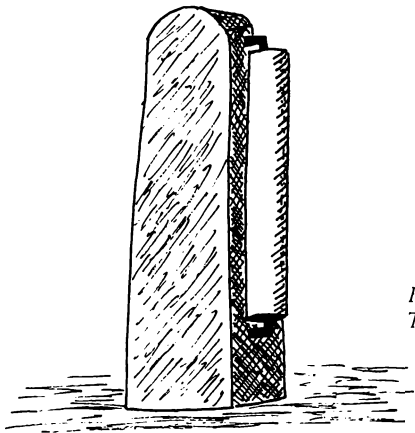

Fig. 14. »Svot mand«.
Tegning af forfatteren.

længde. Overgrænsen nåedes vel aldrig, men det blev klart, at pramme på mere end 25 m i længden ikke var velegnede til åsejladser, og de fleste pramme havde da også kun en længde på 12–15 m, som erfaringen havde vist var den mest praktiske.

Mens dybgang og længde var så at sige naturbestemte størrelser, havde prambyggerne et vist råderum med hensyn til prammens bredde. For at gøre deres lasteevne størst mulig byggedes fartøjerne meget brede – afstanden fra ræling til ræling var ofte tæt ved en tredjedel af længden. Disse proportioner bevirkede, at prammene kom til at se plumpe og klodsede ud – og hurtigsejlere var de da heller ikke.

Hvilken teknik, der i gammel tid har været anvendt ved prambygningen, vides der intet om. Af den simple grund, at hverken oplysninger herom eller gamle pramme synes at eksistere. Men der er al mulig grund til at tro, at konstruktionsprincipperne har været stort set de samme til alle tider – dette gælder jo for ethvert håndværk og ikke mindst for netop skibsbygning, inden industrialiseringen satte ind. Holder dette stik, er der rimelig grund til at mene, at den eneste endnu eksisterende pram, som er anbragt ved Gudenåcentralen i Tange, må indeholde så at sige alle prambyg-

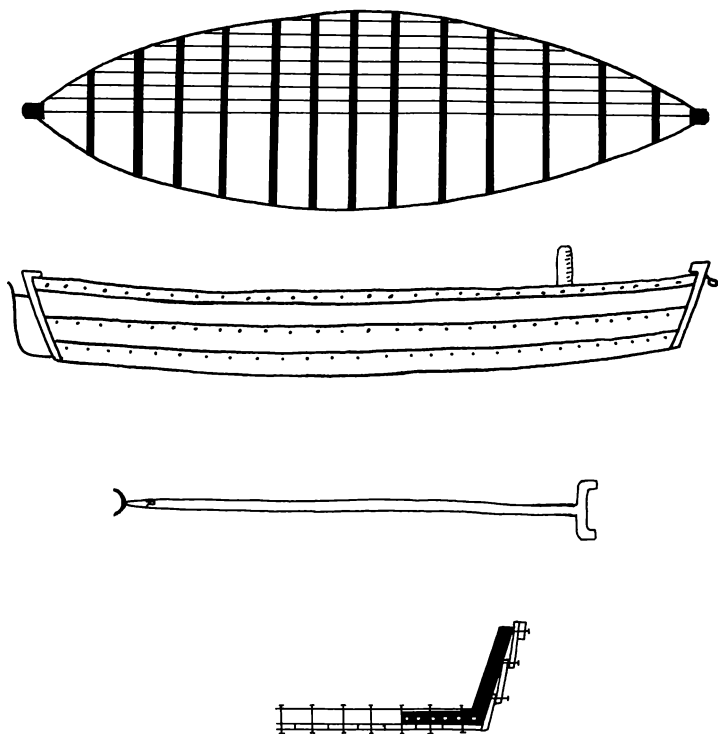

Fig. 15. Princip-skitse af kågen ved Gudena Centralen, set fra oven og fra siden, stæge og delvist tværsnit. Tegningerne foregiver ikke at være nøjagtige – således er størrelsesforholdene ikke de samme, f. eks. er stægen tegnet i overdreven størrelse i forhold til kågen.

ningstraditioner – og at den derfor vil kunne tjene som eksempel og prototype på den almindelige »Gudenåpram«. Ganske vist er Tange-prammens alder uvis – den menes bygget omkring århundredskiftet af en tømrer i Tvilum. I så fald er den ikke mere end 75 år gammel – men denne alder er høj nok til, at vi trygt kan regne med, at dens konstruktion hviler på ældgamle traditioner. Vi vil således med sindsro kunne gå ud fra, at denne pram kun i detaljen afviger fra de øvrige. Plan og snit af den 10–11 m lange

Tange-pram bringes som fig. 15. Lidt skuffende, lidt fattig tager den sig ud – faktisk minder den ved første øjekast blot om en forvokset robåd. Men denne sammenligning holder ikke, hvilket en overfladisk inspektion af dens konstruktion vil vise:

Prammen har ikke som robåden en ryggrad i form af en kølplanke med stævne. Den er derimod bygget op over et sæt ribben bestående af et antal egebjælker anbragt med passende afstand på tværs af prammens længderetning. Til deres underside er bundplankerne dernæst fastgjort med skruer. Hver egebjælke ender i et vinkelformet jern (se detailtegning fig. 15), som giver dem en vis lighed mod robådens spanter. Til disse vinkeljern er prammens sideplanker eller bord fæstnede – igen med skruer. Hver side består af tre bord, der er lagt delvis over hinanden, hvorved konstruktionen bliver som den klinkbyggede båds. Den før-omtalte brede ræling, som pramkarlene færdedes på, har Tange-prammen ikke – den er blot forsynet med et ekstra bræt, der gør rælingen stærkere. De to stævne består af svære egeklodser, hvortil side- og bundplanker er fastgjort, hvilket gav prammen den fornødne styrke i længderetningen.

En pram af denne konstruktion var ikke tæt – den var nærmest hullet som en si. Specielt var den utæt, hvor side- og bundplanker stødte sammen, men også mellem bundbrædderne, ja, tilmed mellem bordene og ved stævnene kunne vandet trænge ind. Dette problem løstes imidlertid let – efter at fartøjet havde fået sorttjære nogle gange, var alle sprækker og revner tætnede. Sorttjæren havde yderligere den gunstige virkning, at træværket beskyttedes mod råd og svamp og metaldelene mod rust. Denne præparering – sammen med en heldig skæbne i form af, at Gudenåcentralen havde brug for prammen indtil for få år siden – har reddet denne pram fra ødelæggelse og ophugning.

Ved rælingen – på det sted, hvor forstavnen går over i midtskibet – findes der på Tange-prammen anbragt en solid, opretstående pæl. Den sidder fastspændt i to stærke metalbøjler, der kan åbnes, og pælen fjernes, så den ikke vil

være i vejen under lastning og losning. Dens funktion er ikke umiddelbar indlysende – og de fleste vil næppe falde på, at her har vi prammens trækbom – altså det sted, hvor træklinerne var fastgjort i prammen.

Denne placering af trækbommen er naturligvis ikke tilfældig, men skyldes lange tiders erfaringer. Anbringelsen her bevirkede, at prammen ikke direkte blev trukket ind mod bredden, som det ville ske, hvis trækbommen havde siddet i forstavnen, men nærmere trukket langs bredden – dog sådan, at den hele tiden truede med at støde mod land. Den rette kurs midt i åen sikredes dels ved skippers sikre hånd på roret, dels ved pramkarlenes brug af stagerne, hvormed de stødte prammen fri af de altfor nærgående bredder. Trods den noget skæve trækretning var prammen således i besiddelse af en slet ikke så ringe manøvreduktighed, som satte den i stand til at passere de fleste sving uden brug af nogen »swot mand«.

Roret, som altså var i så flittig brug på både op- og nedturen, savnes på Tange-prammen.* Den har en gang haft et, men det er gået til. Tilbage sidder endnu i agterstavnen en solid jernkonstruktion, der er beregnet til ophængning af roret. Dette var af en særegen konstruktion – da det skulle fungere i meget grundt vand, var det af en usædvanlig, ja, næsten grotesk længde, mens dets højde var ganske ringe – se afbildning af et sådant ror fig. 16.

Den netop nævnte figur viser en større og teknisk mere avanceret pram end Tange-prammen. Der er tale om arbejdstegninger til en pram, som var på beddingen 1917–18 i Randers. Den er over 25 m lang, næsten 5 m bred og lidt under 1 m høj. Disse mål gjorde den til en af åens mægtigste pramme og til et manøvreringsproblem for skipperen. Konstruktionsmæssigt viser den et tydeligt slægtskab med Tange-prammen, men den indeholder et par nye detaljer.

Først og fremmest bemærkes masten. Den er næsten 10 m høj og må have været til at lægge ned, så passage under

* Dette gælder ikke længere, idet Gudenåcentralen har ladet bekoste et nyt ror til prammen.

Længde: 80'0" = 25,11 m
 Brede: 15'8" = 4,92 m
 Højde: 2'9" = 0,86 m
 Dybgående: ca. 1'2" = 0,37 m

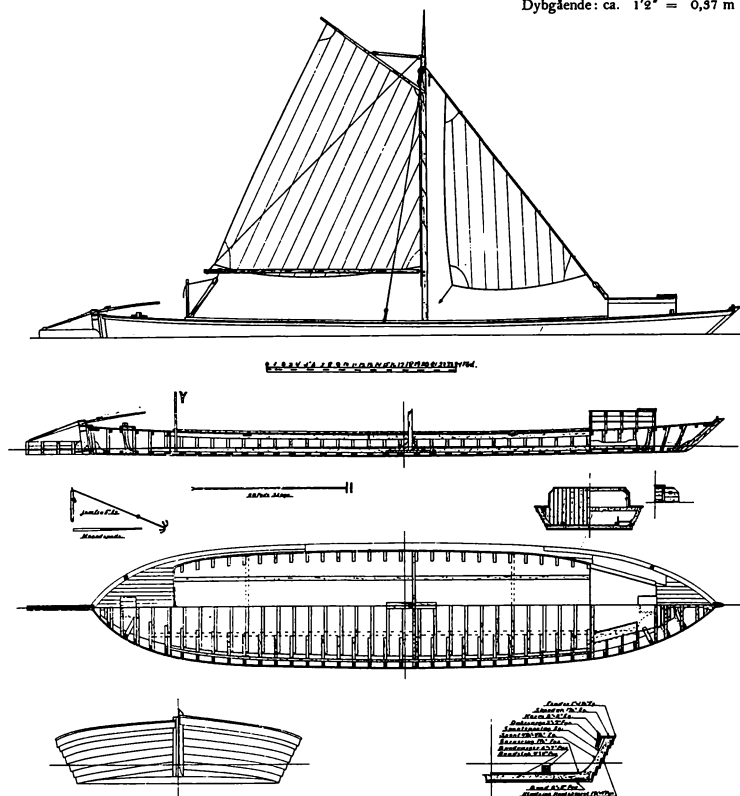

Fig. 16. Efter Kristian Nielsen: Danske bådtyper, Kbhvn. 73, s. 122–23.
 Tegning til Gudenå-pram fra 1917.

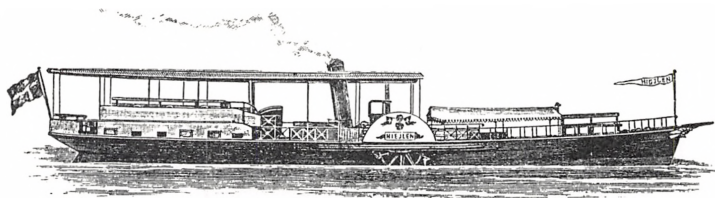
landevejsbroerne har været mulig. Ganske vist gjordes disse broer meget høje netop af hensyn til sejladsen – Tvilumbro og Resenbro minder endnu på denne vis om pramfarten – men denne kæmpemast kan umulig have passeret derunder. På figuren er prammen vist under sejl – forsynet hermed kan der ikke nægtes det ellers klodsede fartøj en vis elegance. Dette syn kunne iagttages både på prammens optur og på dens nedtur, hvor sejlene sattes for først og fremmest

at fremskynde rejsen, dernæst for at skåne folk og fæ. Men sejlenes nytte var begrænset – da åen jo ikke tillader krydsning, kunne de stort set kun bruges under de gunstigste forhold med stik medvind.

Dele af Randers-prammens for- og agterstavn er udstyret med dæk, hvorved der opstår to rum. Af disse brugtes efter sigende det agterste som soveplads for lejemændene, mens det forreste havde fornemmere beboere og var indrettet i overensstemmelse hermed. I dette lukaf havde skipper og pramkarle deres kvarter, og her fandtes bekvemmeligheder som kakkellovn med kogerum, bord og sengesteder.

Det var udelukkende fartøjer af Tange-Randers-typen, der bestred sejladsen på åen. I pramfartens storhedstid – fra 1850 til 1880 – gik en imponerende flåde på ikke mindre end 120 sådanne pramme i fart på den nedre Gudenå. Kun en enkelt gang har man forsøgt at bruge en utraditionel bygget båd. I 1850'erne opstod tanken om, at hjuldampere måtte være velegnede til trafikken på Gudenåen – vel inspireret af beretninger om flodsejladsen i USA. En sådan båd blev følgelig anskaffet og fik navnet »Gudenåen« – men den nåede ikke at fuldføre sin jomfrurejse. Det var meningen, at den skulle have gået i fast rutefart mellem Randers og Silkeborg, men på dens første tur op ad åen viste det sig, at den ikke var stærk nok til at forcere strømmen, hvor faldet var størst. Ved Friisholt gik den i stå – og da den fik sine skovlblade ødelagt mod bundens sten, lod man den returnere til Randers. Flere forsøg gjordes ikke, projektet blev opgivet, bådens skovle og maskineri demonteredes, og skroget solgtes til en mand, der brugte det som husbåd.

En hjuldampere har dog gennemført turen Randers-Silkeborg. Det er udflugtsbåden »Hjejlen«, som nu befarer Silkeborgsøerne. Da den i 1861 leveredes som nybygning nr. 1 fra det senere så bekendte B & W i København, sejlede den for egen kraft over Kattégat og skulle så via Gudenåen nå Silkeborg. Men dette sidste stykke af rejsen forløb ikke uden problemer. Allerede ved Bjerringbro grundstødte den – den kom dog videre til Friisholt, hvor den på

»Hjelen».

ny grundstøtte. Man forsøgte først at bringe den flot ved at losse kullene. Men dette var ikke tilstrækkeligt, hvorfor man nødtes til at tappe al vand af kedlen – så kom den fri, men kunne nu ikke længere sejle for egen kraft. Den slæbtes derfor af en mængde mennesker og dyr videre op ad åen, indtil man efter et par dages forløb nåede Resenbro, hvorfra den på maskinen sejlede videre til Silkeborg, så dens entre i byen blev nogenlunde anstændig.

Dampen kom således ikke til at spille nogen rolle i Gudenå-farten – de gamle, veltjente metoder stod sig, og indtil pramfartens allersidste dage foregik sejladsen uden motor-kraft. Dette betød, at man undgik den dødvægt, som motor og brændsel ellers ville være, og at prammenes fulde laste-evne kunne udnyttes i transportøjemed. Dette kunne også gerne gøres nødig – faktisk var en pramladning af en ret beskeden størrelse: Tange-prammen kunne således kun laste ca. 10 tons, mens den større Randers-pram nok kunne tage 25. Den sidst opgivne mængde varer svarer dog kun til, hvad en lastvogn med anhænger transporterer nu til dags.

Ladningerne var små – men prammenes antal stort. Derfor blev den godsmængde, som årligt transporteredes ad Gudenåen, trods alt meget betydelig. Et indtryk af, hvilke mængder, det drejede sig om, får man ved at betragte udskibningstallene fra Randers for året 1857:

9500 tdr. stenkul, 4468 skippund klude, 11.050 pd. brunsten, 36.000 pd. svovlsyre, 50.000 pd. soda, 38.000 pd. harpiks, 73.000 pd. klorkalk, 46.000 pd. alun og 4061 pd. bomolie. Alt dette gik til Silkeborg papirfabrik. Til Silkeborg i øvrigt samt Tvillum, Kongensbro, Ans og Åbro udskibedes følgende: 11.000 tylt brædder, 1200 tylt læg-

ter, 1500 tylt tømmer, 100 skippund jern, 350 tdr. salt, 52 kister glas og 6500 pottes brændevin. Hertil kommer de mængder af kolonialvarer, som visse købmænd i Randers, der havde specialiseret sig i »vesthandelen«, afhændede til forhandlere langs åen.

De anførte tal vedrører kun den opstrøms sejlads. Nedstrøms transporteredes endnu større varemængder – dels fordi her var tale om grovvarer i mængde, dels fordi prammene kunne lastes hårdere, når farten gik med strømmen.

De ladninger, der var bestemt for Randers, omfattede først og fremmest brændsel. Byen havde et næsten umætteligt behov herfor og ledte bestandig efter nye leverandører. Efter pramfartens udvidelse til Silkeborg begyndte Randers at modtage træ helt fra Himmelbjergegnen, hvis overflod kunne afsættes til gode priser i laksestaden. Men snart fik træet en alvorlig konkurrent. Bønderne langs åen rådede over store moser – disse havde tidligere været næsten værdiløse, fordi tørvene kun med stort besvær lod sig føre derfra. Dette forhold ændredes radikalt ved pramfartens opkomst, hvorfor bønderne begyndte at producere tørv med salg for øje. På egne og lejede pramme førte de tørvene til Randers, hvor de falbødes fra kajen, der derved fik navnet Tørvbryggen. Hele sommeren sejlede der tørv til byen, og denne vare holdt flere pramme beskæftiget end nogen anden.

En næsten lige så vigtig artikel var papiret fra Silkeborg papirfabrik, der via Randers udskibedes til København og udlandet. Alt, hvad fabrikken tilvirkede, forsendtes med pramme i de første mange år, hvor Gudenåen så at sige var Silkeborgs eneste forbindelse med omverdenen. Både som im- og eksportør var papirfabrikken således én af pramfartens storkunder – og da jernbanerne kom og overtog transporterne til og fra fabrikken, var dette et hårdt slag for mange pramfolk.

Af andre varer, som via pramfarten nåede Randers – til byens eget forbrug eller til videresalg – må nævnes: korn, halm, hø, mursten, levende dyr, smør – kort sagt alt, hvad Gudenådalen kunne frembringe. Denne vesthandel var i betydelig grad medvirkende til opkomsten af store, rige han-

delshuse i byen, hvis forbindelser var så at sige verdensomspændende. Deres virksomhed gav på pramfartens højde – o. 1870 – ikke alene grundlag for faste skibsforbindelser med København og London, men også for beskæftigelse af de 30 skibe, der da var hjemmehørende i byen – heraf de 11 dampskibe.

Randers var ikke alene om at høste – velstanden brede sig til hele Gudenådalene. Hvor forholdene indbød til det, opstod langs åen købmandsgårde, hvis ejere skabte sig en fortjeneste ved at sælge varer til befolkningen, men tjente sig rige ved opkøb af landbrugsprodukter, som videresolgtes til storkøbmændene i Randers. Herved opstod en række kendte handelspladser, der foruden Silkeborg, som overfløj alle andre, omfattede Svstrup, Kongensbro, Ans, Bjerringbro og Åbro. Disse lokaliteter blev pramfartens hovedstationer. Her anlagdes anløbspladser, hvis faciliteter dog indskrænkede sig til en stump kaj eller lidt bolværk og et udskænkingssted. Når det gik højt, opførtes et pakhús til godsets opbevaring – et sådant fandtes f. eks. ved Svstrup, men er for længst nedbrudt.

Foruden disse store ladepladser opstod talrige mindre. Mange indrettedes af private – f. eks. af større gårdejere og teglværker, der på denne måde lettede afsætningen af deres produkter. Et betydeligt antal ladepladser oprettedes af staten ved den store åregulering i 1850'erne – alene på den vestre side af åen fra Silkeborg til Kongensbro anlagdes 15. De nødvendige arealer hertil eksproprieredes til en standardpris af 25 rigsdaler – i enkelte tilfælde, hvor pladsen var større, gik prisen dog op i 50 rdl.

Mindst én statsejet ladeplads eksisterer endnu. Ved Lille-mølle nær Tange slår åen et sving, så landet springer frem i et næs, hvis areal vel omtrent udgør en halv tønde land. Dette område var tidligere kendt under navnet Lille-møllens ladeplads. Her lagde prammene til, og der var dengang en del aktivitet her, men kun den meget fantasirige er i dag i stand til at forestille sig dette, når han står på pladsen. Stedet fremtræder i vor tid blot som en udyrket plet i den ellers dyrkede mark – bemærkelsesværdig er kun den gode

vej, som fører herved, men nu ikke længere bruges af nogen. Sidste gang ladepladsen var i brug var måske i 1926, da der lossedes en ladning mursten til et byggeri i Vindum. Siden har glemselen sænket sig over stedet, der dog er et af de få håndgribelige minder om pramfarten og derfor et besøg værd.

Det store antal ladepladser gjorde pramsejladserne effektive og smidige. Så at sige alle punkter langs den nedre Gudenå kunne via den sættes i forbindelse med hinanden, så varerne kunne bringes derhen, hvor det ønskedes. Derved fik pramfarten en vis lighed med den moderne lastvognskørsel – dog med den klare forskel, at prammene var bundet til åen, mens lastbilerne kan nå frem til ethvert hus.

Som man nu lejer en vognmand til at udføre en bestemt transportopgave, lejede man i sin tid en prammand til en enkelt eller nogle få ture. Hovedparten af pramflåden var engageret i denne chartertrafik, der havde den ulempe, at der ikke konstant var brug for alle fartøjerne. Det var derfor almindeligt, at prammændene kombinerede deres sømandserhverv med et andet, f. eks. landbrug eller fiskeri i åen.

Adskillige prammænd var dog fast beskæftigede ved åsejladserne. Det var dem, der var forhyrede på pramme, som gik i fast rutefart mellem Randers og Silkeborg. Til disse rutepramme hørte »Viben«, der hver ugedag forlod Randers for at gøre turen til Silkeborg og tilbage igen. I et par vintermåneder var pramfarten dog indstillet – af regnskabsbogen for »Viben« fremgår f. eks., at i året 1884 stak den i søen 29. marts og gik i hi 22. dec. efter at have gjort 35 rejser mellem de to byer. Vintermånederne måtte pramfolkene altså hutle sig igennem. De fleste gik arbejdsløse – uden nogen form for understøttelse vel at mærke. Enkelte var mere heldige – de ansattes til at føre opsyn med de oplagte pramme og foretage nødvendige reparationer og udbedringer. Men stor var glæden hos alle, når Gudenåens is brød op, og mandskabet gik om bord for at genoptage rutefarten.

Af »Viben«s regnskabsbog fremgår, hvilke udgifter rederne havde i forbindelse med hver enkelt tur. Disse omkost-

ninger var stort set ens fra gang til gang, og som eksempel kan tjene »Viben«s første rejse i 1880 – påbegyndt 29. marts – hvor regnskabsbogen viser følgende poster:

Kågfolkene	50,00 kr.
Lejemænd	10,00 kr.
Hestepenge	14,00 kr.
Kaffe og brød	4,50 kr.
Summa	78,50 kr.

Ud over disse udgifter måtte pramejeren kalkulere med administration, afskrivning og én eller anden form for forsikring, hvorved hans virkelige udgifter pr. tur blev noget højere – måske 100 kr. Hvor stor fortjeneste pramejeren dernæst har beregnet sig véd vi ikke – men 50% var nok minimum. Herved kommer vi frem til, at der på hver tur gerne skulle sejles 150 kr. hjem – dette blev således prisen for at få to godsvognes indhold transporteret frem og tilbage mellem Randers og Silkeborg. Til sammenligning tjener, at en god ko på samme tid kunne erhverves for et lignende beløb.

Holder ovenstående beregning stik, var pramfarten en dyr transportform. Det måtte den nødvendigvis være, når man betænker, hvor mange mennesker der var engagerede i hver transport. Så længe pramfarten var alene om budet, gik det an – men da der kom konkurrenter, viste det sig, at netop omkostningerne var pramfartens akilleshæl.

Allerede i 1863 dukkede den første konkurrent op. Dette år færdigbyggedes jernbanen Langå-Viborg, og det viste sig hurtigt, at dens takster var mindre end pramfartens, hvilket havde til følge, at betydelige godsmængder unddroges prammene. Alvorlig var situationen dog endnu ikke, og pramfarten havde stadig en række gode år tilbage. Men da man i 1871 åbnede banen Skanderborg-Silkeborg, tog man pramfartens livsgrundlag bort – prammene kunne ikke klare sig prismæssigt, og i løbet af få år gik godstransporten på Silkeborg over til jernbanen.

Nedgangen mærkedes straks – allerede i 1875 hedder det, at prammenes antal er stærkt faldende, i 1880 er det blevet

til, at man kun sjældent ser pramme i åen, og kort efter århundredskiftet siges det, at kun et par pramme stadig be-sejler åen. Også de gode Randers-købmænd mærkede nedgangen. Vesthandelen var ved at glide dem af hænde – særlig mærkbart var det, at Silkeborg havde fundet nye ud-førselsveje. For at redde hvad reddes kunne, arbejdede de på at få en direkte jernbaneforbindelse med Himmelbjerg-byen, hvilket mål da også nåedes, men først i 1908. Da var det for sent – købmændene havde tabt slaget, og for pram-farten betød den nye jernbane en ny konkurrent, som frem-kaldte endnu en reduktion af prammenes antal.

Under 1. verdenskrig syntes udviklingen at vende. Fragt-raterne på jernbanerne steg som følge af forhøjede kul-priser, og pramdriften blev igen rentabel. Optimismen blandt pramfolkene var stor, og nogle af dem havde så stor tillid til fremtiden, at de afgav ordrer på nye pramme. Den tidligere omtalte Randers-pram bestiltes i denne periode. Men om den nogensinde byggedes er tvivlsomt, for opblom-stringen viste sig at være kunstig og kortvarig – straks efter krigen vendte forholdene tilbage til det gamle med jern-banerne som enerådende på fragtgodsets område.

Endnu et slag – vel nærmest nådestødet – ramte pram-farten på denne tid. I årene 1918–21 byggedes elektricitets-værket ved Tange, i hvilken forbindelse der opførtes en dæmning tværs over åen. Derved afspærredes strækningen til Silkeborg – ganske vist var der i elektricitetsværkets kon-cession indføjet en bestemmelse om, at der skulle opføres en sluse ved dæmningen, men pramfarten forpligtedes til at betale halvdelen af omkostningerne herved. Dette magtede de få tilbageværende pramejere slet ikke, og pramfarten i den øverste del af åen ophørte derfor helt.

Neden for værket fortsatte pramdriften i ganske ringe omfang. Hovedvirksomheden bestod nu i sejlads med mur-sten, hvilket ikke kunne ernære mange pramfolk. Og endnu en konkurrent dukkede op: lastbilen, som skulle vise sig at være den hidtil farligste på grund af dens store mobilitet. Den gjorde dybe indhug i lasterne – alligevel opretholdt nogle enkelte prammænd sejladser indtil 2. verdenskrig,

hvor de fik belønning for deres udholdenhed. I de benzinfattige tider blev der på ny brug for prammene, men glæden varede kun kort. Straks efter krigen var det hele forbi – lastbilerne vendte tilbage og levnedede ingen plads for pramfarten. De sidste skippere lagde op, og dermed uddøde dette århundredgamle erhverv, som på sin højde havde beskæftiget langt over 1000 mennesker.

Tiden rider hurtigt. Om denne påstands rigtighed overbevises man let ved beskæftigelse med pramfartens historie. Skønt det kun er kort tid siden, pramfarten endnu gik for sig, findes der i dag forbausende få konkrete minder om den. Foruden Tange-prammen, ladepladsen ved Lillemølle, navnet Tørvebryggen i Randers og en smule regnskabsmateriale, findes der på museet i Randers en træksele og på museet i Silkeborg et anker. Disse ting synes at være alt, hvad der er overleveret til os om dette spændende kapitel i Gudenåens historie.

Kilder til kapitel III:

Bisgaard, Otto: Stedet, Slottet og Byen Silkeborgs Historie. I Turistforeningens Aarbog 1941.

Boesgaard, Ejnar: Den lille Dampflugl paa Silkeborgsøerne. I Turistforeningens Aarbog 1941.

Boesgaard, Ejnar: Hvor stærke Jyder slæbte deres »Kaag«. I Turistforeningens Aarbog 1941.

Dahl, Knud: Langs Gudenåen. 1965.

Ellert, H. (red.): Gudenaacentralen 1918–43. 1943.

Hansen, J. C.: Trækstien og Pramfarten paa Gudenaen. I Fra Viborg Amt 1936.

Hvidtfeldt, Johan: Gudenå. I Turistforeningens årbog 1966.

Thomsen, C.: Barndomserindringer fra Gudena og dens Opland. I Aarbog for Lysgaard, Hids med flere Herreder, 1919.

Trap: Danmark bd. 2, 1859, bd. 5, 1875, og bd. IV, 1901.

Wulff, Hilmar: Pramdragerne på Gudenåen. 1965.

Desuden arkivalier i Lokalhistorisk arkiv i Silkeborg og Randers og mundtlige oplysninger af Holst Jørgensen, Bjerringbro, og Søren Kirkegaard, Tange.

Christian Jacobsen, skolepsykolog, født 1933. Adresse: Husbondvej 27, Tange, 8840 Rødkærbro.

Barn i Viborg under den første verdenskrig

Af Aase Rosenberg Rasmussen

Aase Rosenberg Rasmussen, der døde i 1979, fortæller her om sine tidligste barndomsår i Viborg. Om sin skolegang i Viborg 1917–29 har hun skrevet i årbogen fra 1972.

Boligproblemer kendte man ikke, dengang mine forældre blev gift. Der var lejligheder nok til alle, og når unge mennesker skulle stifte hjem, så de blot i avisen under ledige lejligheder og fandt altid en, som passede til deres pengepung. Da jeg blev født, boede mine forældre i Sparregade, hvor de havde en rummelig treværelses lejlighed. Fra den tid husker jeg tydeligt to episoder, som begge har tilknytning til heste. En gang om ugen kom der en mand fra Søndermarken med æg og kartofler til mor. Han kørte i en lille bitte vogn med en forpjusket hest foran, som jeg kunne klappe, når en af de voksne løftede mig op. En dag, da han sad og drak kaffe oppe hos mor, mens jeg legede på fortovet, fik jeg lyst til at klappe hesten, men kunne slet ikke nå op til den på egen hånd. Jeg fandt da på den udvej at gå ind under den, for så kunne jeg lige nå at klø den på maven, og det var lige så godt som at klappe. Mor var ved at få et chok, da hun fulgte manden ned til vognen og så mig stå under hesten. Han kunne dog berolige hende med, at den var vant til, at hans børn legede med den, så den skulle nok passe på mig. Den anden episode kunne godt have fået et alvorligt udfald, men det var vel dyrenes instinkt, som reddede mig. Jeg sad på fortovet ved hjørneejendommen og legede med noget sand, da der pludselig lød en vældig larm længere henne i gaden, og to løbske heste kom farende hen ad fortovet, sprang over mig og forsvandt. Vognen var blevet splintret forinden, for ellers var det gået galt, men jeg

mindes endnu min rædsel, da jeg hørte larmen og i næste nu så lige op i hestenes bug.

En tredje begivenhed fra den tid, da vi boede i Sparregade, kan jeg ikke selv huske; men mine forældre talte ofte om den, da jeg ved den lejlighed for første gang røbede talent for handel. Et par gange om ugen kom der en bager-vogn gennem gaden med både brød og kager. Det bedste, vi børn vidste, var de såkaldte »stjerner«, nogle tørre, stjerneformede kager, der hovedsagelig bestod af mel og vand, men som vi altså fandt ganske vidunderlige. De kostede 2 øre, og det var en stor dag, når vi fik en 2-øre og måtte gå ned til »stjernemanden« og solde den op. En dag kom jeg desværre for sent, så vognen var kørt, da jeg nåede ned på gaden. Jeg vidste imidlertid, i hvilken retning den plejede at køre, så jeg travede bare af sted for at indhente den. Efter at være drejet om flere hjørner, uden at jeg fik vognen i sigte, blev jeg klar over, at der ikke var anden udvej end at gå op i byen og købe en kage i en forretning. Det vakte en vis opsigt i byens bedste bagerforretning, da en lille unge på kun to år kom ind og begyndte at spørge på varerne for til sidst at erklære, at alting var for dyrt, og at det var bedre at vente, til »stjernemanden« kom igen. Byen var lille, og man fandt snart ud af, hvor jeg boede, så jeg kunne blive fulgt hjem og afleveret i god behold.

Krigen brød ud i juli 1914. Et par måneder før fyldte jeg fire år, og kort tid forinden flyttede mine forældre fra Sparregade til Ibsgade. Jeg husker tydeligt den dag, vi flyttede, for jeg kørte med på det sidste læs og fik endda lov til at holde tømme, medens vi rumlede gennem Riddergade. Ibsgade så dengang ud, næsten som en gade gjorde det på H. C. Andersens tid. Den havde toppede brosten og dybe rendestene, over hvilke der lå brædder foran husenes indgange. Ellers kunne man ikke komme tørskoet ind, når en regnbyge forvandlede rendestenen til en rivende flod, der af gadens små unger blev benyttet som vandvej for deres hjemmelavede papirskibe. Til mange ejendomme hørte der store haver med roser og bugnende frugtræer. Haven ved

den ejendom, hvori vi boede, strakte sig således helt op til Nicolaigade.

Som børn mærkede vi ikke meget til selve krigen. Vi var ikke forvante, og som følge deraf syntes vi, at vi fik alt, hvad der hørte sig til. Hurtigt vænnede man sig til at se far styrte sig over avisen, så snart den kom, og de store overskrifter virkede kun truende i begyndelsen. Enkelte episoder gjorde dog indtryk på os som f. eks., da en legekammerats far, der var underofficer, blev indkaldt til sikringsstyrken og sendt ned til grænsen for at hindre den tyske hær i at trænge ind i Danmark; men da der var gået et par uger, uden af Ejnars far havde haft sammenstød med tyskerne, og han ikke engang var blevet ramt af en vildfaren kugle, mistede sagen al interesse for os. Så var der vore ekspeditioner til forretninger, som avverterede med, at de en bestemt dag ville kunne tilbyde et lille parti af en sjælden vare. Længe før dag tog folk opstilling i en lang kø udenfor; men mere udspekulerede damer som min mor sendte deres barn af sted, vel vidende, at der altid var nogen, der fik ondt af »den lille stakkel«, som stod næsten bagest, og derfor sørgede for, at man ganske simpelt løftede ungen oven over alle de ventende og hen til døren, når forretningen åbnede. Og stolte var vi jo, når vi kom hjem med byttet.

I begyndelsen af året 1915 blev oberst Fr. Chr. Krebs udnævnt til generalmajor og chef for Jyske brigade. Medens han fik bygget en villa ude på Volden, boede han i samme ejendom som mine forældre og jeg. Generalen og hans kone holdt meget af børn, men havde ingen selv, og det yngste af hans 6 børn i første ægteskab, den senere kendte keramikker Nathalie Krebs, var i 1915 20 år gammel. Da jeg en dag stod nede i haven, kom generalinden ud på sin altan og indledte en samtale med mig. Lidt senere blev jeg inviteret op til hende og hendes mand, noget, der i den følgende tid gik sig daglig. General Krebs var yderst jævn og ligetil, og han og jeg tumlede os i alle mulige lege. Da mor engang kom op for at hente mig, kravlede den lille, tykke general rundt på gulvet på alle fire, mens jeg sad overskrævs på hans ryg, dunkede ham med mine små næver og råbte:

*Generalmajor
Fr. Chr. Krebs,
generalinde
Sophie J. Krebs, f. Ulrich,
og Aase.*

»Hurtigere, general, hurtigere«. Generalinden lagde stor vægt på, at jeg talte og opførte mig korrekt. Jeg måtte f. eks. ikke fortælle, at jeg havde fået en »endefuld«, men skulle sige »halefuld«, og når vi gik ture i blæst, så næsen løb, måtte jeg ikke pudse den, fordi en virkelig dame i sådanne tilfælde ikke pustede udad, men sugede indad. Når jeg så begyndte at snøfte kraftigt, fik jeg at vide, at det måtte jeg heller ikke, for »en virkelig dame snuser diskret, og det kan du lige så godt lære med det samme«. Det var et savn for mig, da generalen flyttede; men lige til jeg begyndte i skolen, kom der bud efter mig hver dag, og ofte fik jeg lov til at komme med dem på deres daglige ridetur. Jeg nød det, når jeg måtte sidde foran på generalens hest, mens jeg var hundeanst, når jeg skulle sidde hos generalinden. Hun red nemlig på damesaddel og ville lære mig at sidde på samme måde. Når hun havde damete om eftermiddagen, blev jeg også hentet. Det morede mig nu ikke særligt,

for så skulle jeg have min stiveste stads på og kunne ikke lege, men måtte sidde stille inde i »kabinettet« sammen med officersfruerne. Generalinden havde en selskabsdame, som engang forærede mig en dukke. Den var klædt på fra yderst til inderst og medbragte en kuffert med skiftetøj, alt sammen noget, hun selv havde syet. Hun spurgte mig, hvad jeg syntes, dukken skulle hedde. Ja, det vidste jeg ikke rigtigt. Hun foreslog Else; men jeg svarede, at det skulle den i alt fald ikke hedde, for det var et grimt navn. Det viste sig desværre, at hun selv hed Else.

Også en anden af de kendte mænd i datidens Viborg krydsede min barndoms vej, nemlig stiftsfysikus P. W. Heiberg, der var lige stor som læge og som menneske. Heiberg var familiens læge, og da jeg var meget bleg, og han mente, den friske landluft ville gavne mig, hændte det ikke så sjældent, at hans kusk fik besked på at køre om ad Ibsgade og tage mig med, når stiftsfysikus havde ærinde uden for byen. Vi kørte i den vogn, af hvilken der er et billede i »Fra Viborg Amt« 1974, s. 24. Da vi var så gode venner, undrede det mig, at Heiberg ville klippe mine mandler, hvilket blev foretaget uden bedøvelse og gjorde ondt. Jeg så så bebrejgende på ham, at han straks gav en af sygeplejerskerne besked på at gå op på loftet og finde noget morsomt til mig i en af kasserne med sygehusets julestads.

I april 1917 tog man den lazaretlejr i brug, som man havde indrettet til sårede krigsfanger i nogle træbarakker ude ved Hald. En dag fik min bedste veninde og jeg at vide af vore mødre, at vi skulle med ud til Hald for at dele cigarer og chokolade ud til sårede krigsfanger, der skulle ankomme med et lazarettog. Mange og fantasifulde var de historier, vi indbyrdes digtede om, hvordan dette ville spænde af. Selvfølgelig ville soldaterne blive begejstrede for os, tage os i hånden og måske lade os følge med ind i den afspærrede lejr, så vi bagefter kunne fortælle mindre begunstigede kammerater, hvordan der så ud. Men virkeligheden blev en helt anden. På den berammede dag tog vi fire sammen med adskillige andre mødre og børn med toget til Bækkelund og travede derfra hen til baneoverskæringen ved den nuværen-

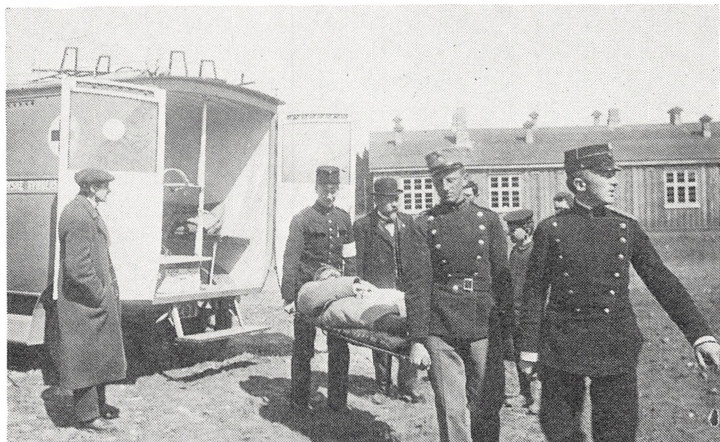

Stiftsfysikus

P. W. Heiberg.

Under fotografiet står der:
Til min lille Veninde
Aase Rasmussen fra Heiberg.
Juleaften 1915.

de »Egekrogen«, hvor toget skulle holde, og her ventede vi spændt i temmelig lang tid; men endelig kom toget kørende ganske langsomt. I stedet for at se ranke soldater med en opbunden arm eller nogle plastre i ansigtet hoppe ned fra toget, så vi den ene bære efter den anden med hårdtsårrede blive båret ud og stillet i en lang række langs toget. Soldaterne lå uhyggeligt stille på bærerne, og blodet sivede ud gennem deres forbindinger, af hvilke nogle dækkede størstedelen af hovedet, andre en arm- eller benstump. Min veninde og jeg var rædselsslagne, og endnu i dag forstår jeg ikke, at vore mødre ikke hurtigst muligt fjernede os fra dette syn; men vi fik cigarerne stukket i hånden og blev skubbet hen mod bærerne. Stive af skræk gik vi fra bære til bære og lagde en cigar på tæppet. Et par soldater smilede svagt til os, mens andre overhovedet ikke reagerede. En enkelt havde glasagtigt stirrende øjne, der tilsyneladende intet så, og skønt jeg på det tidspunkt endnu aldrig havde set et dødt menneske, sagde noget mig, at jeg her var kommet for

Transport af sårede til lazaretlejren ved Hald.

(Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune)

sent med min gave. Uden at ane, hvad jeg skulle gøre, stod jeg et øjeblik og stirrede på disse øjne, der ikke gengældte mit blik, hvorefter jeg næsten kastede min lille gave på tæppet og flygtede hen til den næste bære.

Senere hen blev lejren ved Hald benyttet til udveksling af krigsfanger, der om dagen måtte færdes uden for lejrens område og satte deres præg på byen. Når franskmændene, officerer var det vel, iførte deres farvestrålende uniformer kom kørende ind til byen i en lejet jumble, sprang vi ud til fortovskanten, nejede for dem og råbte med stærk viborgensisk accent: »Bonjour, Messieurs«, hvorefter de vinkede til os og hilste med pishen. Også englænderne ville vi gerne i kontakt med, og vi strålede som små sole, når de klappede os på hovedet og sagde noget, som vi jo desværre ikke forstod. Russerne var vi derimod ikke dristige ved i begyndelsen, selv om de allerfleste lignede fredelige bønder, men skæg og vildtvoksende hår var ikke almindeligt dengang. Så fik de imidlertid lov til at stå på torvet om lørdagen og sælge syskrin, som de selv fremstillede af træ og dekorerede med små glinsende sten, som de fandt på landevejen, og

pludselig syntes vi, at de var lige så fredelige som vore egne landsmænd, der kom ind fra landet med deres produkter. I øvrigt var det en yndet fornøjelse at cykle ud til lejren og få kontakt gennem ståltrådsgritteret, og ingen forbød os børn det, da det jo var en uskyldig fornøjelse. Derimod hørte jeg et par gange, når mor havde dameselskab, at der blev talt om visse unge piger af pæn familie, som uden forældrenes vidende tog derud om aftenen, og også de var mest betaget af de evigt flirtende franskmænd. Da det kom forældrene for øre, skulle en flok fædre efter sigende være kørt derud en aften og have hentet døtrene hjem til en velfortjent afstraffelse.

Når soldaterne blev sendt hjem, herskede der stor jubel. En dag, da der skulle afgå et soldatertog fra Viborg, tog far mig med ud på banegården, hvor der var et myldrende liv. Toget holdt ved perronen, og mange soldater havde allerede entret det, mens andre var ved at tage afsked med venner, de havde fundet i byen i den forløbne tid. Franskmændene omfavnede hinanden og sang Marseillaisen, englændere og amerikanere dunkede hinanden i ryggen, mens Tipperary lød ud over baneterrænet. Men en enkelt fange adskilte sig i den grad fra de andre, at jeg den dag i dag tydeligt kan se ham for mit indre øje. Det var en høj inder, som stod ved et vindue og stirrede ud. Han så intet af det, der foregik omkring ham, for han var langt, langt væk i sine drømme og så ud til i tankerne allerede at befinde sig i sit hjemland. En fremmed for de andre, som nu vendte hjem til en tilværelse, der var helt forskellig fra deres.

Få år efter krigens afslutning ramte en ny katastrofe menneskeheden, nemlig den spanske syge. En dag blev der strøet gran på gaden foran vort hus. Så vidste vi, at en eller anden var alvorligt syg, for det gjorde man for at dæmpe vognenes rumlen på de toppede brosten, når folk var så syge, at de ikke tålte støj. Denne gang gjaldt det min veninde Ellens mor, og få dage efter var det blomster, som blev strøet på gaden, da vognen med hendes kiste blev ført gennem gaden på vej til kirkegården. Længe varede det ikke, før vi atter så gaden dækket af gran. Nu var det en mor til

6 børn, der var blevet ramt af sygdommen, og også i dette tilfælde stod lægerne magtesløse. Kun få hjem blev skånet, og sorgen og uhyggen bredte sig til os børn, der følte, at her var der noget, de voksne ikke kunne klare, og som derfor var en trussel mod os alle.

Der kan være store forskelle på mennesker, og lige børn leger som regel bedst. Af dem, der kun har gået i folkeskolen, er der således næppe mange, der nærer en brændende længsel efter at deltage i Videnskabernes Selskabs møder. I min barndom var skellene mellem klasserne imidlertid trukket urimeligt skarpt op og ofte efter rent ydre kriterier som formue og stilling, mands eller faders formue og stilling. Da vi flyttede fra Ibsgade, kom vi først til at bo i et hus på Trekronervej, derefter i en ejendom på det, der nu hedder Langdammen. Over for ejendommen på Langdammen, dér, hvor rutebilstationen ligger i dag, var der dengang et lille anlæg, hvor børnene legede om dagen, og unge mennesker sværmede om aftenen. Gik jeg ned i anlægget for at lege med de andre børn, fik jeg vrøvl med min mor. Disse børn var nemlig vidt forskellige fra dem, som jeg plejede at komme sammen med. De boede i de første huse på Trekronervej oppe ved Toldbodgade, nogle frygtelige, saneringsmodne rønner, hvor familier på 8–9 personer var stuvet sammen i små toværelses lejligheder. Denne tilværelse havde præget børnene, så at de havde et helt andet syn på livet end vi andre, ligesom deres moral og sprog adskilte sig meget fra vores. Noget ønske om at lege eller snakke med os havde de faktisk heller ikke. Der var dog undtagelser, piger, hvis forældre vel var fattige, men som absolut var lige så søde som dem, jeg var vant til at komme sammen med. Blandt dem fandt jeg en god veninde, og jeg begreb ikke, hvorfor jeg ikke måtte lege med Astrid, når hun dog var helt anderledes end de andre, der boede i disse ejendomme. Men mor greb ind gang på gang, og da Astrid ikke fattede, hvorfor jeg aldrig havde tid, når hun troskyldigt kom op til os og spurgte efter mig, fik jeg til sidst ordre til at gå ned til hende og sige, at jeg ikke måtte lege med hende, og at hun ikke skulle komme op efter mig mere. Hvor var det ondt

og ubetænksomt af en voksen at sætte et barn til at fornægte en ven på den måde i stedet for selv at sige det, hvis det endelig skulle siges. Jeg kan endnu se Astrids øjne for mig, da jeg sagde min besked. Først udtrykte de forvirring, for hun måtte jo have gjort noget forkert, siden hun pludselig skulle skubbes til side på den måde. Men så forstod hun endelig, det vil sige, hun troede, at det var mig, som ville kassere hende for finere kammerater, og jeg kunne ganske simpelt ikke få mig til at forklare sagen nøjere, hvad jeg senere fortrød. Lige så tillidsfuld hun tidligere havde været over for mig, lige så hadefuld blev hun nu, og da hun beklagede sig til sine kammerater, råbte de ukvemsord efter mig, når jeg viste mig på gaden, eller de mødte mig oppe i byen.

I denne forbindelse endnu et eksempel på det snobberi, der satte sit præg på livet i Viborg lige til den anden verdenskrig. Sidst i tyverne var jeg blevet en ung pige, der om sommeren begyndte at gå til dansant i Salonen. Lige ved indgangen var der ophængt et stort skilt, hvorpå der stod: »Ingen adgang for soldater og tjenestepiger«, og vi var så vant til tidens klassesdeling, at vi ikke engang studsede over dette skilt. Selv om man hverken var soldat eller tjenestepige, kunne man nu heller ikke gå lige ind og deltage i Viborg Salonselskabs arrangementer. Man måtte først henvende sig til et bestyrelsesmedlem og søge optagelse, hvorpå ens navn blev skrevet på opslagstavlen, hvor det måtte hænge et par uger. Derefter var der afstemning om optagelsen blandt bestyrelsesmedlemmerne. Vi, der havde gået på katedralskolen og hørte til i »de rigtige kredse«, fik let adgang; men det må have været bittert for den lille ekspeditrice, der fik afslag, fordi visse medlemmer havde præpareret bestyrelsen og ladet den forstå, at man dog ikke brød sig om at træffe sammen med hvem som helst.

I det foregående har jeg fortrinsvis genfortalt træk af mine erindringer om barnets møde med de voksne og deres tilværelse, som den formede sig i hine, ak, så fjerne tider. Men barnet lever også sit eget liv, alene eller sammen med jævnaldrende kammerater.

Ibsgade i begyndelsen af det 20. århundrede.

(Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune)

Af den store have, der hørte til den ejendom i Ibsgade, hvortil vi flyttede i 1914, havde hver lejer et lille stykke, som kun var afgrænset af havens gange. En arrig, gammel lærerinde havde således et stort rosenbed, hvorved der stod en bæk. En dag, da hun havde besøg af en nevø, som var noget ældre end jeg, satte vi to os på denne bæk. Han spurgte mig, hvor hurtigt jeg turde gyngede med bænken, og nu begyndte en kappestrid, som endte brat med, at både bænken og vi landede midt imellem roserne lige i det uheldige øjeblik, da lærerinden kom ud i haven. Jeg fandt det dybt uretfærdigt, at hun først gav sig til at pille torne ud af sin hylende nevø og derefter gik ind til min mor og forlangte, at jeg fik en afstraffelse, der stod i forhold til brødens størrelse. En gammel skovrider havde også et flot bed, som han holdt hånden over; men den eneste gang, jeg kom til at krænke hans enemærker, slap jeg for videre tiltale. Jeg havde været så letsindig at sætte mig i en legevogn helt oppe ved Nicolaigade for at køre ned gennem den stærkt

skrånende have. Vognen var imidlertid så dyb, at jeg forsvandt ned i bunden og var ude af stand til at styre. Jeg kom således i god fart ned ad gangen, og hvor den delte sig i to, som løb uden om hans bed, fortsatte jeg ligeud uden dog selv at være klar over, hvor jeg befandt mig, før vognen væltede, og jeg havnede midt i bedet med en forvreden skulder.

I anlægget Borgvold havde vi en herlig tumleplads. Der var ganske vist ingen legeredskaber som vipper og gynger; men vi brugte vor fantasi, og alle de spændende bøger, vi læste, blev omsat til leg, så at vi skiftevis var indianere, riddere og kostskoledrenge. Selv om det gav en grim grøn buksebag, var det om sommeren en yndet fornøjelse at glide på enden gennem græsset, der groede på det store voldsteds skrænter, og om vinteren havde vi her en dejlig kælkebakke. Blot var det forbudt at køre ned ad trætrappen, som ikke kunne holde til et sådant slid. Engang, mens jeg endnu var så lille, at far var med, når jeg skulle ud at kælke, fik han pludselig en ubetvingelig lyst til at prøve turen ned ad trappen. Da opsynsmanden, som havde hørt, at der var en kælk på trappen, og ville overraske synderen, så, at det var en af byens agtværdige borgere, der kom kørende, standsede han brat op og forlod stedet, mens vi hørte ham jamre: »Åh nej, hvordan ka' han da finde på det, den pæne mand, åh nej, åh nej.«

Festdage var det for kvarterets børn, når vi blev indbudt til at overvære de forestillinger, en officersfamilies to halv-voksne sønner gav på deres dukketeater. Ikke alene nød vi de flotte dekorationer og det spændende skuespil; men i den store pause gik den unge pige, som om eftermiddagen optrådte i sort kjole og hvidt pynteforklæde, rundt mellem os og bød os fin chokolade. I øvrigt var jeg som enebarn en del overladt til mig selv, når vejret var så dårligt, at jeg ikke kunne komme ud at lege; men så havde jeg tre »fantasikammerater« til min underholdning. Den ene hed Bimme, den anden Bumme, men hvorfor jeg kaldte den tredje Højmandslåg, er aldrig senere gået op for mig.

Da vi var flyttet ind i huset på Trekronervej, var det let at smutte ind i de gårde, som hørte til to af de store ejendomme i Jernbanegade, og hvor der altid var en masse børn, jeg kunne lege med. Blandt legene husker jeg vore små skovture. Vi anbragte et gammelt tæppe i et hjørne af gården, lagde os på det med et stykke leverpostejmad og drømte os langt bort fra byen. Festligere var det dog, når vi engang imellem blev inviteret på æggesnaps oppe hos provisoren. Vi fik lov at sidde på køkkenbordet sammen med hans egne syv, og efter at hans lille vimse kone havde uddelt en æggeblomme og 5 skefulde sukker til hver, rørte vi om kap for at se, hvem der kunne få den største snaps – et i vore øjne strålende traktement.

En anden god legeplads havde vi ovre på slagteriet, hvor vi ikke alene tumlede os mellem bygningerne, men også på de flade tage. Mor kunne ikke lide, at jeg færdedes på disse tage og sprang fra det ene til det andet. Hun kunne jo heller ikke vide, at der på det tidspunkt gik en filmserie i Kosmorama, »Liberty«, hvis heltinde af samme navn hele tiden flygtede fra togrøvere, indianere og andre banditter. Når vi legede Liberty, var det så stor en ære at blive udnævnt til selve Liberty af drengene, at man måtte vove alt for at gøre sig fortjent til den. Et mirakel, at vi aldrig faldt ned, men kunne nøjes med sår og skrammer. På slagteriet kunne vi også somme tider hole os en oppustet svineblære, som vi spillede fodbold med. De lugtede så rædsomt, at vi kun med nød og næppe kunne skure os rene, når vi kom hjem.

Skøjtesport og kælkning blev jeg ved at dyrke, lige til jeg tog studentereksamen. Det sidste år, jeg gik i gymnasiet, havde vi den mest pragtfulde vinter, så at vi i flere måneder kunne kælke på en meget spændende bane, vi havde lavet ovre ved Klosterhaven. Den begyndte bag ved kirken, gik ned til søen og fortsatte ud over isen. I det øverste sving havde vi lavet en høj snevold, som vi overisede hver dag, og nede ved søen lagde vi siv og rør i et bredt bælte, dyngede sne ovenpå og overisede også den. Når vi så kom med mægtig fart ned ad bakken og havde rundet svinget heldigt,

endte vi med at flyve ud over volden nede ved søen og langt ud på isen. Ufarligt var det ikke at køre her, og da der daglig var kommet ambulancer for at hente patienter med arm- eller benbrud eller hjernerystelse, greb politiet ind og posterede et par mand fast derovre, som regulerede vor kørsel og med hård hånd sorterede dem fra, der kørte så dårligt, at de måtte henvises til andre og mindre farlige bænker. Jeg var så usandsynlig heldig først at blive indviklet i et »færdselsuheld« og få hjernerystelse den dag, da tøvejret satte ind, så jeg nåede at få hele fornøjelsen med.

Medens vi skøjtede og kælkede på livet løs også som gymnasiaster, holdt vi op med at lege, endnu mens vi gik i mellemkolen. I stedet spadserede vi nu op til »Spytstenen«, der lå ved alleen, som førte op til Overlund. Denne tur var meget yndet af ungdommen og de halvvoxne. Man kunne således næsten altid være sikker på at møde den for tiden udkårne på denne strækning, og selv om man mest talte om skolen og lærerne, var der dog en egen charme ved mødet. Om søndagen gik vi til koncert på et af torvene, hvor regimentsmusikken spillede. Her havde man den samme skik som i skolegården ved lindetræerne: De unge mænd gik den ene vej rundt og de unge piger den anden. Man talte sjældent sammen, men bare det, at man sås, hver gang man var gået rundt om torvet, var nok til, at man var klar over, om den anden part stadig var interesseret, eller om han eller hun var begyndt at dyrke andre guder. Hver anden mandag aften i sommerhalvåret var der koncert på Borgvold; men dem var vi knap så interesserede i, for her kom der mange af byens ældre borgere, således at vi slet ikke kunne have det for os selv.

Gennem hele min skoletid var det på sommersøndage en ofte tilbagevendende begivenhed, at familien tog en tur i skoven, og her kunne der kun være tale om Rindsholm eller – endnu oftere – Bækkelund. Skulle vi til Bækkelund, kørte vi tit med toget til Skelhøje og gik ad den såkaldte »Turiststi« gennem Dollerup Bakker til Bækkelund, hvor vi i den gamle gule træpavillon drak kaffe med to kager til. Så travede vi videre til Bækkelund station og kunne lige nå at

komme hjem til aftensmaden. Det gjaldt dog ikke så meget det at komme ud i naturen som at få lejlighed til at vise søndagstøjet frem. Det nyttede derfor ikke, at man blev træt på vejen, da man ikke kunne lægge sig i græsset og hvile, når man var i fineste skrud. Gik turen til Rindsholm, drak vi først kaffe i kroen og vandrede derefter gennem skoven og langs åen tilbage til stationen – altid det samme.

Når jeg havde fødselsdag, mens vi boede i Ibsgade, tumlede mine gæster og jeg os ovre i Borgvoldanlægget; men da vi flyttede til Trekronevej, gav min fødselsdag anledning til spekulationer. Man kunne jo ikke sende pigerne ned at lege på gaden, og grønne pletter var der ingen af i nærheden. Far løste dog problemet på udmærket måde. Han lejede en charabanc og kørte hele selskabet til Rindsholm. Herude fik vi først chokolade, legede derefter i skoven og fik endelig middagsmad, før vi kørte hjem. Middagen bestod altid af kalvesteg og rabarbergrød, som af os børn blev betragtet som virkelig festmad. Med mindet om de skønne fødselsdage i Rindsholm sætter jeg det sidste punktum på disse fordringsløse erindringsblade om en god og rig barndom i gamle dages Viborg.

Vinderslevtriangler harpe - eller måleinstrument?

Af Harald Ditzel

Francis Beckett: Danmarks Kunst: Første del: Oldtiden og den ældre Middelalder – København 1924, side 249:

»Billederne paa Korsene fortæller, over hvilken Slags Mand Gravmælet var lagt. Paa den ene Korsarm antyder et Stykke Murværk, at Manden var Bygmester, paa den anden et bredegget Økseblad, en Tømmerbil, at han ogsaa har ledet Arbejdet ved Kirkens Tagværk. I midten er hugget en Klokke med Knebel og Reb. Han har altsaa ogsaa støbt Klokkerne til sine Kirker. Paa det andet Kors ser man en Harpe, enten fordi Mester har forfærdiget Strenggelege, eller fordi han har dyrket Fru Musica, og selv staar han, i Arbejdskittel og Spidshue, med Hånden i Siden ved Blokken med Ambolt og Hammer. Forstaaeligt nok er der smedet Nagler i hans Værksted, og foruden Jernkrammet til Dørene vel ogsaa de kunstfærdige Jernbeslag, der kendes fra samtlige Kirkedøre, og det er betegnende, at Mester ikke ses ved Stenhuggerarbejdet men i sin Smedie. Thi i nordisk Sprogbrug har Mesternavnet afløst Smedenavnet ...«

Tekster kan være igangsættende, inspirerende og derfor værdifulde for videre undersøgelser. For mig har ovenfor anførte tekst været betydningsfuld i arbejdet med undersøgelser over jyske, middelalderlige granitdøbefonte.

Kender man bygmestergraven på Vinderslev kirkegård, griber man naturligvis Francis Beckett i en beklagelig unøjagtighed. I hans tekst fremtræder den fortællende udsmykning fordelt på to gravkors i hver sin ende af graven. Der findes to kors – men udsmykningen er forbeholdt det vest-

ligste kors, med udsmykning på både for- og bagside. Beckett kommer herved under anklage: Kender han kun udsmykningen på Vinderslevkorsen fra afbildningen i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, II række, 3. bind, 1888. Har han aldrig selv stået på Vinderslev kirkegård?

Meget taler for, at han groft sagt har ladet sig nøje med at benytte – ikke blot professor Magnus Petersens chemityperede tegninger, men tillige suget næring af hans tekst.

»Ved Siden af ham staar en firkantet Blok, hvori en Am-bolt af velbekendt Form er befæstet. Foran paa Blokken hænger en Hammer og bagved paa Væggen en anden Hammer, en Tang og en Harpe, af en Form, som kendes fra sam-tidige Billeder. Paa Stenens anden Side ses et Øxeblad af tidlig middelalderlig Form, et Stykke Murværk af Kvadre og en Kirkeklokke, ligeledes af tidlig Form, hvorfra der hænger et langt Reb. Fremdeles er der paa Stenens opad-

vendende Kanter udhugget nogle runde og ovale Figurer, som ikke kunne forklares med Sikkerhed; jeg antager, at de skulle forestille Skaale og Kar.«

Yderligere skal bemærkes, at Magnus Petersens tegninger er i nogen grad retoucherede fremstillinger af det, der kan iagttages på stenen. Det synes som om der allerede under tegningen er sket en foreløbig tydning. Alt på stenen er hugget i lavt relief. Under skiftende lysforhold åbenbares mere eller mindre af detaljerne. Selv omhyggeligt udførte gnide-tryk giver ikke den sikkerhed i detaljerne, som Magnus Petersens tegninger er udtryk for. Med hensyn til den hammer, der »hænger foran på blokken«, kan den måske snarere tolkes som en lineal.

Men bortset fra, hvor Francis Beckett har hentet sin viden om, hvad Vinderslevgravmælet fortæller, må man indrømme, at hans tydning er både fyldig og såre poetisk udformet. Kun har det altid stødt mig en smule, at trekantfiguren på korsets østside antages at være en harpe, der giver anledning til den formodning, at mester enten har været

instrumentmager eller har haft talent som musiker.

For det første ligner trekantfiguren ikke påfaldende de afbildninger af harper, der kendes fra andre danske romanske kirkebygninger.

For det andet er mester omgivet af værktøj, som han står ved sin blok. Kunne trekantfiguren ikke antages at være et stykke værktøj?

Til brug for et nærmere studium af trekantfiguren tog jeg en række gnidetryk af den.

Samtidig havde jeg gennem mit arbejde med opmålinger af jyske, middelalderlige granitdøbefonte fundet det sandsynliggjort, at en betydelig del af dem – de ældste – var hugget i målforhold med en græsk fod (33 cm) som udgangspunkt. Herudover havde opstillinger af relevante mål i tabeller gjort det sandsynligt for mig, at stenmestrene rent håndværksmæssigt havde benyttet det oldgamle målestoksforhold 3 : 4 : 5 – tal, der matematisk udgør den simpleste form til anvendelse af den pythagoræiske læresætning:

$$\begin{array}{r}
 3 \times 3 = 9 \\
 4 \times 4 = 16 \\
 \hline
 25
 \end{array}
 \qquad
 \begin{array}{r}
 5 \times 5 = 25 \\
 \hline
 25
 \end{array}$$

Endelig havde en lang række iagttagelser med stadig voksende tydelighed gjort det klart, at der ved hugningen af en døbefont nødvendigvis måtte være anvendt et måleinstrument, der bevirkede, at en lang række mål, der var anvendt under arbejdet, ikke på det færdige arbejde lod sig erkende som relationer af den græske fod, f. eks. fordi det mærke, hvorfra målet var afsat, senere under hugningen var hugget bort.

Gennem megen syslen med måletal og -forhold begyndte man at ane lidt om måleinstrumentets indretning, udseende og – omend vagt – dets anvendelse i praksis. På dette tidspunkt kom tvivlen om harpen på Vinderslevgravmålet så stærkt ind i billedet, at det skønnes påkrævet at inddrage den i nærmere undersøgelser.

Ved hjælp af gnidetrykkene var det muligt – efter en forsigtig optegning af den inderste trekant – at udfinde nogle mål, der afsattes 10 gange i forlængelse af hinanden på en ret linie, hvorpå de aflæste længder divideredes med 10. Det gav følgende sandsynlige tal:

2,56 : 3,54 : 4,4 cm – idet de 4,4 cm repræsenterede korden til den krumme side.

Anvendte man på disse tal den pytagoræiske læresætning, fik man:

$$\begin{array}{r} 2,56^2 = 6,5536 \\ 3,54^2 = 12,5316 \\ \hline 19,0852 \\ 4,4^2 = 19,36 \\ \hline \end{array}$$

Forestiller man sig, at fremstillingen på stenen er i målestoksforholdet 1 : 25, får man følgende:

$$\begin{array}{r} 2,56 \times 25 = 64,00 \\ 3,54 \times 25 = 88,50 \\ 4,4 \times 25 = 110,00 \end{array}$$

Tager man i betragtning, at der ved hugningen næsten nødvendigvis må forekomme småfejl, ligesom fuldkommen nøjagtig måltagning på gnidetrykket fra stenen i dag er umulig, forekommer det tilladeligt som hypotese at opstille den mulighed, at det originale instrument har indeholdt følgende mål på de tre sider

$$66 : 88 : 110$$

eller omsat: $2 : 2\frac{2}{3} : 3\frac{2}{3}$ græske fod eller netop det gamle målestoksforhold:

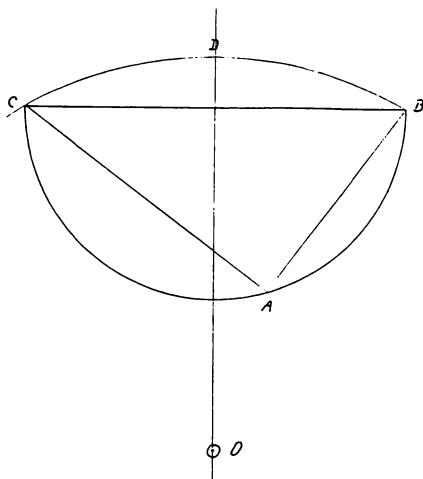
$$3 : 4 : 5$$

Det måtte herefter være værd at søge efter de målforhold, et sådant instrument måtte indeholde og drage sammenligning med de mål, der var udfundet ved opmåling af en række døbefonte.

En forsigtig opmåling af radius for det cirkelslag, der udgør den krumme side i instrumentet giver $r = \text{ca. } 4,6 \text{ cm}$.

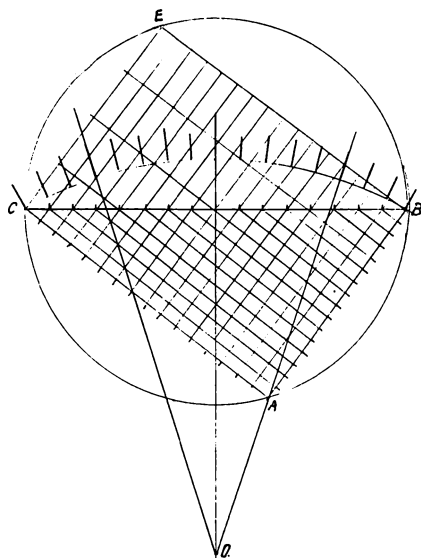
Med det anslåede størrelsesforhold bliver radius på det originale instrument: $4,5 \times 25 = 112,5$ cm.

Nedenfor ses en optegning efter de foreslåede mål:

På tegningen er linien $AB = 66$ cm, linien $AC = 88$ cm og linien $BC = 110$ cm. O markerer centrum for buen BDC – altså $OB = OD = OC = 112,5$ cm.

Da måleinstrumentet forudsættes indrettet med græske mål, og da den græske fod var delt i 16 tommer, er det nærliggende at forestille sig, at instrumentets sider ligeledes har været opdelt i sekstendedele. Et forslag til instrumentets inddeling ses på følgende tegning:

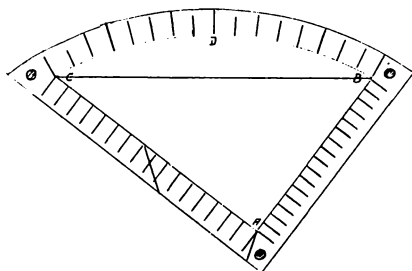

På linien AC er afsat målene: 11, 22, 33, 44, 55, 66 og 77 cm. Herefter er målene halveret og parallellinier er trukket. På AB er afsat 16,5, 33 og 49,5 cm og parallellinierne trukket gennem fællespunkter på CB, der også herved deles i 16 lige store stykker. Ved stadig halvering af korder fås inddelingen på buen BDC. Målene på de rette sider har følgende størrelser:

$$88 \text{ cm} : 16 = 5,5 \text{ cm}$$

$$66 \text{ cm} : 16 = 4,125 \text{ cm}$$

Nedenstående tegning viser Vinderslevinstrumentet, som det kan tænkes at have set ud i praksis:

Forslaget viser en ramme, bestående af to rette og én krum liste. Målestregerne gælder rammens inderkanter. De små runde mærker i hjørnerne markerer, at instrumentet lader sig skille, hvilket nødvendiggøres af den brug, de videre undersøgelser gør af instrumentet.

De mål, der ved hjælp af de rette sider i Vinderslevinstrumentet direkte kan aflæses og afsættes, bliver følgende – alle med relationer til den græske fod:

4,125	5,5
8,250 (0,25'GR)	11,0 (0,33'GR)
12,375	16,5 (0,5'GR)
16,5 (0,5'GR)	22,0 (0,67'GR)
20,625	27,5
24,750 (0,75'GR)	33,0 (1'GR)
28,875	38,5
33,0 (1'GR)	44,0 (1,33'GR)
37,125	49,5 (1,5'GR)
41,250 (1,25'GR)	55,0 (1,67'GR)
45,375	60,5
49,5 (1,5'GR)	66,0 (2'GR)
53,625	71,5
57,750 (1,75'GR)	77,0 (2,33'GR)
61,875	82,5 (2,5'GR)
66,0 (2'GR)	88,0 (2,67'GR)

For buens vedkommende viser en omhyggelig opmåling, at buens hele længde er ca. 115,5 cm eller 3,5'GR. Tør man stole på dette tal, bliver de buemål, der direkte kan afsættes eller aflæses ved hjælp af Vinderslevinstrumentets buede liste, nedenstående mål:

7,21875 (3,5''GR)
14,43750 (7''GR)
21,65625
28,87500 (14''GR)
36,09375
43,31250
50,53125

57,75000 (1,75'GR)
 64,96875
 72,18750
 79,40625
 86,62500 (2'10"GR)
 93,84375
 101,06250
 108,28125
 115,50000 (3,5'GR)

Men det skal straks tilføjes, at meget tyder på, at det måske snarere er buernes kordemål, der vil vise sig at have interesse.

— — —

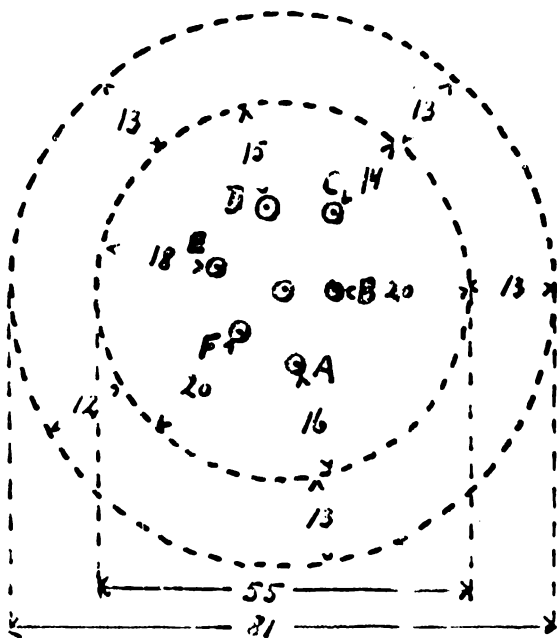
Så langt, så godt. Der er fundet frem til et instrument, der tilsyneladende indeholder en række såre relevante græske mål i relation til en mængde tilsvarende mål, udfundet ved målinger på en lang række romanske, jyske granitdøbefonte. Men mere væsentligt ville det være, såfremt det lod sig gøre at godtgøre i praksis, at dette måleinstrument var anvendeligt ved hugning af en døbefont.

I 1954 restaureredes Skårup kirke nord for Svendborg. Ved denne lejlighed flyttedes døbefonten, hvis to dele var næsten identiske. Foden var af samme form som kummen blot omvendt placeret. Man opdagede imidlertid, at foden i virkeligheden var en ufærdig kumme. Udvendig var den færdighugget. Men i dens overflade var der netop kun påbegyndt en indvendig udhugning. Der var herunder opstået en revne i kummens ene side, hvorefter stenmesteren øjensynlig havde givet op, degraderet kummen til fod, for derefter at have taget fat på hugningen af en ny kumme. Ved restaureringen i 1954 forsynede man den originale kumme med en ny fod. Den ufærdige kumme flyttedes til kirkens tårnrum, hvor den placeredes på en firkantet granitplint.

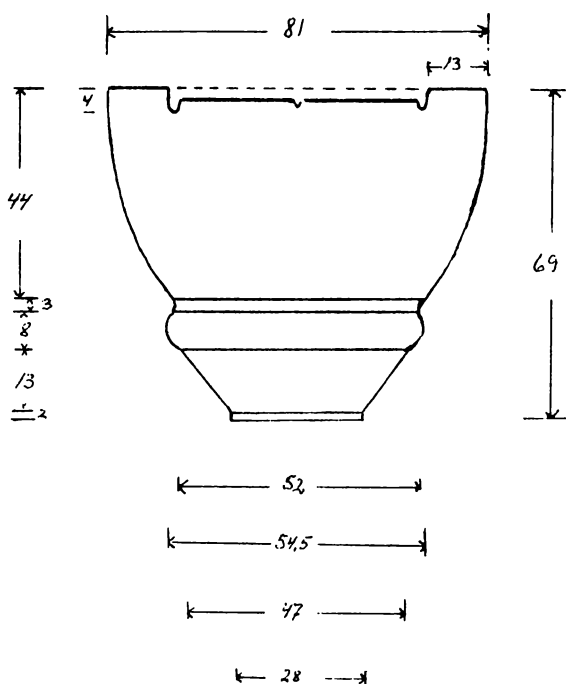
Hvad der imidlertid gør Skårups ufærdige font særdeles interessant i relation til spørgsmålene om anvendelse af græske mål og en eventuel anvendelse af Vinderslevinstrumen-

tet er, at der i dens overflade er placeret syv tydelige målemærker.

En undersøgelse af den ufærdige Skårupfont gav de resultater, der kan aflæses på nedenstående tegning.

En råskitse fra Skårupundersøgelsen med de vigtigste mål indtegnet vises på

Endelig skal vises et fotografi, der viser fonten set så meget ovenfra, at målemærkerne kan ses indhugget i overfladen.

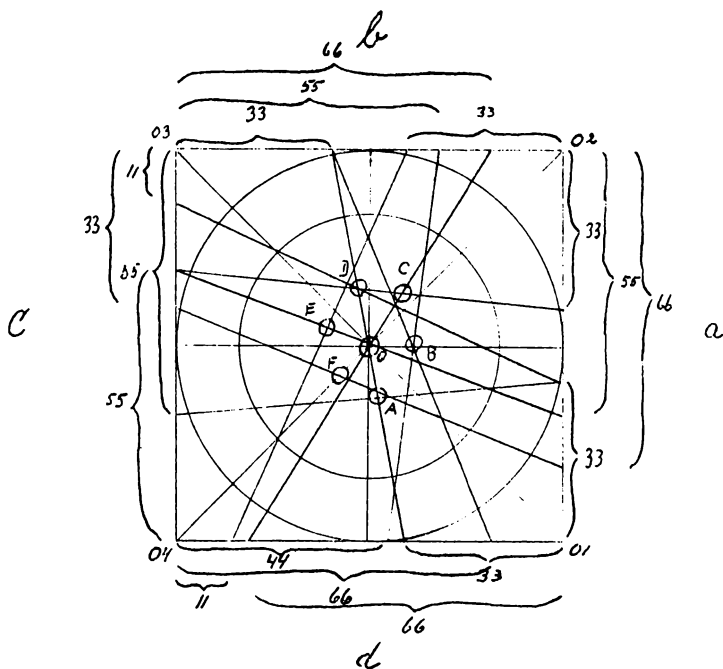

Ved første øjekast synes stenmesterens målemærker placeret tilsyneladende tilfældigt. I hvert fald gav de optagne mål ikke mange holdepunkter – og det måtte derfor blive den første opgave, at finde frem til en art metode – eller et system, hvorefter disse mærker var placeret.

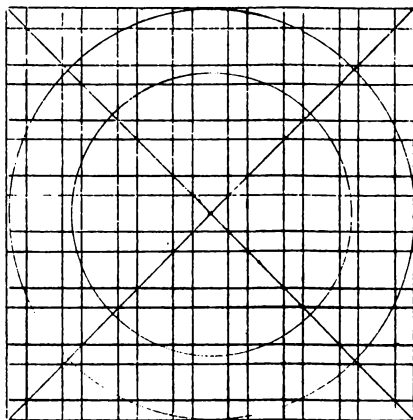
Man må have lov at antage, at når stenmesteren har udvalgt sig en marksten af passende størrelse, har hans første opgave været at grovhugge den i form af en terning. Da det største ydre mål på Skårupfonten er 81 cm, må det anses for mål for terningens side. Med den placering, målemærkerne på Skårupfonten har, må de være anvendt ved hugning af fontens ydre form. Man kan altså slutte, at de må være bragt på plads lige efter, at terningformen var hugget. Først og fremmest må stenmesteren have tegnet diagonaler på terningens overflade. Herved har han umiddel-

bart fundet det målemærke, der er centrum for de to cirkler, der tegner fontens øverste ydre og indre kant.

På tegningen herunder er disse cirkler indtegnet. Endvidere er de øvrige målemærker fastlagt. Det ses, at der gennem målemærkerne er trukket et stort netværk af diagonaler gennem de afsatte målemærker, og at disse diagonaler ender i punkter på terningens kant i afstande fra hjørnerne, der alle har tydelige relationer til græske mål – således: $\frac{1}{3}$ 'GR = 11 cm; 1'GR = 33 cm; $1\frac{1}{3}$ 'GR = 44 cm; $1\frac{2}{3}$ 'GR = 55 cm og 2'GR = 66 cm.

Da det ved nærmere afprøvelse viser sig at være en længere række alternativ-diagonallinier til de på tegningen benyttede, kan man forestille sig, at stenmesteren først har afsat alle relevante græske mål på kanterne og tegnet et net over disse punkter, som nedenstående tegning viser:

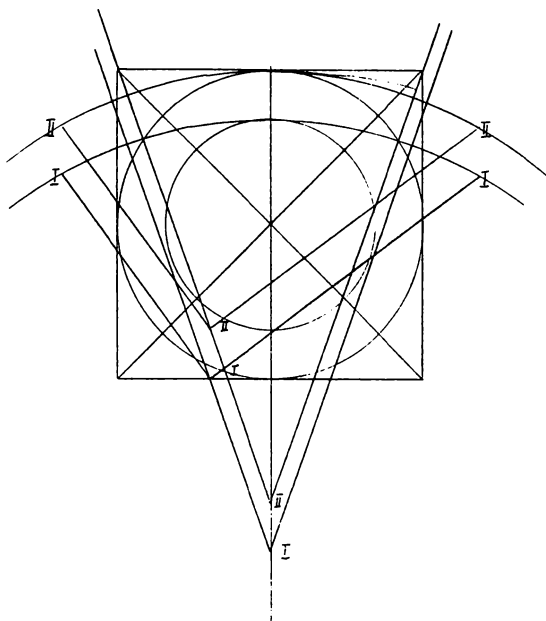

Stenmesteren har herved først og fremmest fået en regelmæssig inddeling af sin flade. Sammenligner man med Vinderslevinstrumentet, ses det, at alle mål er hovedinddelinger på den største af de rette lister. Inden for sit netværk har stenmesteren derefter på for ham strategisk vigtige steder placeret sine målemærker.

Den hidtidige undersøgelse har vist, at hvad der i første omgang forekom tilfældigt anbragte målemærker, afslører sig som meget sikkert anbragte mærker – vel at mærke ud fra kanternes inddeling efter græske mål.

Spørgsmålet må derefter være, hvad stenmesteren har benyttet sine målemærker til – og hvordan han har benyttet dem.

Det vil sikkert føre lidt for vidt i denne kortere fremstilling at vise alle faser af undersøgelsen. Men nogle hovedpunkter i undersøgelsen kan fremdrages:

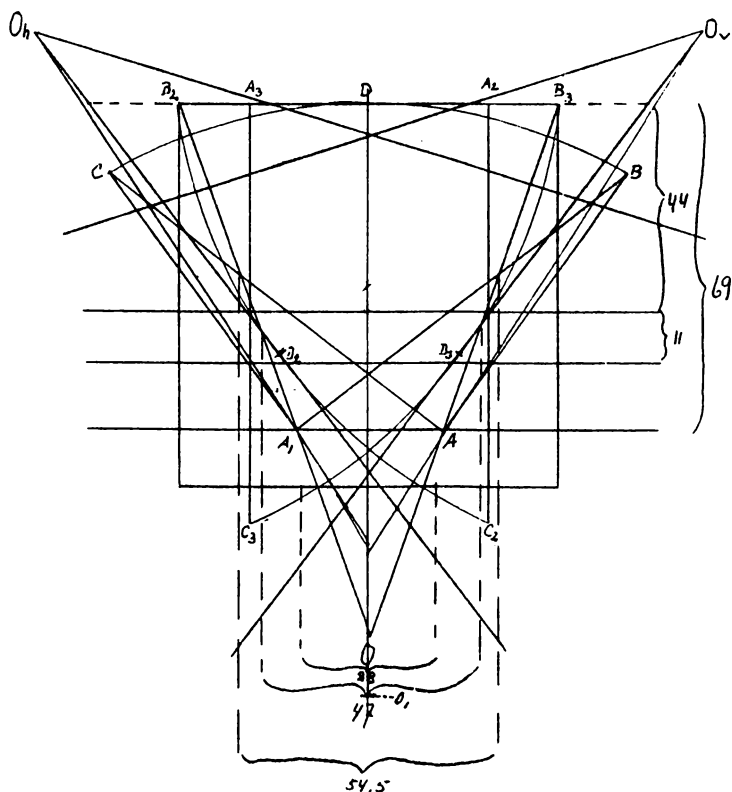
Ovenstående fremstilling viser Vinderslevinstrumentet i relation til stenteringen i to forskellige stillinger, idet kun linierne, der følger instrumentets indersider, er indtegnet.

I stillingen, mærket I, er instrumentet placeret, så dets retvinklede hjørne hviler på den ene kant af stenteringen, og således at instrumentets midtlinie falder sammen med stenteringens midtnormal. Det viser sig, at instrumentets krumme linie tangerer cirklen, hvis radius er 27,5 cm.

I stillingen, mærket II, er instrumentet blevet forskudt langs terningens midtnormal, således at instrumentets krumme linie nu tangerer cirklen, hvis radius er 40,5 cm – altså en forskydning på 13 cm eller samme mål som bredden af kummens mundingsprofil. Samtidig viser det sig, at instrumentets skrålinier skærer gennem to af terningens hjørner.

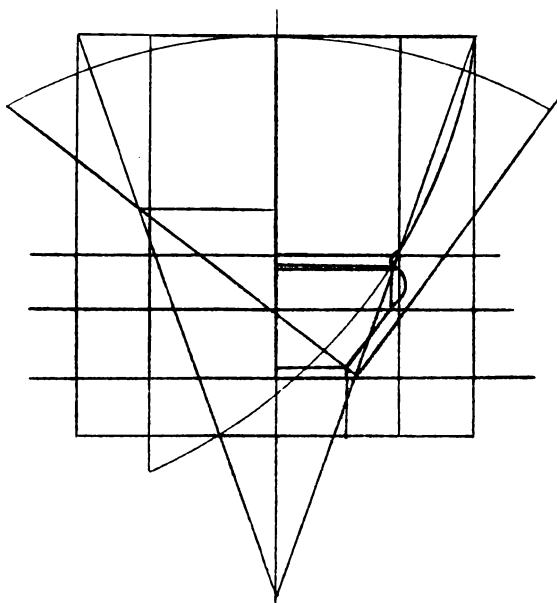
Stilling II på tegningen er taget op til yderligere undersøgelse på nedenstående tegning:

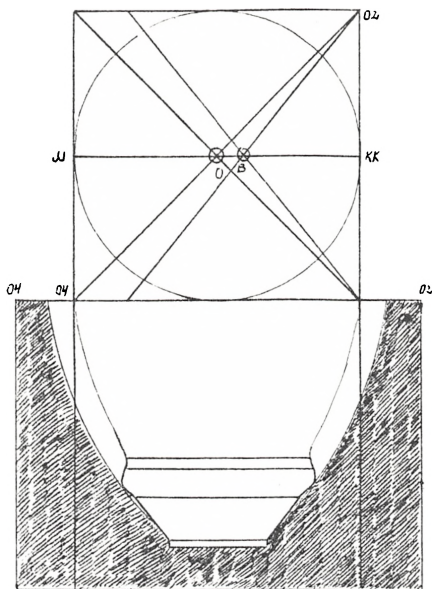
Uden at komme ind på de mange indviklede stillinger, hvori instrumentet er anbragt – og de resultater, der kan direkte aflæses deraf må det være tilstrækkeligt at nævne, at de hovedmål, der er udledt af tegningen, er følgende:

- 44 cm = højden af kummens øverste krumme del
- 11 cm = højden af hulkehl + vulst
- 69 cm = hele højden
- 47 cm = bredden lige under vulst (diameter)
- 54,5 cm = bredden af vulst (diameter)
- 28 cm = bredden af kummens nederste del (diameter)

På tegningen herunder er vist, hvor let en teoretisk optegning af fonten herefter lader sig gøre:

Det lader sig ligeledes i detaljer gøre at følge hugningen af fonten led for led. Det er gennemført i en række tegninger, der viser, hvorledes de enkelte målemærker får deres betydning eftersom hugningen skrider frem. Også denne række af konstruktionstegninger vil det føre for vidt at komme ind på, men den neden for afbildede tegning giver et lille udtryk for, med hvilken omhu man bevæger sig gennem tegningerne – og hvilke resultater der kan udledes af en sådan konsekvent gennemført række konstruktioner – alle gennemført ved hjælp af Vinderslevinstrumentet.

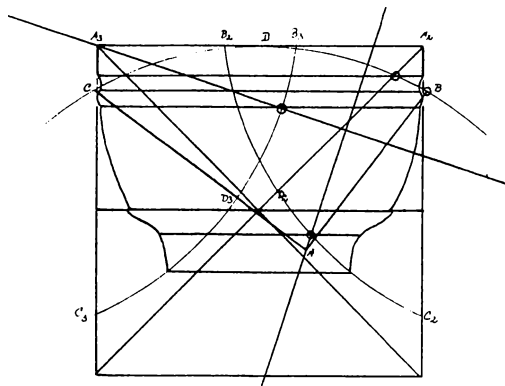

For ikke at Skårupfonten skal stå ene som eksempel på konstruktioner ved hjælp af Vinderslevinstrumentet, har jeg blandt de ca. 400 jyske fonte, der indtil nu er gennemtegnede, valgt at vise en font fra Viborg amt, der har særlig tydelige målforhold i relation til græske mål. Det drejer sig om Rydbjergfonten i Salling – og ikke blot som ved Skårupfonten en fontekumme men her både fontekumme og fontefod.

Også i dette tilfælde må vi spare på bevisførelsen af hensyn til den plads, denne redegørelse må tage. Derfor fremstilles konstruktionen af Rydbjergfonten gennem en enkelt af de konstruktionstegninger, der er gennemført.

Tegningen på næste side viser konstruktionen af Rydbjergfontens kumme og svarer ganske nøje til Skårupfontens konstruktionstegninger.

— — —

Vil man fra de mangfoldige konstruktionstegninger over jyske, middelalderlige granitfonte, der indtil nu er foretaget, drage en konklusion, må det blive, at det naturligvis ikke lader sig gøre af føre bevis for, at Vinderslevtriangelen er et måleinstrument. At man derimod ud fra triangelen kan finde frem til et måleinstrument, hvormed man med stor sikkerhed kan rekonstruere døbefonte – og naturligvis lige så vel andre stenhuggerarbejder fra romansk tid – og derved føre sandsynlighedsbevis for, at instrumentet er nyttigt og let anvendeligt, hvis man vil hugge figurligt i sten, er for den, der gennem mere end 10 år har arbejdet med instrumentet, hævet over al tvivl.

Harald Ditzel, f. 1915, museumsinspektør. Har udgivet kunsthistoriske værker og skrevet om beslægtede emner i årbogen 1964 (Romansk stenhuggerkunst i Viborg amt) og 1969 (Viumfonten, domkirkeløber). Adresse: Skovgaard Museet, Domkirkestræde 4, 8800 Viborg.

Spredte barndoms- og ungdoms- erindringer fra Viborg

Af Harald Jørgensen

På redaktionens opfordring har fhv. landsarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen, der er født i Ålborg og student fra Viborg katedralskole, i efterfølgende artikel forsøgt at tegne nogle streger i billedet af livet i Viborg og specielt af tilværelsen i en højere almenskole for godt 50 år siden.

Som søn af en »omvandrende« embedsmand er det faldet i min lod at vokse op i to helt forskellige købstadsmiljøer og at have været elev i bl. a. to latinskoler. Herom skal der berettes på følgende blade.

Jeg blev født i Ålborg 3. jan. 1907 som ældste søn af auditør, dr. jur. Troels G. Jørgensen og hustru Emmy Agnethe Meyer.

Min fader kom til Ålborg i 1905 efter at have tilbragt det meste af sin tilværelse i hovedstaden. Han var født i 1874 som søn af historikeren A. D. Jørgensen. Han blev student fra Schneekloths skole i 1891, og da han skulle vælge studiefag, vaklede han en tid mellem historie og jura. Til sidst sejrede juraen, og han blev cand. jur. i 1897, et halvt årstid inden faderen døde. Da min fader ved flere lejligheder har skildret sit eget lange og omskiftelige levnedsløb, udførligst i selvbiografien »I Justitias tjeneste«, der udkom i 1954, skal der ikke i denne sammenhæng fortælles udførligt om ham. Dog må det være mig tilladt at berette et og andet, som han selv har ladet uomtalt, og som kan belyse baggrunden for nærværende redegørelse.

Min fader begyndte sin juridiske karriere som birkedommerfuldmægtig i Vester Egede og var derpå by- og herredsfuldmægtig i Skanderborg.

Efter fuldmægtigårene fulgte et par års beskæftigelse som underordnet medarbejder (assistent) i kultus- og indenrigsministeriet. Fra A. D. Jørgensen havde min fader taget interessen for selvstændig videnskabelig virksomhed i arv. I 1902 modtog han universitetets guldmedalje for en afhandling om emnet: »Hvorvidt øver indtrædelse af krigstilstand for landet indflydelse på den indre statsretlige ordening«.

Samtidig med at min fader arbejdede i ministerierne, fortsatte han sine videnskabelige studier, også på en længere udenlandsrejse til Tyskland, Frankrig og England, og i 1905 disputerede han for den juridiske doktorgrad med afhandlingen »Erstatning for ejendomsafståelse«. Disputatsen fandt sted på 8-årsdagen for hans faders død. Kort derefter blev han udnævnt til auditor i hæren med tjenestested i Ålborg. Han var da 31 år og skulle i de følgende 20 år få sin gerning i Jylland. Omtrent et par måneder efter ankomsten til Ålborg gik turen tilbage til hovedstaden. 21. dec. 1905 holdt han bryllup med min moder i Vor Frelsers kirke på Christianshavn.

Min moder Emmy Agnethe Meyer var 11 år yngre end min fader og født i København i 1885 som næstældste barn i ægteskabet mellem grosserer Rud. Meyer og Betty Schmidt. Hendes ældre søster Nanna blev gift med lektor Olaf Hansen ved Århus katedralskole, en meget estimeret fortolker af den islandske Edda og selv digter. Min morfader var af jødisk slægt, men døbt. Han var livlig og snakkesalig og den fødte sælger. Oprindelig drog han land og rige rundt og solgte manufakturvarer. Efter at prøvekasernerne var sat til side, tegnede han forsikringer for firmaet August Borgen. Han besad desuden en høj rang som frimurer. Min mormor tilhørte en gammel nyboder- og håndværkerslægt. Hun var et udpræget familiemenneske, dybt religiøs, praktisk i alle livets forhold og en skrap økonom. Det var så ganske givet hende, der holdt sammen på hjemmet og de 5 livlige børn. Som ung pige var min moder nogle år i huset hos provst Thorvald Tholle på Ærø. Så vidt jeg véd, traf mine forældre hinanden i et pensionat på Amalievej på Frederiksberg i 1905, der lå nær ved min faders barndomshjem på

Lindevej, hvor hans moder endnu på det tidspunkt boede. Det var kærlighed ved første øjekast, og inden udgangen af året 1905 stod brylluppet. Min moder var da 20 år.

Jeg var deres første barn og blev som allerede omtalt født ved nytårstide 1907. I juni 1909 fødte min moder en lille pige, som blev opkaldt efter hende. Jeg selv var døbt i Budolfi kirke, og længe gik jeg i den vildfarelse, at min søster var blevet døbt i Vor Frue kirke, fordi hun var en pige. Min moder døde i barselseng, og hendes død var et smerteligt tab for min fader. Hun var kun 24 år og højt-elsket. Jeg var dengang $2\frac{1}{2}$ år og har ingen erindringer om hende. Mine morforældre levede helt ned i 1930'erne, og fra dem har jeg hørt en del om min moder. Af det, der er mig fortalt, kan jeg drage den slutning, at jeg i mangt og meget ligner hende. Min fader talte så godt som aldrig med mig om sit 1. ægteskab, og jeg dristede mig kun sjældent til at bringe min moder på bane. Da jeg i 1970 efter hans død tømte hans skrivebord, fandt jeg nederst i en skuffe restoplaget af begravelsessalmerne fra 1909 og en lukket konvolut, hvorpå han med sin sirlige hånd havde skrevet: »Lok af Emmys hår. 4. juli 1909«. Jeg åbnede den og kyssede indholdet. Min moder ligger begravet på Assistens kirkegård i Ålborg. På graven satte min fader en marmortavle med følgende indskrift: »Emmy. Elsket og savnet«. Jeg er overbevist om, at min moders tidlige bortgang i høj grad påvirkede min faders senere tilværelse. Hans vel nok medfødte tilbøjelighed til indesluttethed og afsondring fra omgivelserne blev mere udpræget.

Min fader levede i godt to år som enkemand med sine to små børn, hvoraf den ene var spæd. Fra denne periode har jeg bevaret mine ældste erindringer. Jeg mener at kunne huske juleaften 1910, hvor jeg spiste middag alene i stuen sammen med min uniformsklædte fader og herefter modtog mine julegaver, et pragtfuldt brandmandsudstyr med hjelm og økse. I 1911 giftede min fader sig med den 39-årige sygeplejerske Doris Gerlach.

Selv om jeg ingen erindringer har om min egen moder, tør jeg nok hævde, at moder nr. 2 må have været helt for-

Troels G. Jørgensen og 2. hustru Doris Jørgensen, f. Gerlach, med Harald og Emmy Jørgensen.

skellig fra nr. 1, og at barndomshjemmet fik et ganske andet præg under det nye styre. Det lå vel ganske simpelt i de to kvinders helt forskellige sociale og menneskelige baggrund. Min nye moder stammede fra et gammelt og strengt officershjem. Hun var yngst i en søskendeflok på 9 og født af gamle forældre. Hendes fader Adam Wilhelm Gerlach var kommet til verden i 1813 og skal efter fortællingen være begyndt som page på Frederiksberg slot i salig Frederik VI's tid. Han blev uddannet som officer. Hans 20 år yngre hustru Francisca Blauenfeldt var datter af den kendte herredsfoged Blauenfeldt i Sydslesvig, som preusserne lagde i lænker ved deres indrykning i 1864.

Jeg mener ganske tydeligt at kunne huske min stedmoders ankomst til hjemmet i Søndergade i sommeren 1911. Der indfandt sig pludselig en fremmed dame, der overøste min søster og mig med så mange og fornemme gaver, som vi aldrig havde set. Hun medbragte desuden nogle store spånæsker med en bred, brun læderrem, hvorefter hun uddrog nogle

vældige hatte, prydet med strudsfjer. Når hun satte dem på hovedet, stak hun en lang nål tværs gennem hovedet og kunne trække den ud igen, uden at blodet dryppede. Jeg var målløs! Der kom orden og præcision i vor daglige tilværelse. Vi to børn blev holdt eksemplarisk og vænnet til pinlig renlighed, også med vort tøj. Al uorden var bandlyst, de forskellige ting havde deres faste plads, og der tålte intet støvgran noget steds. Hun bar tydeligt præg af både at være opdraget i et gammeldags officershjem og at have en fortid som sygeplejerske. Hun fortalte os engang, at når hun som lille pige gik tur med sin fader, kommanderede han hende foran og kontrollerede, at hun gik rigtigt på sine ben med fødderne udad. Normalt trives de fleste mennesker vel bedst under en vis orden og præcision, men jeg syntes efterhånden, at den energi og interesse, hun lagde i den daglige rengøring, blev noget af en belastning for den samlede familie. Den hindrede hende også i at pleje forskellige kunstneriske interesser, som hun vitterligt havde anlæg for, men disse tilbøjeligheder visnede med årene, vel nok fordi hendes ægtemand ikke havde særlige lyster i den retning. En ting er imidlertid givet, hun var meget forelsket i min fader. Helt op i sin høje alderdom (hun blev omtrent 90 år), kunne hun stadig tale om sin »høje og flotte mand«. Hun nød hans fornemme karriere som dommer og lod sig gerne titulere »Hendes Nåde«. Derimod har jeg en stærk fornemmelse af, at hun aldrig glemte, at der havde været en anden kvinde i min faders liv. Så længe jeg boede hjemme, kunne jeg, som jo var et synligt minde om min moder, ikke undgå at mærke dette. Det blev navnlig føleligt, efter at hun i 1914 fik sin første søn og i 1915 endnu en dreng. Hun havde heftigt ønsket en datter og samlede nu en væsentlig del af sin interesse om min søster, som fik en betydelig lettere barndom end den ældre broder.

I 1913 havde jeg nået den alder, hvor jeg skulle sættes i skole. Jeg var da 6½ år. Jeg begyndte i den såkaldte »Forberedelsesskole til katedralskolen« (nu Klostermarksskolen), der var en privat skole, hvis lærerkollegium hovedsagelig havde deres gerning på katedralskolen. Efter bestået op-

*Harald og Emmy
Jørgensen.*

tagelsesprøve ved udgangen af 5. klasse kunne man fortsætte i katedralskolen eller latinskolen, som man dengang i almindelighed kaldte den. Det benyttede de fleste elever sig af, og jeg selv gik fra 5. klasse over i katedralskolens 1. mellemskoleklasse a.

Min fader havde ved flere lejligheder søgt forflyttelse fra Ålborg. Han ønskede at fortsætte en egentlig dommergerning ved overretten i Viborg. Justitsminister C. Th. Zahle foretrak imidlertid længe andre kandidater. Min fader havde det indtryk, at den høje minister ikke satte særligt pris på ham og hans forfatterskab. I forsommeren 1919 var der på ny en stilling ledig, og en ny ansøgning blev indgivet. Da jeg i rigsarkivet fik overdraget at ordne Zahles arkiv, traf jeg på et brev fra min onkel, redaktør Vald. Koppel, gift med min faders søster Elise, til Zahle, hvori han udtalte sig varmt om min faders kvalifikationer. Om det har

haft nogen som helst betydning for justitsministerens afgørelse, skal jeg lade være usagt. Resultatet blev imidlertid, at min fader udnævntes til overretsassessor i Viborg. Så vidt jeg véd, var det den sidste overretsassessorudnævnelse overhovedet. Kort efter ankom et nyt ansættelsesbrev som landsdommer i forbindelse med retsplejelovens ikrafttræden 1. okt. 1919. For familien betød denne udnævnelse opbrud fra den livlige Limfjordsby og flytning til den stille embedsmandsby midt inde i Jylland.

Flytning til Viborg

I oktober 1919 flyttede familien til Viborg. Det var lykkedes min fader, ved hjælp af mere velbeslåede brødre, at købe en lille villa med udsigt over Nørresø. Fader døbte huset »Themis«, hvilket er græsk og betyder »ret«. Adressen var Krudthusvej 5, idet der nogle hundrede meter fra huset lå et gammelt krudthus. I dag er adressen nok Bakkevej. Villaen ligger der endnu og synes i det ydre uændret. I stueetagen var der i min tid indvendig en smal korridor, et lille herreværelse, dagligstue med karnap samt spisestue. Endvidere fandtes et anretterværelse, et ret stort køkken med gammeldags komfur og et bryggers. På førstesalen lå soveværelset med altan over karnappen, desuden to mindre værelser, et pigeværelse og et badeværelse. Der var altså, hvad der behøvedes, for at en middelstandsfamilie kunne føre en passende tilværelse. Min søster fik det ene af de to værelser ovenpå, hvorfra der var adgang til det store soveværelse. Husets 3 sønner delte det andet. Her blev der leget og læst lektier i al den tid, jeg gik i skole. Jeg lærte hurtigt at abstrahere fra de to mindre brødres leg og koncentrere mig om studierne. Min stedmoder så gerne, at jeg så vidt muligt beskæftigede mig med mine brødre og tog mig lidt af dem, men jeg fandt hurtigt ud af, at henvisningen til lektielæsning og stilskrivning var en plausibel undskyldning for at lade være, og så kunne man jo også stikke en morskabsbog ind mellem skolebøgerne, når man blot sørgede for at få den gemt bort, når de velkendte skridt lød ude på gangen.

Det var også en uskreven husregel, at alle 3 sønner, uanset alder, gik i seng på samme tid. Af og til fik jeg dog udgangstilladelse.

Der var indlagt vand, gas og elektricitet i huset, men der var på det tidspunkt ingen egentlig kloakering, og der kom det heller ikke i vor Viborgtid. Der var derfor over gården indrettet et gammeldags lokum, der benyttedes af faderen og den ældste søn, medens de kvindelige familiemedlemmer og de to små benyttede et tørkloset, opstillet i badeværelset. Begge damer var hunderædde for edderkopper, og dem var der nok af på det primitive lokum. Jeg kunne ofte henfalde i dybe tanker ved synet af de mange adrætte fyres spind. Spanden på badeværelset og lokummet måtte naturligvis tømmes med regelmæssige mellemrum, og hertil benyttedes en særlig grube i gården. Engang i kvartalet kom en ældre arbejdsmand og gødede havens bede med indholdet. Det skete også hos naboerne, og man var ikke i tvivl om hvornår. Havens buske og rabarber trivedes da også ved denne regelmæssige pleje. Det blev i øvrigt hurtigt min opgave at passe haven og navnlig at klippe de lave bøgehække, der omkransede de mange bede. Det gav gode armkrafter, men det var ikke særlig morsomt. Min faders botaniske interesser gik ikke så vidt, at han deltog i det gemene havearbejde.

De første dage i Viborg tilbragtes i det pensionat på Nytorv, hvor fader havde boet siden sin udnævnelse. Fra vinduet på 2. sal havde vi god udsigt over torvet med stiftamtmandsgården lige overfor, til højre Stillings gård og til venstre det gamle Svaneapotek. Mest interessant og spændende var selve torvelivet. Endnu på det tidspunkt – oktober 1919 – opholdt der sig flere russiske krigsfanger i lejren ved Hald, og en del af dem solgte deres husflidsarbejder nede på torvet. Jeg husker ganske tydeligt de mange skæggede mandspersoner, som bl. a. falbød farvestrålende kopier af russiske kirker med forgyldte løgkupler, udsmykket med farvede glasperler. Det var et fremmedartet og malerisk syn, som brændte sig ind i hukommelsen.

Da flyttevognen var kommet fra Ålborg og var tømt for sit indhold, flyttede vi ind i villaen, som var blevet frisket

op indvendig. Der var blevet købt nyt filttæppe til dagligstuen, og i entré og på trappen lagdes nyt linoleum. Jeg har en tydelig erindring om, at min stedmoder havde den opfattelse, at nu skulle vort fremtidige hjem gøres til en stands-mæssig bolig, og jeg tror, hun ofrede en del af sine sparepenge på denne investering. Af hensyn til linoleummet måtte der anskaffes en særlig bonemaskine, der betjentes med håndkraft. Det var et tungt uhyre på grund af blypladen, og min arme fader måtte af og til i gang med at bone de mange trappetrin, for naturligvis skulle huset holdes. I de første år i Viborg havde vi kokke-enepige, men siden forsvandt hun og blev ikke afløst, uvist af hvilken grund. Af og til kom nok en kone, og i hvert fald havde vi en fast vaskerkone, der klarede storvasken nede i den rummelige vaskekælder med den store grukedel. Jeg kan endnu erindre disse som regel ældre og trivelige koner, der hældte kaffen op i underkoppen og sugede den skoldhede drik ind med stort velbehag og ikke ligefrem støjfrat. Jeg kan også huske deres fingre, efter at de gennem en lang dag havde haft dem i sæbevand. De var mærkeligt hvide og rynkede. Selv om min stedmoder havde mange fine fornemmelser, har jeg et bestemt indtryk af, at hun havde et venligt og konversabelt forhold til både vaskekoner og tjenestepiger. Hun holdt også kontakten vedlige med flere af sine gamle piger. Jeg erindrer specielt Bernhardine – det hed hun – der havde været hos os både i Ålborg og i Viborg. Hun blev gift med en arbejder fra cementfabrikken i Nørresundby, og ved en bestemt lejlighed aflagde vi hende et besøg i hendes lille hjem og hilste på en ret stor børneflokk.

Barndomshjemmet i villa »Themis«

Ligesom i Ålborg tjenstgjorde min fader som juridisk medarbejder på stiftamtet, og det har nok været de talrige stem-pelsager, han har taget sig af. Hans hovedarbejdssted blev naturligvis den nyopførte retsbygning i nærheden af domkirken. Som landsdommer var han mere bundet til sin faste arbejdsplads, end han havde været i Ålborg. Dog holdt

rejselivet ikke helt op. Han blev nemlig udpeget til at lede landsrettens 2. afdeling for nævningsesager, og i den egenskab foretog han adskillige rejser først og fremmest til Kolding, men også til Århus. Jeg skal tage meget fejl, om ikke min fader allerede i Viborg benyttede familiens middagsmåltid til nærmere at fortælle om de retssager, som han havde beskæftiget sig med i dagens løb. Det blev i hvert fald hans faste sædvane, da han var indtrådt i højesteret. Jeg tror ikke, at nogen fulgte med i disse juridiske udviklinger, men det syntes heller ikke at afficere ham. Formodentlig har han benyttet de lange enetaler til over for sig selv at klare dagens juridiske problemer. Efter middagen trak han sig tilbage til sit arbejdsværelse, og normalt så vi ham først den næste dag. Jeg tror, at de gange hurtigt kan tælles, hvor jeg har haft foretræde for ham.

Noget af det første, vi lærte efter ankomsten til Viborg, var en remse med de 12 landsdommeres navne i rigtig anciennitetsrækkefølge. Når jeg tænker mig godt om, kan jeg i hvert fald endnu citere begyndelsen: Grønlund, Winge, Rohbek og Asmussen. På et eller andet tidspunkt blev vi børn taget med og præsenteret for min faders kolleger og familier. Tydeligst erindrer jeg et besøg i haven hos den livlige landsdommer Ricard, der fra sine yngre år i København var kendt som en skattet vise- og revyforfatter, derefter havde tilbragt nogle år som dommer på Læsø og omsider var blevet befriet fra dette fangenskab og udnævnt til overretsassessor. Nogle af hans kunstneriske talenter var gået i arv til hans yngste søn Jean Jaques Ricard, men det vender jeg tilbage til. Af rettens øvrige personale husker jeg bedst den livlige fuldmægtig Georg Tegner og hans ikke mindre livlige kone. Han var kommet til landsretten i forbindelse med retsreformen og havde inden da tjent som underarkivar ved landsarkivet i Viborg. Med landsarkivar Georg Saxild for bordenden og Tegner ved siden af må der have hersket megen støjende munterhed på landsarkivets daværende beskedne læsestue. Ægteparret Tegner er uløseligt knyttet til mindet om vore møder på »Salonen« i an-

lægget Borgvold, når vi var stået tidligt op for at se pinse-solen danse.

Nævningedomstoles indførelse var blevet lovet i juni-grundloven af 1849, men løftet blev først opfyldt i 1919. Til brug for de mange almindelige borgere, som kunne forvente indkaldelse som nævninge, udarbejdede min fader i 1923 et lille skrift, som udkom under titlen »Vejledning for nævninger«. Han fortsatte i øvrigt også i Viborg sit flittige medarbejderskab ved adskillige tidsskrifter, og han besluttede nu for første gang siden disputatsen fra 1905 at samle sig om udarbejdelsen af et større skrift. Resultatet blev bogen »A. F. Krieger som jurist«.

Arbejdet med Krieger-bogen medførte, at jeg kom til at udføre mit første, men beskedne videnskabelige håndlangerarbejde. Fra landsrettens bibliotek medbragtes til hjemmet adskillige bind Rigsdagstidender, og det blev nu min opgave at blade disse igennem og lægge hvide sedler ind på de steder, hvor der var refereret udtalelser af Krieger. Fader var åbenbart ikke klar over, at rigsdagens bureau for længst havde udgivet en trykt talerfortegnelse for de første mange rigsdagssamlinger, eller også har han tænkt, at han passende kunne udnytte en tilstedeværende billig arbejdskraft.

Til daglig så børnene ikke meget til deres fader, men om søndagen inviterede han os gerne med på lange spadsereture, som han selv var en stor ynder af. Turen gik ofte rundt om Nørresø, som på det tidspunkt nærmest var omkranset af åbne marker. Asmildkloster landbrugsskole, der var indviet i 1908, knejsede med sine røde mure på bakken ved Randers landevej, men ellers var der ikke mange huse på østsiden af søen, og det samme gjaldt den vestlige bred. Jeg har aldrig været indenfor på landbrugsskolen, hverken dengang eller senere, men fra skolen kendte jeg udmærket forstanderens søn Viggo Hauch, der havde rådighed over et for en almindelig gymnasiast nærmest utænkeligt gode, nemlig et kørekort til et automobil, som man dengang sagde. Også ture ad de dengang yderst landlige Ålborg og Skive landeveje indgik i søndagsprogrammet. Skulle vi længere væk, gik udflugten til Hald eller Rindsholm, som oftest det sid-

ste. Vi har taget turen til fods både frem og tilbage. Trafik var der ikke meget af, men var min stedmoder med, blev den ene vej som regel tilbagelagt pr. jernbane.

I de første år var Teglgårdsmølle, et stråttækt hus i skoven under Buderupholm hovedgård, som var blevet vort feriested i Ålborg-tiden, stadig målet for sommeropholdet. Senere foretrak familien at tage ophold på Turisthotellet i Skørping. Grunden var formodentlig, at fruene skulle være fri for den daglige husholdning. I ledige stunder spillede min fader stadig på fløjte, og af og til akkompagnerede min stedmoder ham på klaveret. Vi børn lyttede andægtigt til fra spisestuen, idet det nemlig var os strengt forbudt at betræde dagligstuen. Det musikalske sammenspil hørte lidt efter lidt op, og fløjten blev lagt til side. Det er dog muligt, at dette skete på et senere tidspunkt. Min stedmoder blev i løbet af de 6 Viborgår mere og mere optaget af de huslige pligter, herunder navnlig daglig rengøring, hvad jeg nok syntes var noget af en plage, også for de nærmeste omgivelser.

Jeg har indtryk af, at der førtes en ret livlig selskabelighed mellem de mange embedsmandsfamilier i Viborg, og navnlig talte man om festerne hos stiftamtmand R. Howard Grøn, der dog allerede i 1921 blev amtmand i Hillerød, og hos landsdommer Johs. Hørring, der fra 1922 desuden fungerede som borgmester i byen. Navnlig ved afskedsfesten for stiftamtmanden skulle det være gået ret livligt til, i hvert fald efter min puritanske faders beretning. Mine forældre blev naturligvis inviteret med til de mange fester, i hvert fald i begyndelsen, men da min fader ikke var særlig interesseret i selskabelighed og kun sjældent ønskede at se gæster, ebbede selskabeligheden langsomt ud. Jeg tror nok, at han brugte som undskyldning, at hans Viborgophold sandsynligvis kun ville strække sig over en kortere årrække, og så var der jo ingen grund til at etablere større selskabelighed. Min søster og jeg havde også sjældent besøg hjemme af kammerater. Det vakte derfor berettiget opsigt hos en lang række familier, da der i januar 1924 – altså på et ret sent tidspunkt i vor Viborgtilværelse – udgik en indbydelse

fra villa Themis til et ungdomsbal på hotel Phønix. Min søster og jeg havde ofte været inviteret ud, og nu måtte der ske noget, hvis ikke situationen skulle udvikle sig til det pinlige. Ballet fandt sted og blev en vellykket fest. Fader havde oven i købet i dagens anledning forfattet en vise, som gjorde megen lykke.

Vor placering i Viborg gjorde, at vi havde ringe kontakt med vore nærmeste slægtninge, hvoraf de fleste boede i København og sjældent fandt vejen til det fjerne Viborg. Til min egen og min søsters konfirmation kom dog både vores mormoder og farmoder. Lettere var det at få kontakt med de familiemedlemmer, der boede i Århus og Randers, men besøgene var sjældne.

Inden jeg tager fat på en skildring af min tilværelse som discipel i Viborg katedralskole, skal jeg forudskikke nogle bemærkninger om min tilværelse uden for skolen.

Om mine legemlige idrætter er meget lidt at fortælle. Hverken dengang eller senere har jeg været særlig sportslig interesseret. Min søster og jeg gik i vandet om sommeren ned for villaen på den badeanstalt, der fandtes umiddelbart ved vandværket ved Nørresø. Om vinteren løb vi på skøjter her eller på Søndersø. Da jeg var blevet konfirmeret, fik jeg min første cykle, og min aktionsradius blev større. De tidligere ret lange fodture blev nu afløst af længere udflugter til Viborgs skønne omegn. Min fader kunne ikke følge med. Han skal efter fortællingerne have været i besiddelse af en cykle, når han som fuldmægtig i Skanderborg rykkede ud til skovauktioner, bl. a. iført guldtresset kasket. Hans oplevelser på de bakkede skovveje ved Skanderborg på en cykle uden frihjul har måske én gang for alle betaget ham lysten til at bestige en ny stålhingst. Jeg har i hvert fald aldrig oplevet ham på cykle.

Meget tidligt blev jeg en ivrig frimærkesamler, en interesse der stadig er levende. På et eller andet tidspunkt fik jeg foræret min moders frimærkealbum, hvor hun på titelbladet med egen hånd havde skrevet »Emmy Meyer 1897«. Det var et beskedent tysk album med både tysk, engelsk og fransk tekst og med afbildninger af de enkelte landes re-

spektive overhoveder. På bagsiden var omhyggeligt noteret antallet af erhvervede frimærker fra år til år. Hun startede i 1897 med 274 mærker, og den sidste indførsel pr. 19. nov. 1903 fortæller, at samlingen nu var steget til 373 stk. Jeg opbevarer stadig dette album som et kært klenodie. Også min mormor samlede på frimærker, og en væsentlig del af min barndoms korrespondance med hende drejer sig om frimærker.

En anden fritidsinteresse både for min søster og mig var at spille dukketeater. Vi havde et meget fint teater, der på et vist tidspunkt fik indlagt elektrisk lys. Vi havde ikke noget stort publikum at spille for, men vi morede os dejligt. Det var også frygtelig spændende i julegave at få nye stykker, hvis kulisser, sætstykker og personer skulle skæres ud. Vi har spillet både »Fyrtøjet« og »Gøngehøvdingen«, og en af vore sidste erhvervelser var Genforeningsskuespillet »Moderen«, som vi i øvrigt så på Viborg teater, instrueret af Henrik Malberg, som spillede Narrens rolle i Helge Rodes skuespil.

Efterhånden som jeg voksede til, begyndte jeg også at læse. Historie indtog en fremtrædende plads i denne læsning, og navnlig slugte jeg mange af de små biografier (»Mennesker«), der udkom på Schönbergs forlag. Også skønlitteratur kom lidt efter lidt på spisesedlen, og i min gymnasietid var jeg meget optaget bl. a. af Henrik Ibsens forfatterskab. I mine seneste Viborgår stod bøger først og fremmest på ønskesedlen til jul og fødselsdag, og efterhånden fik jeg oparbejdet en omtrent komplet samling af Ibsens værker. I Schous boghandel på hjørnet af Sct. Mathiasgade og Sct. Mikkelsgade var ofte fremlagt et lille tidsskrift, der indeholdt anmeldelser af nyudkommen litteratur, og jeg sørgede altid for at forsyne mig med de sidst udkomne numre. Jeg hjembragte desuden adskillig litteratur fra det velassorterede bibliotek på katedralskolen. Der var naturligvis også interessante ting at hente på de hjemlige reoler, men min fader var dog aldrig nogen større bogsamler. Hans interesser var desuden så afgjort koncentreret om juridiske og filosofi-

Den gamle latinskeole, nu kommunens administrationsbygning. Til venstre rektors have. (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune)

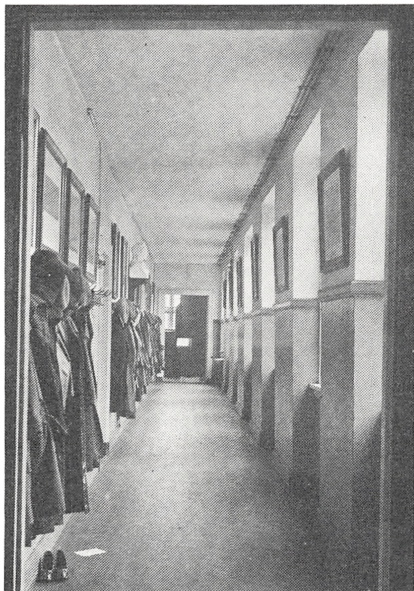
ske problemer, og navnlig de sidste har altid ligget mig uendelig fjernt.

Viborg katedralskole 1919–25

29. okt. 1919 blev jeg optaget i Viborg katedralskole og indfandt mig for første gang i 2. mellemskoleklasse a. Jeg blev modtaget af adjunkt Frederik Ascanius, som et årstid senere sammen med andre latinskelelærere søgte til nordslesvigske gymnasier. Han kom til Haderslev. Jeg havde medbragt mine skolebøger fra Ålborg, som blev gransket. En del kunne bruges, andre anvendtes ikke i Viborg. Jeg blev naturligvis betragtet med nysgerrighed af klassens piger og drenge, men blev ret omgående godkendt.

Katedralskolen havde omkring 1919 260 elever. Den var altså væsentlig mindre end Ålborg latinskeole. Lærerkollegiet var tilsvarende mindre og bestod af 2 overlærere, 10 ad-

junkter, 2 gymnastiklærere og en lærerinde. Skolen havde til huse i tidligere stiftamtmand K. H. v. Heinens gård, der i 1760 var blevet købt af staten og indrettet til katedral-skole. Indvielsen havde fundet sted 14. okt. 1772. Den smukke regelmæssige hovedbygning vendte ud mod det, man i ældre tid kaldte Gammeltorv, nu Domkirkepladsen. Lige over for skolen lå domkirken, og når der fra tårnet ringedes til begravelse, var undervisning nærmest umulig i de klasseværelser, der vendte direkte ud til kirken. Til højre på pladsen lå det gamle rådhus, som nu er museum. Skolens hovedbygning havde kælder og to etager. Der var en udvendig dobbelttrappe midt for facaden, som i øvrigt prydedes af en stor gavlkvist. Til hovedfløjen sluttede sig 3 længer, der omgav en hyggelig gård og legeplads for eleverne. Disse længer var delvis opført i bindingsværk og kun i én etage. Længen ud mod Nytorvgade indeholdt 4 klasseværelser uden tilhørende korridor. Man måtte altså passere et eller flere klasseværelser for at komme ud i gården. Den modsatte fløj ud mod haven, der afgrænsedes af Sct. Mathiasgade, indeholdt bl. a. faglokaler og rektorboligen. Haven var reserveret rektor. Den eneste gang, eleverne blev indladt, var, når studenterholdet skulle fotograferes. Det skete altid i haven. Da skolekomplekset i 1926 blev overtaget af kommunen, blev haven offentlig tilgængelig, og almenheden kunne nu også glæde sig over det charmerende havehus i røde mursten, der skal stamme fra 1780. Hvad fløjen modsat hovedbygningen anvendtes til, har jeg ingen erindring om. Jeg tror nu nok, at pedellen havde sin bolig her. Midt på legepladsen var der i øvrigt plantet 4 lindetræer, som de ældre elever vandrede omkring i frikvarteret drøftende dagens og tilværelsens almindelige problemer, medens de mindre elever, kaldet »sutterne«, tumlede omkring på pladsen. Der blev også spillet bold på pladsen og om vinteren kastet med snebolde. Undertiden gik en rude, og al videre kasten med sne blev afbrudt, indtil den skyldige havde identificeret sig. En anden vinterforlystelse i gården var etablering af en lang glidebane. Gården skrånede så dejligt, så man kunne få stor fart på.

*Korridoren på 1. sal i latinskolen med udgang til gymnasieklasserne.
(Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune)*

I det ydre ligner den gamle skolebygning sig selv, og hver gang jeg kommer til Viborg, tager jeg gerne et par ture rundt omkring lindetræerne. Sidst jeg var i Viborg, dristede jeg mig til at gå ind ad hovedindgangen. Det syn, der mødte mig, virkede ganske desorienterende på mig. Hele stueetagen var omdannet til ét stort rum. I min tid kom man fra hovedindgangen ind i en lang korridor. Yderst til højre – altså i hjørnet ud mod Nytorvgyde – lå lærerværelset, og fra korridoren var der indgang til 3–4 klasseværelser med vinduer ud mod gården. Det var i et af disse, at jeg tilbragte mine første år. På etagen ovenover var der ligeledes en lang korridor, men ud mod gården, således at klasseværelserne heroppe vendte ud mod domkirken. Disse klasser var reserveret gymnasieeleverne, og jeg tilbragte mit sidste skoleår i klasseværelset i hjørnet ud mod rektorhaven.

Bygningen var blevet restaureret i 1842 og havde formodentlig ikke siden da gennemgået større ændringer. Der var gasbelysning og store kakkelovne, som fodredes med brænde og tørv. Ville man drille en lærer, sørgede man for i fri-

kvarteret at få fyret op, så kakkelovnen nærmest var rødglødende. Toiletforholdene var yderst primitive, og det samme gjaldt omklædningsrummene i gymnastikhuset, der var opført i 1882–83 og lå bagved det egentlige skolekompleks. Efter skolens flytning i 1926 blev det anvendt som centralbibliotek.

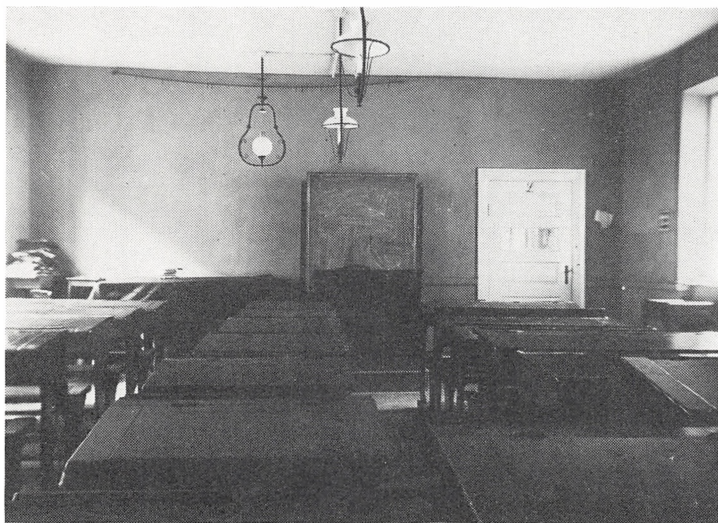
Der var hyggeligt i den gamle skole med dens ret lavloftede rum, smalle korridorer og snævre trapper op til 1.-salen. Den ovenfor nævnte landsdommer Ricard havde skrevet en meget charmerende sang om den gamle skole, som tidligere elever stadig kan gribe sig selv i at nynne. Den begyndte således:

I ly af den skønneste have
Som læ om den smukkeste gård
Med længer lidt skrå og lidt lave
En gammel bygning der står.

Forfatteren drog visse sammenligninger mellem den mere moderne domkirke og den ældre ærværdige skolebygning, og det hed længere nede i sangen:

Hvor den (domkirken) har elektriske sole
Dens genbo må nøjes med gas.
Sådan er den gamle skole
På Viborg domkirkeplads.

I disse lidt gammeldags, men hyggelige omgivelser kom jeg til at tilbringe henved 6 lykkelige skoleår. Igennem disse år gik min skolevej fra villaen på Krudthusvej op til Ålborgvej, hvor jeg passerede anlægsgartner Brostrøms pompøse villa og kunne se over til den byggeplads, hvor den nye bygning til katedralskolen langsomt skød i vejret. Det trak stadig ud med færdiggørelsen, og først efter min tid kunne indflytningen finde sted. Skolevejen passerede derefter Sct. Mogensports lave bebyggelse og videre ad Sct. Mogensgade, der snoede sig langsomt op mod domkirkepladsen. Der er heldigvis kun sket meget få ændringer i denne gade i de forløbne henved 60 år, og de gamle borgerhuse fra 1600-tallet står der endnu. Det er ikke alle huse, der er rene skønhedsåbenbaringer, men for mig er mange af dem kære minder, som jeg nikker glad genkendende til. Der

*Klasseværelse udstyret med gasbelysning.
(Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune)*

er navnlig et yderst ordinært rødt murstenshus for enden af Ll. Sct. Hansgade med et vindue på 1. sal, bag hvilket der boede en dejlig pige.

Min første rektor var J. E. Olsen (f. 1855), et ægtefødt barn af den gamle latinske skole, og ofte benævnt »Olsen den anden«. Jeg hørte til det sidste hold af mellemskoleelever, som fik undervisning af rektor i latin. Vi havde i forvejen fået at vide, at faget latin var det første rigtigt vanskelige skolefag, som vi ville møde, og at rektor stillede strenge krav. Han introducerede sig i øvrigt for os med at melde: »Jeg har været brændehugger engang«. Vi kunne nu ikke rigtigt forestille os, at den gamle herre var særlig ferm til legemlige afstraffelser. Hans undervisning skred langsomt og sindigt frem. I latintimerne måtte han ofte forlade klassen, da der var visse rektoratsforretninger at varetage og personer, som skulle have besked om det ene og det andet. Vi kom dog igennem det normerede pensum og klarede alle den vanskelige latinprøve ved afslutningen af 4. mel-

*Johannes Emil Olsen
(1855–1930).
Rektor i Viborg 1908–22.
(Lokalhistorisk Arkiv for
Viborg kommune)*

lem. Han afløstes i 1922 af rektor Carl V. Østergård, en moderne, effektiv lærer, som nok betragtedes som temmelig »rød« af det toneangivende konservative borgerskab.

Af mine lærere i mellemskolen skal jeg kun nævne enkelte, som til gengæld står tydeligt i erindringen. Der var den hyggelige adjunkt L. J. Ring, som vi havde i regning og matematik. Han boede i Karnapgården i Sct. Mogensgade og inviterede os af og til til aftenfé i de charmerende omgivelser i dette gamle borgerhus. Til vor store sorg søgte og fik han i løbet af få år rektorstillingen ved Frederiksborg statsskole. Så vidt jeg erindrer, efterfulgtes han af adjunkt Marinus A. Rasmussen, kaldet »Crassus«, der i øvrigt også boede i Karnapgården. Han var en middelhøj, svær bulderbasse, som varetog inspektørhvervet og havde til opgave, når en passende tid af det store spisefrikvarter var gået til ende, (og han formodentlig selv havde fået spist sine medbragte klemmer), at drage omsorg for, at eleverne blev genet ud af klasseværelserne og ned i gården. Det kunne ikke gå hurtigt nok. En kort tid havde jeg cand. mag. Therkel Mathiassen (f. 1892) som lærer i naturhistorie. Han var en

levende og interesseret pædagog, der forklarede tingene ligeud og kunne få sine elever til at lytte. Midt i en naturhistorietime gik døren op, og en lidt fremmedartet herre stak hovedet ind for at tale med ham. Det var Knud Rasmussen, der kom for at overtale vor lærer til at drage med på 5. Thuleekspedition.

De 3^{1/2} år i mellemskolen forløb undervisningsmæssigt uden de store begivenheder. Jeg passede min skolegang, var meget lidt fraværende, læste mine lektier og skrev mine stile. Jeg fik et stort mg⁺ til mellemskoleeksamen (7,45) og skaffede mig adgang til gymnasiet. Der var lidt diskussion i familien, om jeg skulle fortsætte i gymnasiet eller tage realeksamen. Min fader havde på det tidspunkt den opfattelse, at jeg ikke egnede mig til en boglig uddannelse, og at jeg snarere skulle sigte mod en handelsuddannelse. Min stedmoder holdt imidlertid på, at jeg burde være student. Jeg tror nok, at det var et vist udslag af hendes snobisme, og da jeg også selv nærmest hældede til gymnasieundervisningen, blev resultatet, at jeg valgte den nysproglige linie.

Jeg kan ikke påstå, at jeg i mellemskolen havde særlige favoritfag, men én ting var i hvert fald givet, at gymnastikundervisningen yndede jeg ikke. Denne undervisning blev givet af to barske forhenværende underofficerer Carl Brüggemann og J. C. Werner. Lad gå med de fritstående øvelser. Dem klarede jeg nogenlunde, men hoved- og kraftspring lærte jeg aldrig, og til redskabsøvelser var jeg nærmest en klods. I de lyse måneder blev der også drevet boldspil (fodbold og cricket) oppe på eksercerpladsen. Det gik så i løb over Nytorv, Sct. Hansgade og gennem Fischers store tømmerplads og forbi landsarkivet, for at man kunne få så meget ud af timen som muligt. Heller ikke på boldpladsen scorede jeg points. Uden for skolen gik jeg til privat svømmeundervisning hos gymnastik- og svømmelærer M. Villadsen, formodentlig også en fhv. underofficer. 25. aug. 1921 fortæller et endnu bevaret bevis, at jeg har bestået frissvømmerprøven, bl. a. ved at svømme frem og tilbage over Nørresø, en strækning på ca. 1.000 m. På tilbageturen havde jeg modvind, således at jeg brugte 42 minutter til turen,

*Skolegården med de fire
lindetræer.
(Lokalhistorisk Arkiv for
Viborg kommune)*

hvilket var over det normale. Da vandet var ret koldt, var jeg temmelig forkommen og skyndte mig hjem i seng. Mine bekymrede forældre havde i kikkert fulgt den vovelige færd i de høje og kolde bølger. Men frisvømmer var jeg da blevet.

Efter sommerferien i 1922 begyndte jeg i 1.g nysproglig. Vi var 7 elever i alt, 4 piger og 3 drenge. Vi måtte derfor regne med at blive hørt i hver time i de sproglige fag. Foruden den nysproglige linie, var der en klassisk sproglig og en noget større matematisk linie. Vi i den nysproglige slap alle igennem til studentereksamen, medens matematikerne blev halveret undervejs, og klassikerne tabte en eller to. Studenterholdet fra 1925 bestod således kun af 20 studenter. Det var navnlig ved oprykningen fra 2. til 3.g, at skolen så kritisk på sine elever. Det var ikke velset i lærerkollegiet, hvis nogen dumpede til selve studentereksamen.

Den lærer i gymnasiet, jeg havde mest med at gøre, var lektor C. C. Clausen, der efter 1925 blev rektor i Horsens, efter sigende ved stærk protektion af Klaus Berntsen. Jeg

havde Clausen både i dansk og i engelsk, og hans yngste datter Rigmor gik desuden i min klasse. Det er ikke mit indtryk, at han var særlig kundskabsrig, og han virkede heller ikke særlig inspirerende på sine elever. Men vi fik da lært det, vi skulle. Han gik under øgenavnet »Klister«, formodentlig fordi hans kone hed Amalie (Malle). I det andet hovedfag tysk undervistes jeg af lektor H. S. Albrechtsen, der var en udpræget receptiv begavelse, men uden større pædagogiske evner. Han var i besiddelse af en omfattende sproglig viden og havde kendskab til så fjerne sprog som russisk og kinesisk. Emnerne for vore tyske genfortællinger var ofte hentet fra disse fjerne egne. Allerede i skoletiden sluttede jeg et nært venskab med hans søn, den senere museumsmand Erling Albrechtsen.

Skolens fransklærer var lektor J. C. Sixhøj, af et vist gallick udseende. Med megen omhu plejede han til stadighed sit spidse Napoleon III-overskæg. Han var enerådende med hensyn til undervisningen i fransk, og vi var alle klar over, at han år efter år havde terpet de samme franske læsestykker og også sagt de samme vittigheder på de samme steder. Han havde et eget tørt lune og et lille sarkastisk smil til sine ofte tungt opfattende elever. Han var ugift og i sin fritid en fanatisk bridgespiller. Jeg er efter endt skolegang engang imellem løbet på ham på Strøget i København, hvor han promenerede som den typiske parisiske boulevardier.

Jeg mener at kunne huske, at min første latinlærer i gymnasiet og lærer i oldtidskundskab var lektor Valdemar Nielsen, der til vor store sorg valgte Ribe katedralskole for Viborg. Det var en af de lærere, vi satte mest pris på, venlig og interesseret i sine elevers velfærd. Han kunne levendegøre et historisk materiale og en tekst. Han efterfulgtes af adjunkt C. F. Wiese, en faglig kapacitet, men ikke nogen behagelig person. Navnlig pigerne var han ude efter, og de frygtede hans skarpe tunge.

Min historielærer bør naturligvis også nævnes. Det var i gymnasiet lektor Marquard Grubbe, en solid og kundskabsrig lærer, hvis undervisning jeg havde megen glæde af. Om ikke før så blev historie mit yndlingsfag i gymnasiet, og jeg

læste en hel del udenom. Jeg udarbejdede desuden en ret omfattende årstalsfortegnelse gående fra de ældste tider og indtil nutiden. Af et bevaret brev til min mormor, kan jeg se, at jeg oven i købet har leget med den tanke, at listen burde enten maskinskrives eller trykkes, således at den kunne komme andre til gode. Jeg må vist indrømme, at det var en flyvsk idé. Grubbe tog os af og til ud på cykelture til omegnens historisk kendte steder. Jeg erindrer vellykkede udflugter til Hald og Finderup. Sådanne ture foregik altid uden for normal skoletid. Derimod har jeg ingen erindring om naturhistoriske eller geologiske ekskursioner. De var vistnok endnu ikke opfundet.

I skolens almindelige liv indgik en årlig skovtur og et skolebal. Jeg erindrer navnlig en skovtur til Kjellerup og skovene omkring Avnsbjerg. På en sådan tur arrangeredes altid en leg med røvere og soldater. Eleverne inddeltes i to hold og forsynedes med to slags armbind, og den gruppe, der kunne tilegne sig det største antal af modpartens armbind, havde vundet. Slagets gang lededes af de strategisk bedst begavede lærere. Bagefter var der forskellige dyster såsom almindeligt væddeløb og sækkevæddeløb. Det sidste gav altid anledning til megen morskab. Et medbragt hornorkester musicerede, og man vandrede til og fra skolen med musik og skolens fane i spidsen. Som regel var det elever fra 2.g, der stod for det praktiske arrangement. Jens August Schade, Danmarks senere lyse digter, der var elev i Viborg, havde et år fået overdraget at planlægge skoleskovturen. Da han afleverede regnskabet til revision hos inspektør, lektor Clausen, konstateredes det, at der blandt udgiftsposterne var opført 24 kr. til cigarer til organisationskomiteen. Forargelsen i visse kredse var stor, og Schade undgik ikke en alvorlig misbilligelse for sin anvendelse af betroede midler.

Det årlige skolebal afholdtes som regel i løbet af vinteren i hotel Phønix' store sal på den anden side af gården. Der var først arrangeret et aftensmåltid, hvorunder der blev afsunget forskellige sange. Skolens egen hofpoet var religionslæreren, adjunkt Niels Jeppesen, som kunne ryste både alvorligere sange og muntre viser ud af ærmet.

Skolekomedie, Viborg katedralskole, foråret 1922.

Der blev også arrangeret skolekomedier. Den drivende kraft som iscenesætter var adjunkt R. A. Krogh, der boede i en villa ganske nær mit barndomshjem. Alle prøver foregik i Kroghs villa. Da jeg gik i 4. mellem, blev det besluttet, at elever fra min klasse og fra parallelklassen skulle spille eventyrkomedien Askepot på engelsk. Jeg fik prinsens rolle, og Rigmor Clausen var den yndige prinsesse. Jeg har endnu det gennemrettede rollehefte. Ved opførelsen var vi iført lejede fornemme hofdragter fra det 18. århundrede. Der blev afholdt generalprøve aftenen før skoleballet for pårørende og elever i gymnasiet. I den kendte scene, hvor Askepot forsvinder, men taber sin sko, som samles op af prinsen, hørtes støjende munterhed i parkettet. Ved synet af skoen skulle prinsen ganske henført sige: »So small and beautiful«. Ulykkeligvis holdt jeg skoen således, at den vendte den fulde side ud mod publikum. Da Rigmor levede på en temmelig stor fod, fremkaldte det en naturlig latter. Ved selve opførelsen dagen efter, befalede instruktøren mig

at lade tilskuerne se skoen fra spidsen, og vi undgik en gentagelse af latteren.

I 1.g skulle vi atter spille komedie, og denne gang valgte Krogh Holbergs komedie: Pernilles korte frøkenstand. Opførelsen foregik denne gang på selveste Viborg teater i Gravene. Inden vi gik på scenen, tildeltes der os et glas kirsebærvin for at dæmpe nervøsiteten. Jeg havde fået overdraget Leanders rolle, og Gertrud Skot-Hansen (yngste datter af vor huslæge, stabslæge Skot-Hansen) spillede Leonore. Også ved denne lejlighed optrådte vi i lejede dragter og med store hvide parykker. På et vist tidspunkt skulle jeg for åbent tæppe omfavne og knuge min Leonore. Under udførelse af denne dramatiske handling vikledede en af de store firkantede glasknapper i min fornemme dragt sig ind i Leonores paryk, men det lykkedes ved begge parterers åndsnærvarrelse at komme klar af hinanden, uden at parykken røg på gulvet.

Den kristelige gymnasiastbevægelse

Mit barndomshjem kan ikke karakteriseres som et kirkeligt interesseret eller et religiøst hjem. Jeg erindrer aldrig at have hørt mine forældre tale om kirken eller den kristne tro. Alle vi børn var naturligvis blevet døbt, og vi blev også konfirmeret. Mine forældre gik i kirke ved de store højtidetider, og da vi voksede til, fulgte vi undertiden med. De overværede således den nytårsaften i domkirken, hvor biskop A. S. Poulsen fik et ildebefindende på prædikestolen og begyndte at tale »sort«. Denne sørgelige begivenhed diskuteredes meget i byen. Om nogen kristelig påvirkning i det daglige var der ikke tale.

I Viborg katedralskole var det således, at konfirmationsforberedelsen var henlagt til det forår, hvor man gik i 4. mellem. Timeplanen var indrettet herpå, og vi gik til præst et par timer to gange om ugen. Jeg blev meldt ind hos stiftsprovst Obel, og forberedelsen fandt sted i selve domkirken, hvor vi var anbragt i en af korsarmene. Vi havde vore faste pladser og var vel et hold på ca. 70, idet undervisningen

også fulgtes af andre end katedralskolens elever. Med visse mellemrum lod stiftsprovsten os skifte plads for, at vi kunne have andre af Joakim Skovgaards vægmalerier at glæde os over, når vi følte trang til det. Som omtalt ovenfor, deltog jeg på samme tid i forberedelsen af eventyrkomedien Askepot, og der opstod på et vist tidspunkt det problem, om forestillingen nu også kunne løbe af stabelen, da stiftsprovsten havde den opfattelse, at man ikke kunne spille komedie og gå til præst samtidig. Det lykkedes imidlertid at finde en ordning gående ud på, at forestillingen skulle være afviklet inden en bestemt dato (det var noget med fasten), således at de vordende konfirmander herefter kunne berede deres sind til den store kirkelige handling. Jeg husker også en anden episode fra denne periode, som vakte pinlig opmærksomhed. Da vi en dag mødte op til undervisning i kirken, var den aflyst. I stedet for at vandre tilbage til skolen tog vi os et par fritimer. Vor klassekammerat Rigmor Clausen kom hermed i en frygtelig knibe. Som datter af vor klasselærer vovede hun ikke at blive borte fra skolen, og vor »ulovlige« udebliven blev opdaget. Det resulterede i en dundrende anmærkning i karakterbogen. De mange syndere gottede sig imidlertid i deres stille sind over, at lektor Clausen mindst 20 gange måtte indføre den lange smøre i vore respektive karakterbøger.

Gennem stiftsprovstens konfirmationsforberedelse præsenteredes jeg for den kristelige børnelærdom på en direkte og meget personlig måde. Jeg var på det tidspunkt fyldt 15 år, og undervisningen gjorde et meget stærkt indtryk på mig. En helt ny verden åbnede sig for mig, og jeg følte stor glæde og personlig berigelse ved at blive lukket ind i denne verden. Nu var det ikke således, at jeg hjemme afgav nogen beretning herom. Af flere grunde var jeg i min barndom ret indesluttet, og jeg følte ingen trang til at lukke mig op, hverken dengang eller senere. Efter konfirmationen op søgte jeg ved et par lejligheder stiftsprovsten privat for at tale med ham om min »vækkelse«, men det var der heller ingen, der fik at vide.

Helt kunne jeg naturligvis ikke skjule hjemme, hvordan det stod til med mig, navnlig da jeg varmt ønskede at deltage i de mange arrangementer, der i min gymnasietid blev afholdt af den såkaldte kristelige gymnasiastbevægelse, som havde et stærkt greb i gymnasiungdommen i Viborg. En af lederne var cand. jur. P. v. Spreckelsen, født i Viborg og senere byrådssekretær i Randers. Han arrangerede bibeltimer og kristelige møder rundt omkring i forskellige private hjem, og jeg bevarer stadig en stor stak indbydelser. Jeg deltog også selv i flere møder, og jeg fik overtalt mine forældre til at lade mig rejse til et kristeligt gymnasiastmøde i Randers 23.–24. sept. 1922 for gymnasiaster fra Århus, Viborg og Randers og til et almindeligt landsstævne på Tommerup højskole, der fandt sted i august 1923. Her mødte jeg bl. a. pastor Olfert Ricard, hvis bog »Ungdomsliv«, jeg straks anskaffede og i den følgende tid flittigt studerede. Vi var henved 100 gymnasiaster fra hele landet. Fra Viborg deltog mine klassekammerater Peter Overgård og Johs. Østergård samt den lidt ældre Anker Bliddal, der alle senere blev præster. Af kendte gymnasiastledere var endvidere pastor Tage Schack og læge Harald Jacobsen til stede. Min særlige skriftefader på mødet blev KFUM-sekretæren H. Thorlø fra Århus, der senere blev højskoleforstander i Haslev. I nogle år opretholdt jeg en brevvæksling med denne gode ven. Mit kristelige engagement, om jeg må udtrykke mig således, medførte ganske naturligt, at jeg overvejede muligheden af at blive præst. Denne idé faldt ikke i særlig god jord hjemme, og jeg begyndte selv at vakle. Nogen endelig beslutning blev først truffet efter ankomsten til København i september 1925 efter overstået studentereksamen. Jeg tror nok, at min fader drog et lettelsens suk, da jeg kunne meddele ham, at jeg havde valgt historie som studiefag.

For at gøre dette afsnit af min ungdomstilværelse færdig, skal jeg blot tilføje, at jeg i mit rusår var medlem af det kristelige studenterforbund, hvis toneangivende ledere var den ovenfor omtalte pastor Schack og fængselspræst N. I. Heje – begge ivrige tilhængere af den såkaldte »Tidehvervs-

bevægelse«. Jeg deltog i en periode i bibeltimer hos Heje i hans tjenestebolig på straffeanstalten i Vridsløse. Jeg medvirkede også aktivt i det praktiske arbejde i det kristelige studenter-settlement på Vesterbro i København, hvis daglige leder var en ældre skolekammerat fra Viborg. I hele mit rusår var jeg desuden en flittig kirkegænger og hørte ofte pastor Ricard i Garnisonskirken. Lidt efter lidt blev jeg mere optaget af mine faglige studier, og jeg endte med årene i samme passive holdning over for den levende kristendom, som havde præget mit barndomshjem.

Elevforeningen Minerva

Fra gammel tid eksisterede der i Viborg katedralskole en elevforening, der hed Minerva. Den var stiftet af elever i øverste klasse 15. sept. 1860 af den senere overretssagfører J. L. Elle (1841–1923) og 7 andre klassekammerater. Man mødtes i begyndelsen til kammeratligt og selskabeligt samvær på Elles kvistværelse i Sct. Mathiasgade 37, hvor han boede til leje hos organist Rolin. Det beskedne og lave hus eksisterede endnu i min Viborgtid, men blev nedrevet omkring 1927. Med tiden voksede foreningen og kom efterhånden til at omfatte de fleste af gymnasieeleverne. Det var dog ved hvert skoleårs begyndelse et stående spørgsmål, om elever i 1.g skulle have lov til at blive medlemmer, og der er i årenes løb foregået hede debatter og utallige afstemninger om dette betydningsfulde spørgsmål. I min tid var der ikke for alvor tale om at holde gymnasiets yngste klasse udenfor, men det var eleverne i 2. og 3.g, der dominerede foreningen.

I 1921 havde man fået nye love. I henhold til disse var det foreningens formål at fremkalde et godt kammeratskab, at udvikle de kritiske, logiske og oratoriske evner og at give forfattere mellem medlemmerne lejlighed til at fremkomme med deres produkter. I den forbindelse udgav man et hektograferet blad, hvor der var frit slag, men hvor man også under bødestraf var forpligtet til regelmæssige leverancer af stof. På baggrund af medlemsskarens begrænsede omfang må

foreningen siges at have haft et imponerende antal embedsmænd. I spidsen stod præsidenten – intet mindre kunne gøre det – og han skulle ifølge lovene være elev i 3.g. Vicepræsidenten skulle derimod tages af 2.gs elever. Man udpegede endvidere 2 referenter, 1 redaktør, 2 redaktionssekretærer, 1 tegner (Minervas dygtigste tegner i min tid var den senere amtmand J. J. Ricard, hvis karikaturer af lærerne var overmåde træffende og vakte stormende jubel), 2 dommere, 1 kasserer og en revisor. Medlemskontingentet var 25 øre pr. måned, og de udpegede dommere havde det betydningsfulde hverv at idømme bøder for støjende optræden under møderne, snakken indbyrdes under foredragene og for sen ankomst til aftenens arrangementer. Af dommernes nidkærhed afhang, om soldekassen fik det fornødne tilskud, eller om der til sin tid måtte udskrives et ekstrabidrag. Nye embedsmænd valgtes ved hver sæsons begyndelse. Som regel var valgstederne tyndt besat, da kun de tilstedeværende kunne udpeges. Der blev fremført mange undskyldninger for at slippe for valget. De fleste henviste til deres overvældende og meget tyngende skolearbejde, men det endte dog altid med, at samtlige poster blev besat. Embedsperioden var normalt én sæson. Min førnævnte gode ven Erling Albrechtsen varetog dog præsidenthvervet gennem et helt skoleår.

I min tid afholdtes møderne normalt i klasseværelse M, der lå ud til Nytorvgade. I referaterne omtaltes dette lokale som »gudindens lyserøde tempel« som følge af vægfarven. I det hele taget elskede man at benævne sig som »Minervae døtre og sønner«, og talerstolen kaldtes med den klassiske betegnelse for »rostra«. Til ordenens opretholdelse var præsidenten udstyret med en klokke. Møderne holdtes normalt fredag aften præcis kl. 19, og vi skulle slutte kl. 21. Man startede med en fædrelandssang, hvorefter fulgte aftenens foredrag med diskussion. I mangel af foredragsholder var der optræden af medlemmer. Nogle kunne læse op, andre gav prøver på sanglige talenter, og i det hele taget havde møderne et livligt forløb. Inden man tog afsked med hinanden, sang man endnu en sang. I min ret stille og isole-

*Carl Vilhelm Østergaard
(1879–1969).
Rektor i Viborg 1922–32.
(Lokalhistorisk Arkiv for
Viborg kommune)*

rede gymnasiastilværelse var samkvemmet med kammeraterne under gudinden Minervas høje beskyttelse en befriende oplevelse.

Kun i begrænset udstrækning holdt medlemmerne foredrag, men det hændte. De fleste foredragsholdere blev hentet udefra, bl. a. fra byens talrige embedsmænd. Medens rektor Olsen aldrig havde sat sine ben i Minerva, kom rektor Østergaard ofte på besøg og holdt bl. a. foredrag om emner fra tysk litteratur. Også andre lærere lod sig bevæge til at mødes med eleverne uden for den normale undervisning. Landsarkivar Georg Saxild kom gerne i Minerva, holdt foredrag med emner fra sine mange udenlandsrejser og deltog med stor stemmestyrke i fællessangen. Han var yderst selskabelig og meget gemytlig, og så bandede han som en tyrk. Min fader har også gæstet Minerva og holdt foredrag om den nye nævningeinstitution. I de bevarede protokoller er foredragene refereret med stor grundighed og ofte med både vid og kritik. Som prøve skal jeg gengive et uddrag af referatet af min faders foredrag, skrevet af min gæ-

ve klassekammerat Folmer Tange Jensen. Han skriver: »Kvinderne er valgbare til nævningedomstolene, men det er af visse grunde meget sjældent, at de opnår denne ære. Thi for det første vil de lade deres sædvanlige gode hjerte løbe af med sig og tilgive den anklagede alt, forudsat da, at denne græder, og for det andet vil de derved få en alt for god undskyldning til at forsømme deres daglige gerning. Thi den tid, de sidder i landsretten, kan de jo ikke bestille noget, så skulle de da tage deres sytøj med sig, ligesom de mange praktiske Minervæ-døtre gør det, og hvem vil forlange, at de skal gå hjem og vaske op efter en retssag, hvor en smuk, ung forbryder blev straffet? Nej, lad os nøjes med de mandlige nævninge, de kan såmænd være sløje nok«. Referatet slutter med en bemærkning om, at foredragsholderen i øvrigt var forhåbningsfuld med hensyn til den nye nævningedomstol. Det sidste var nok rigtigt, men jeg tvivler på, at min fader ville have godkendt referatet i sin helhed.

Da vor klasse kom i 3.g, var det vor tur til at varetage præsidenthvervet. I første halvår betroede man Knud Heine Seehusen, normalt kaldet Heine, dette betydningsfulde hverv, i 2. halvår blev det min tur. Heine var en lystig fyr og en flittig deltager i møderne. Igennem en lang periode forfattede han yderst livfulde referater af vore bedrifter. Han var esuden en begejstret spejder og deltog i jamboreen på Ermelundsletten i 1924. Herom holdt han et strålende foredrag.

Min præsidenttid varede fra januar til maj 1925, og i denne periode afholdtes 10 sammenkomster. Vi havde et lysbilledforedrag om den italienske renaissance af kaptajn Snerding og et foredrag om moderne dansk litteratur af redaktionssekretær Bryde. Skolefondskasserer Helweg-Larsen talte om emnet: Hvordan skal man blive student? Han gav en række gode råd, bl. a. at man i eksamenstiden skulle afholde sig fra tobakkens nydelse. Der lød højroste protester fra forsamlingen. Senere på sæsonen talte adjunkt Køster om svensk litteratur og gav på formfuldendt svensk prøver på denne. Interessen var nok ikke så stor for emnet. Der faldt i hvert fald mange bøder den aften, der skæppede

*Et hjørne af skolegården
fotograferet i 1920'erne.
(Lokalhistorisk Arkiv for
Viborg kommune)*

godt i kassen. 14. marts 1925 – årsdagen for afstemningen i 2. zone – holdt jeg et foredrag med titlen: »Vi er danske, og vi vil vedblive at være danske«. Det er noteret i protokollen, at jeg kom et kvarter for sent, hvilket den elskværdige referent undskyldte med, at foredraget nok skulle have en »sidste affilings«. Referenten var præstedatteren Karen Nielsen, der blev gift med sin klassekammerat, lægen J. B. Østergaard, broder til den senere domprovst i Roskilde. Referenten sluttede på følgende måde: »Harald endte sit udmærkede foredrag med en skildring af den mindeværdige genforeningsdag. Under aldeles øredøvende bifald forlod han talerstolen, udmattet, men smilende«.

I løbet af sæsonen hørte vi desuden et foredrag om tattere i gamle dage af bankassistent Frederiksen, og lektor Albrechtsen talte om kvinderne i Athen. Min klassekammerat Wagn Rasmussen, der senere blev sognepræst, senest på

Langeland, men som døde tidligt efter et ulykkestilfælde, talte om den i datiden kendte indiske filosof Sundar Sing, der så vidt jeg erindrer just havde besøgt Danmark. Referenten karakteriserede foredraget som »udmærket og smukt«. Wagn var i øvrigt klassens duks og fik udmærkelse til sin studentereksamen. Sæsonens sidste foredrag blev holdt af den ovenfor nævnte byrådssekretær v. Spreckelsen, i daglig tale kaldet »fatter«. Emnet var formuleret således: »Hvad trænger nutidens gymnasiaster til?«. I referatet lægges der taleren følgende ord i munden: »De fleste af os fødes som originaler, men dør som kopier. Vi trænger til at blive personligheder.« Utvivlsomt har foredraget haft et kristeligt præg. Mødet afsluttedes med en tak til mig for gennemførelsen af en god sæson. Tilbage stod kun det obligate punchesold, ved hvilken lejlighed en af Minervasønerne, formodentlig fra den klassiske linje, havde begået en sang med følgende overskrift: »Apud festum Minervae. Postridie Kalendas Majas. 1925«. Sangen var en hyldest til vor kære gudinde.

Jeg må beklageligvis tilstå, at jeg ganske har glemt, hvem der skrev sangen. Jeg har heller ingen erindring om de nærmere begivenheder ved soldet. Men det har måske sine naturlige grunde.

Ind imellem de saglige foredrag havde vi både oplæsning af moderne lyrik, sang og spil. Det var navnlig de kvindelige medlemmer, der her optrådte på slap line. Min klassekammerat Ellen Nielsen, præstedatter og senere gift med en præst, foredrog følsomt diverse digte, og søstrene Wedel-Wedelsborg både spillede og sang. En aften havde vi også en livlig debat. Rektor Østergaard havde foreslået, at den traditionelle morgensang i gymnastiksalen skulle aflyses. Bendt Friis, en søn af retspræsidenten og senere ekspeditionssekretær i finansministeriet, havde lovet at indlede en diskussion om dette emne. Da denne skulle begynde, gik døren op, og rektor trådte uventet ind. Ifølge referenten gik der et gys gennem forsamlingen, og »Bendt sidder som forstenet, men rektor smiler og nikker«. Bendt besteg rostra og holdt et varmt foredrag til gunst for morgensangen. Rektor

tog ordet og forklarede nærmere, at hans udtalelser skulle optages som et forslag, der nærmere kunne overvejes. Enkelte fra forsamlingen tilsluttede sig hans synspunkter, medens andre, f. eks. den senere kendte overlæge Emma Vestergaard, dengang elev i 2.g varmt talte for opretholdelse af traditionerne. Samme synspunkt gjorde jeg gældende og formodentlig også de mange tilstedeværende fremtidige præster og præstekoner.

Studentereksamen maj-juni 1925

I foråret 1925 stod studentereksamen for døren. Vi skulle op til skriftlig eksamen i både dansk, tysk og engelsk og i øvrigt eksamineres i alle mundtlige fag. Ved de fleste prøver medvirkede fremmede censorer. Blandt emnerne til dansk stil var »Den tyske enhedsbevægelse i det 19. århundrede«. Det emne var noget for mig, og jeg havde faktisk fået stilen skrevet ind $\frac{1}{2}$ time før tidens udløb. Stilen honoreredes med den højeste karakter, jeg nogen sinde havde fået i dansk stil, nemlig $ug\ddot{+}$, og adjunkt Grubbe var yderst tilfreds. Jeg var derimod ikke tilfreds med min årskarakter i historie. Her fik jeg ganske vist også $ug\ddot{+}$, men det syntes jeg ikke var retfærdigt. Til gengæld hentede jeg mig et rent ug i mundtlig historie. Vi trak sedler ved det grønne bord, og mærkværdigvis var mit emne i historie »den slesvig-holstenske bevægelse« og i samfundskundskab »den dømmende magt«, altså min bedstefaders og min faders specialer. I skriftlig engelsk satte jeg bundrekord med karakteren $g\ddot{+}$, og i skriftlig tysk var det ikke meget bedre. Her bogførte jeg et $mg\ddot{+}$. Mundtligt gik det bedre i alle fag, og slutresultatet blev et lille $mg\ddot{+}$ eller 7,21 points. Jeg tror nok, at jeg var nr. 3 af det samlede studenterhold.

Endnu da jeg blev student, var det skik og brug, at pigerne mødte i deres hvide studenterkjole til hver eneste eksamination, og at drengene trak i smoking, hver gang de skulle møde ved det grønne bord. Ved sidste eksamination medbragtes studenterhuen i en pose. Pigerne havde alle studenterhue med den store kvast hængende ned over højre øre,

Katedralskolens 3.g under lindetræerne foråret 1925.

drengene den traditionelle hue. De fleste af drengene havde fået syet deres smoking hos skræddermester Skjødebjerg, der havde butik i den kendte »Stillings gård« på Nytorv. Han må have glædet sig over at se den ofte gentagne parade forbi vinduet af velsyede og velsiddende smokinger.

Normalt fejredes translokationen enten i skolegården eller i gymnastiksalen, men i 1925 blev højtideligheden henlagt til menighedshjemmet »Hans Tausens Hus«. Translokationen lededes af rektor Østergaard, som havde været rektor under hele min gymnasietid. På grund af sygdom i lærerkollegiet havde jeg en kortere periode haft ham til lærer, men havde ellers ikke haft nogen forbindelse med ham. Jeg kan huske, at det i 1924 faldt i hans lod at præsentere eleverne for den nyudnævnte undervisningsminister Nina Bang, der var kommet på besøg i Viborg. Vi havde indtryk af, at rektor var glad for ministerbesøget, men i byens store embedsmandskreds var man mindre begejstret. Til en vis grad kan man sige: »Og alle de små billeder, de vendte sig omkring.« Ved translokationen hørte og så jeg for første

gang professor Aage Friis. Han var kommet til stede for at overrække skolen et posthumt malet billede af sin gamle rektor H. H. Lefolii, der havde virket som rektor fra 1866–92. Billedet var lavet af Chr. Bang. På det tidspunkt var jeg endnu ikke klar over, hvilken betydning Aage Friis skulle få for min nærmeste fremtid.

Studenterholdet fra 1925 må nok karakteriseres som et ganske almindeligt dansk studentehold. Det havde klaret sig pænt, men meget mere end middel kan det vel ikke kaldes, selv om der var en enkelt udmærkelse.

Udflugten til Sønderjylland og oprud fra Viborg

Min søster Emmy havde taget realeksamen fra katedralskolen samtidig med, at jeg blev student. I den anledning foreslog min fader, at hele familien skulle valfarte til det genvundne land og besøge Gråsten. Emmy og jeg tog turen på cykle med overnatning sammen med den øvrige familie i Kolding. Det var meget varmt i disse dage, og jeg erindrer tydeligt de lange og seje bakker nord og syd for Silkeborg. Jeg husker også, at Nørresnede forekom mig som dagens varmepol. Syd for Kolding standsede vi ved mindestenene for Christian X.s ridt over grænsen i juli 1920, og vi besøgte også Knivsbjerg og nød herfra den dejlige udsigt over »Du land med dal og bakker fagre«. Undervejs kikkede vi inden for i forskellige gårde og mejerier for at tigge et glas kold mælk. I Gråsten boede vi på »Kurhotel«, senere kaldet »Folkunghus«. Vi besøgte familien Stehr, der ved giftermål havde fået tilknytning til familien Jørgensen, og som boede i den gamle farverejendom ved den idylliske sø og med udsigt til Gråsten slot. Vi gik ud til Adsbøl kirkegård, hvor den ældre familie Jørgensen har sit gravsted, og vi besøgte de mindere steder, bl. a. Dybbøl og Sønderborg. J. B. Stehr var nærmest at betragte som en art sognekonge. Han var personregisterfører, sognefoged og biografdirektør, og fulg-

tes man med ham ned ad hovedgaden, bestilte man ikke andet end at lette på studenterhuen. Han kendte alle i den ganske by og svang ustandselig sin store og brede Grundtvigianerhat til hilsen. Han tog mig med til et rejsegilde på et hus på A. D. Jørgensensvej, og han noterede med tilfredshed, at efterkommeren af den lille bys store søn var i stand til at skylle flere bajere ned og komme helskindet ned ad stigen. Jeg tror ikke, at hverken min farfader eller fader ville have tilkendegivet et lignende bifald.

Efter hjemkomsten tilbragte jeg min sidste sommer før afskeden med Viborg i haven og i byens nærmeste omegn, ivrigt optaget af den store begivenhed, som nu rykkede nær: rejsen til København og indskrivningen ved Københavns universitet. Jeg skulle bo hos min farbroder, havearkitekt Erik Erstad-Jørgensen. Jeg fik syet hele to sæt nyt tøj, og for første gang i min tilværelse udstyredes jeg med et veritabelt jakkesæt og rigtige manchetskjorter med løse flipper. I min bagage var også stuvet 12 stk. specialsyede hvide lærredsnavtskjorter, som var blevet fremstillet af en gammel syerske i Sct. Mogensgade. Under senere besøg i Viborg kan jeg ikke lade være med at nikke til den gamle syerskes vindue, inden for hvilket der blev taget omhyggeligt mål af mig til skjorterne. Min stedmoder satte en ære i, at jeg var standsmæssigt udrustet, og hun forlangte også, at jeg på fastsatte tider skulle sende mit vasketøj til Viborg. En væsentlig del af hendes talrige breve til mig i de følgende måneder indeholdt påmindelser om vasketøjet.

Det var med en ikke ringe følelse af befrielse fra den strenge hustugt i villa Themis og med en ikke mindre forventning om det forestående frie studenterliv, at jeg omkring 1. september 1925 dampede af til København. På hovedbanegården blev jeg afhentet af min onkel og installeret på Hattensens allé nr. 9. For første gang i mit liv havde jeg nu mit eget værelse og kunne selv tage beslutning om dagligdagens større og mindre opgaver. Opholdet på Hattensens allé blev kortere, end jeg havde regnet med. I oktober 1925

blev min fader udnævnt til højesteretsdommer, og også han blev indlogeret på Hattensens allé. Fader og jeg var hjemme i Viborg i julen 1925. Nogle måneder senere flyttede familien til København, og det meste af min studietid boede jeg atter hjemme. Der var imidlertid sket så meget i løbet af de første 8 måneder i København, at en tilbagevenden til de gamle huslige tilstande var en umulighed. Dog måtte jeg på ny indtil 1930 dele værelse med mine 2 brødre. I sommeren 1930 fik også dette ende, og jeg har siden aldrig overnattet én nat i mine forældres hus.

Der skulle komme til at gå en meget lang årrække, inden jeg på ny fik lejlighed til at gense min gamle skole i Viborg. Selv om adskillige af mine studenterkammerater studerede ved universitetet, holdt vi ikke sammen. Mest omgang i studieårene havde jeg med to kammerater fra studenterholdet 1924, nemlig Erling Albrechtsen og Eilif Bøgebjerg, der havde påbegyndt et teologisk studium, men derefter svigtede dette for at blive cand. mag. i historie. Vi fulgtes ad gennem studietiden, læste til eksamen sammen og opretholdt også en korrespondance indbyrdes i mange år. Da vi var blevet kandidater i 1930, foretog vi en spændende cykletur til Holland. Bøgebjerg, der er død, var i mange år knyttet til gymnasiet i Svendborg. Han stammede fra Frederiks, hvor hans fader var lærer, og han skrev forskellige historiske afhandlinger bl. a. om de såkaldte kartoffeltyskere.

Allerede i min studietid døde min sidekammerat i gymnasiet Preben Christensen, der var søn af dommeren i Herning og selv studerede jura. Sammen med en anden klassekammerat, den senere advokat i Stege Niels Aage Hoppe, var jeg med til at sænke kisten i graven på en københavnsk kirkegård. Preben var den første, der gik bort, og flere er fulgt efter. Mine gamle skolekammerater har jeg mødt ved studenterjubilæer. Vi troppede op i Viborg, både da vi fejrede 25- og 50-års studenterjubilæum, som jo ikke kunne finde sted på den gamle skole, men i det nye skolepalads på Skivevej, som vi ingen personlig tilknytning hav-

de til. I 1950 var jeg ordfører for klassen ved translokationen. Da vi kom igen i 1975, var rektor ikke særligt interesseret i at hilse på os, og vi trak os hurtigt tilbage til frokosten på »Salonen«, der til gengæld var særdeles hyggelig.

Harald Jørgensen, fhv. landsarkivar, født 1907, har skrevet og udgivet en lang række historiske værker, fortrinsvis vedr. administrationshistorie og social- og personalhistorie. Adresse: Platanvej 6, 9. sal tv., 1810 København V.

Småstykker

EN MORALSK HISTORIE FRA MØNSTED SOGN I GAMLE DAGE

Mønsted sogn ligger i Fjends herred et par mil vest for Viborg. Fra gammel tid er sognet sammen med Smollerup annekssogn til Daugbjerg, og den ældste kirkebog, vi har i dag – den begynder 1701 og går til 1818 – omfatter alle tre sogne; det er en tyk bog i såkaldt smalfolio på ikke færre end 844 sider. Vi vælger her at se på indførslerne vedrørende Mønsted sogn, særlig de to rubrikker, som direkte fortæller noget om kønsmorale. Det drejer sig dels om fødsel af »uægte børn«, altså børn født uden for ægteskab, dels om det såkaldte åbenbare skriftemål.

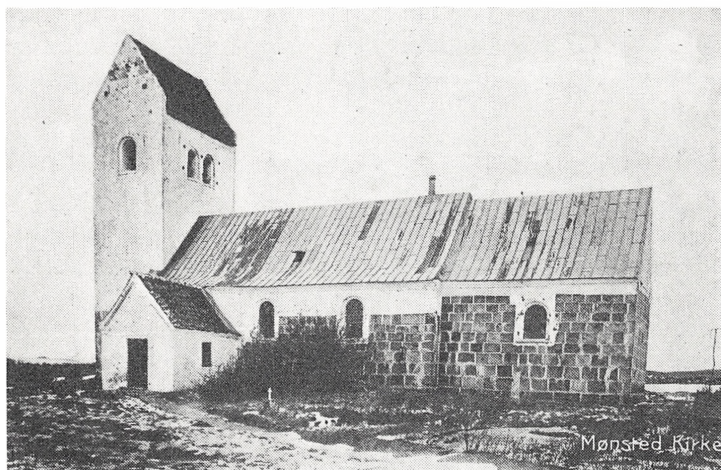
Fra og med 1717 fører præsten en særlig rubrik over uægte børn. I de første 12 år – fra 1717 til 1728 – er der slet ingen optegnet, og spredt fra 1729–50 er der i alt kun 9, hvoraf en i 1730 ikke tæller rigtigt med, da det drejer sig om »en stakkels kone ved navn Maren«, som var kommet tilvandrende fra Vendsyssel med en udøbt datter på to år. I øvrigt er det naturligt nok mest interessant at se på de udlagte barnefædre. Det er nu fortrinsvis karlfolk fra sognet eller nabolaget, men der forekommer dog også en Hans Kølsen af mesterlektien i Viborg skole, dvs. fra Katedralskolens ældste klasse. Desuden herregårdsfruens tjener på herregården Asmildkloster ved navn Ditlev, og endelig en skibskarlv ved navn Ole Madsen af Norge; han må vel være arriveret via havnen i Hjarbæk, men det er måske et spørgsmål, om man overhovedet kan stole på hans identitet; i visse tilfælde kunne der nok være brug for at skjule en fader-værdighed.

Det åbenbare skrifte stod i nær forbindelse med de uægte fødsler, for, karakteristisk nok, skete næsten alle disse skriftemål på grund af overtrædelse af det sjette bud. Fremgangsmåden er nøje beskrevet i kirkeritualet fra 1685, og

det var ikke nogen lille historie. Efter at sagen var bekendtgjort fra prædikestolen og en bodssalme var afsunget, skulle synderen eller synderinden lægge sig på knæ i kordøren, og præsten skulle forestille menigheden »den begangne synds vederstyggelighed«. Gennem fem forskellige spørgsmål, som der skulle svares ja til, skulle man sikre sig, at vedkommende virkelig angrede sin forseelse og ville beflitte sig på et bedre og skikkeligere levned. Så fulgte, i nogle tilfælde, det øjeblik, hvor menigheden lyttede med tilbageholdt ånde-dræt. Det hedder i ritualet: »Herhos skal især agtes, at om det er for horeri eller letfærdighed, da spørges en synderinde, hvo der er fader til barnet, hvilken hun da sandfærdeligen har at navngive«. Synderen eller synderinden skulle derpå vende sig mod menigheden og selv bede om forladelse, og endelig blev han eller hun afløst af præsten under håndspålæggelse.

Også de åbenbare skriftemål er indført for sig i Mønsted kirkebog fra 1717. Det første, vi finder, er fra 1720, og det drejer sig for en gangs skyld ikke om hor eller lejermål, dvs. samleje uden for ægteskab, men om tyveri: »19. søndag efter Trinitatis. 6. okt. Ole Degn og Maren Espersdatter, som har begået tyveri og forholdt sig alterens sakramente«. Det var trods alt billigt sluppet, for straffen for første gangs tyveri, selv om det var nok så småt, var at miste sin hud, dvs. piskning (Chr. Vs Danske Lov 6–17–32). I dette tilfælde, som så ofte hvor det drejede sig om bofaste folk, er der næppe tvivl om, at man har holdt sagen inden for sognegrænsen og nøjedes med denne offentlige syndsbe kendelse.

Ole og Maren kunne få lov at skrifte i fællesskab og knæle side om side i kordøren. Det gik selvfølgelig ikke an ved de almindelige skriftemål på grund af lejermål eller hor, så ville det jo næsten kunne have mindet om brudefolk! »1722. Palmesøndag, den 29. marts. Anne Espersdatter af Rosborg, besvangret ved Niels Hansen Rosborg af Mønsted Mølle«. Og »2. søndag i advent, 6. dec. Niels Hansen af Mønsted Mølle, som havde besøvet Anne Espersdatter af Rosborg«. Selv om man på denne måde fik to forestillinger ud af hvert forhold, var det alligevel meget sjældent, det gik på i Møn-

Mønsted kirke med det slanke, sengotiske tårn. I koret er der en gravsten over den i artiklen nævnte sognepræst Fr. Busch (død 1741), hans to hustruer og to sønner. Gammelt postkort i Æ Fjandboarkiv, Stoholm.

sted. Frem til 1750 drejer det sig kun om enkelttilfælde i 1724, 1732, 1740, 1748 og 1750.

Men vi kan komme gamle tiders mennesker tættere ind på livet. Ved at hente hjælp også i Viborg bispearkiv bliver vi i stand til at fortælle en lille historie om et par Mønsted-folk, og den er ganske lærerig.

Der levede omkring 1700 et par ægtefolk i Mønsted, som var temmelig ulige, hvad alder angår. Konen, Else Christensdatter, var født omkring 1655, mens manden, Jacob Christensen Degn, var født omkring 1676 og altså omved 21 år yngre end sin kone. Vi gætter næppe forkert ved at antage, at Else har været enke på en fæstegård, og at Jacob har overtaget gården på det vilkår at ægte enken på stedet; det var noget almindeligt forekommende. Lad os her indskyde, at Degn var et slægtsnavn i Mønsted, så Jacob har ikke noget med degneembedet at gøre.

Aldersforholdene til trods nåede de to at få en datter, som blev født omkring 1698 og ved dåben kaldet Karen;

moderen var da 43 og faderen 21 år gammel. Men sidenhen gik det med dette ægteskab, som man kunne forvente; der kom en yngre og mere attråværdig kvinde med i spillet. Hun hed Johanne Olesdatter Mølgaard og var født omkring 1687 og således henved 11 år yngre end Jacob – og ikke færre end omkring 32 år yngre end sin rivalinde! I 1715 fik forholdet følger, og sognepræsten i Daugbjerg – han hed Frederik Busch og stammede fra Norge – lod de to stå åbenbart skrifte, hun søndag den 26. maj og han søndagen efter. Hvorefter Johanne blev forvist fra sognet udstyret med præstens skudsmål, som hun skulle være det, men hvis indhold ikke har været smigrende. Hvordan det gik med nedkomsten og barnet melder historien ikke noget om, men tre år efter, den 13. juli 1718, gik Else Christensdatter hen og døde, 63 år gammel. Nu mente Jacob Degn, at vejen omsider var fri, og han gik til præsten og forlangte at blive viet til Johanne. Men præsten sagde nej, for dels måtte han ikke vie pigen, når hun ikke hørte til hans menighed, og dels forbød Danske Lov udtrykkeligt et sådant ægteskab: »End besover ægtemand i sit ægteskab nogen kvindeperson, da må han ej efter hustruens død komme i ægteskab med den, han besovet har ...« (3–16–8).

Den gode Jacob var dog ikke den mand, der gav op, og pigen ville han have. Hun opholdt sig på den tid i Vinkel sogn en mils vej sydøst for Viborg, og hvad var mere nærliggende for Jacob, efter at han havde lyttet til sin egen sognepræsts argumenter, end at gå til Johannes nye præst og bede ham om at forrette vielsen. Hans velærværdighed i Vinkel, provsten hr. Christian Thorup, var velvillig stemt, og efter at Jacob og Johanne først var blevet trolovede, blev de lovformeligt ægteviede 19. søndag efter Trinitatis 1718, det var den 23. oktober. Provsten underrettede sin embedsbroder i Daugbjerg om vielsen i et brev den 10. december 1718.

Sagen må imidlertid være kommet biskoppen for øre, for han forlangte besked af præsten i Daugbjerg om, hvordan det egentlig forholdt sig, og pastor Busch gjorde rede for hele forløbet i et brev til biskoppen den 3. februar 1719.

Han gik her ud fra, at de impliceredes tidligere levned ikke havde været kendt i Vinkel. Man kan have sine tvivl; der var dog kun omkring tre mil mellem de to sogne, og begge steder fra har man meget hyppigt haft ærinde i stiftsstaden. Under alle omstændigheder må provsten i Vinkel have henvendt sig en biskoppelig reprimande, for i kirkeritualet stod der klart: »De, som ville begive sig i det hellige ægteskab, skulle nogle dage tilforn give sig an for præsten, og såfremt han ikke selv tilfulde kender dem, fremvise for ham lovligt skudsmål og bevis, at intet på begge sider er, som efter loven kan hindre samme deres ægteskab.«

Hvordan gik det da siden Jacob og Johanne? Ja, man fandt sig med deres ægteskab som en kendsgerning, og de levede mange år i Mønsted, efter alt at dømme som agtværdige og, tør man vel tro, lykkelige ægtefolk. I hvert fald blev de velsignet med endnu et barn, en datter, som blev døbt 3. søndag efter Helligtrekonger, det var den 21. januar 1720 og fik det smukke navn Petronella. Fadderne var Mikkel Kirkegaard, Søren Jacobsen, Birgitte Mølgaard og Anne Mogensdatter. Den, der var mærkeligst til mode ved den lejlighed, var måske sognepræsten, hr. Frederik Busch. Jacob Degn tænkte vel på sit eget og Johannes levned, da han i 1738 indvilligede i at stå fadder for et uægte barn, som var født af Mette Marie Pedersdatter, som tjente for bryggerpige på Asmildkloster. Den udlagte barnefader var for resten den tjener ved navn Ditlev, som vi allerede har hørt om.

Jacob Christensen Degn døde i Mønsted i 1746, 70 år gammel, og blev begravet den 12. juni. Johanne Olesdatter Mølgaard døde i Krogsgaarde i Mønsted sogn i 1751, 64 år 7 måneder og 2 uger gammel, og blev begravet den 26. september.

En bemærkning til slut. I nutidens sprog ville man vel være tilbøjelig til at karakterisere denne affære som et vidnesbyrd om svigtende kommunikation og effektivitet inden for administrationen; samfundets autoriteter magtede gan-

ske simpelt ikke at få spillereglerne overholdt. Men man kunne måske også anskue den fra en helt anden synsvinkel som et eksempel på smidighed og konduite i forhold til et efter bogstaven stift og umenneskeligt system.

Paul G. Ørberg.

Efterskrift

Den moralske historie fra Mønsted sættes i et særligt lys, når man får at vide, at den daværende biskop i Viborg, Casper Wilthagen (1712–20), opnåede sin bispeværdighed via en stilling som hofprædikant hos kong Frederik IV – med den specielle opgave at være skriftefader for kongens daværende elskerinde, grevinde Charlotte Schindel. Som bekendt ægtede samme konge i 1712 Anna Sophie Reventlow til venstre hånd, og dronning Louise døde først 9 år senere. Jo, der er forskel ...

Om kilderne

Den ældste bevarede kirkebog fra Daugbjerg-Mønsted-Smøllerup er, som nævnt, fra 1701. Der har været en ældre kirkebog, men den er gået tabt. Vinkel sogns ældste kirkebøger frem til 1813 er brændte. Enkelte oplysninger i artiklen beror derfor på en sandsynlig slutning. Pastor Busch' brev af 3.2.1719 til biskoppen findes i Viborg bispearkiv. Dokumenter vedr. kaldene 1563–1805, Daugbjerg-Tårup (C 2–182).

ET OLDTIDSFUND I EN GAMMEL AVIS

Dette er historien om et genfundet moselig, og avisen er et nummer af Viborg Stifts Folkeblad fra 1921.

Hvem har ikke hørt eller læst om Tollund- og Grauballemanden, der med få års mellemrum, for tredive år siden, dukkede op af tørven i Tollundmosen ved Funder og Nebelgårdmosen ved Grauballe. Fundstederne ligger i Silkeborgs omegn, ca. 8 km vest, henholdsvis 7 km nordøst for byen.

Det, der dengang vakte den store opsigt, var den vidunderlige bevaringstilstand, disse 2000 år gamle moseofre var i, og på en måde var det ikke til at undre sig over, at mange hældede til den teori, at det vist blot var lokale originaler, der for menneskealdre siden var gået i mosen i en brandert. Men det er et faktum, at de er nedlagte i moserne i århundrederne omkring vor tidsregnings begyndelse, den periode der kaldes Jernalderen. Disse to er dog ikke de eneste. Gennem det sidste par hundrede år har man fundet mere end 100 moselig, alene her i Jylland, men de fleste af de ældre fund gik desværre til, før fagfolk fik dem at se, mange blev gravet ned igen på den lokale kirkegård, for at få dem i kristen jord, efter at man havde konstateret, at det ikke drejede sig om mord af nyere dato.

Ved nogle overvejelser over landsbyen Vindums forhistorie, der menes at kunne føres tilbage til romersk jernalder, ville konstateringen af f. eks. et moselig være kærkommen og ikke usandsynlig. Vindum ligger kun 17 km fra Grauballe og 25 km fra Tollund og er i øvrigt omgivet af en mængde moser, både kedel- og højmoser, foruden af den nu udtørrede Vindum sø. Men desværre graves der ikke mere tørv på egnen, mange mosehuller er fyldt ud, og meget moseområde er kultiveret eller beplantet, så muligheden for, at et nyt moselig skulle dukke op, var kun ringe. Heller ikke

de gamle kunne berette om interessante fund i moserne, i hvert fald ingen der kunne henføres til Jernalderen.

Men fundet blev gjort alligevel. En gammel præst, der havde interesseret sig for egnshistorie, havde for 60 år siden samlet på avisudklip, og et af disse bragte os på sporet.

I årene 1868–87 var Herman J. C. Rendtorff ejer af Vindumovergård. Senere blev han sygehusforvalter i Viborg, og i tyverne havde han en spalte i Viborg Stifts Folkeblad, hvor han fortalte om træk af folkelivet og om oplevelser, han havde haft i den periode, han havde været proprietær i Vindum.

Hør nu blot, hvad han blandt andet beretter i avisen for den 12. marts 1921: »... Der blev således engang fundet et stort bronzekear med hanke. Den, der gravede det op af mosen, solgte det til en eller anden omløbende person, inden jeg fik nogen meddelelse om fundet, så jeg fik ikke engang set, hvorledes det så ud. Men efter beskrivelsen var det forsynet med hanke, og det var så stort, at det må have kunnet rumme fire-fem potter eller deromkring.

En anden gang blev der i mosen fundet et skelet af en kvinde med langt sort hår og uldne klæder. Det hele var indsyet i en rådyrshud. Huden var godt bevaret, men tøjet og kvinden selv var næsten smuldret hen. Det, der særlig vakte opmærksomhed ved fundet, var den måde, hvorpå dyrehuden var syet sammen. Det var foretaget med tarmstreng eller læderstrimler, og syningen var foretaget så korrekt, at man kunne tro, at det var gjort på maskine. Stingene sad som perlerækker, og det var nydeligt arbejde. Hele fundet blev pakket i en kasse og sendt til Oldnordisk Museum. Hvis liget ikke havde været syet ind i dyreskindet, kunne man have troet, at der var sket en ulykke eller en forbrydelse, men som det var, kunne man se, at det var en begravelse. En sådan måde at begrave de døde på kender man ellers ikke herhjemme, og kvindens sorte hår kunne jo også tyde på, at det drejede sig om en zigøjnerske, som på denne måde var sænket ned i mosen af hendes folk.«

At denne beretning drejede sig om oldtidsfund og ikke om begravelsen af en taterkvinde, stod straks klart, men heldig-

vis var fundet indsendt til Oldnordisk Museum, og selv om det var for hundrede år siden, kunne det måske give nærmere oplysninger, blandt andet om hvilken mose det drejede sig.

Derfor blev en forespørgsel sendt til Nationalmuseets 1. afd. i København, som det nu hedder, og vi fik omgående, pr. 1. februar 1980, følgende svar, hvoraf vi citerer: »Den af Dem nævnte avisartikel i Viborg Stifts Folkeblad af 12. marts 1921 findes i afdelingens topografiske arkiv. Det store bronzekar lader sig ikke bestemme efter beskrivelsen. Af moselignet findes kun enkelte små fragmenter af skindslaget (Mus. nr. C 5030), der kort er omtalt i Margr. Hald: Olddanske Tekstiler (Kbh. 1950) s. 36, fund nr. 20. Der har næppe været tale om et lig indsyet i et skind, men snarere om en person rullet ind i et eller to skindslag, dette kendes fra flere fagligt undersøgte moseligfund. Der kendes også mange eksempler på særdeles fint syede skindslag.

Men sagens papirer er i 1907 afgivet til Museets 2. afd., hvorfra De vil modtage fotokopier.«

Denne korrespondance blev med spænding modtaget få dage senere, omfattende 5 lustryk. Det første papir er en intelligent udformet indberetning til »Middelsom, Sønderlyng Herredskontoir i Viborg«, dateret: Vindum den 13. juni 1883 og skrevet af sognefoged Christian Vinther. Her kan måske indskydes, at Vindums tre sognefogeder gennem mere end hundrede år, bar samme navn og var farfar, far og søn. Her er der tale om den første Christian. Indberetningen lyder:

»Idag blev mig tilmeldt fra 2de Tørvearbejdere der lavede Tørv i Vindumovergaards Mose at de havde fundet et Menneskeskelet i Tørvejorden hvor de arbejdede, jeg begav mig til Mosen for at faa Sagen undersøgt, dette viste sig ogsaa at forholde sig rigtigt, og det kunde sees at Mennesket har været nedlagt i en Dyrehud hvor Haarene endnu var tydelig kjendt, og Syningen var saa stærkt at det næppe var til at løsne, men det uheldige var at det hele er aldeles ødelagt af Tørvearbejderne ved deres Arbejdes Udførelse, kuns

den ene Fod er i Behold og nogle Ben og Knokler, samt resterne af Klædningen eller Dyrehuden, der alt laa nu i Stumper og Stykker. Det er sandsynligt at det er meget Gammelt da det laa i en Dybde af over 2 Alen i gammel fast Tørvejord som ikke tidligere har været afgravet. Jeg paa-lagde Arbejderne at gjøre en Indgravning i en Tørvebalke og indlægge alt det fundne, om muligt nogen ville tage det i Øiesyn, og forbød dem tillige at grave mere eller videre paa dette Sted hvor dette var fundet. Her Rendtorff fra Vindumovergaard var til Stede samtidig med mig. –

Ærb.

Chr. Vinther«

Navnlig er det interessant, at sognefogeden ser, at liget må være meget gammelt, da det ligger dybt i mosen, på uberørt bund.

Nu går indberetningen fra herredskontoret til Viborg Stiftamt, der 18. juni 1883 stiler et brev til direktøren for det oldnordiske museum, hr. kammerherre Worsaae, rd. af dbg. og dbmd. Det lyder:

»Hoslagt tillader man tjenstligt at indsende en Skrivelse med Bilag fra Herredsfogden for Middelsom-Sønderlyng Herreder angaaende Fundet af et Menneskeskelet i Vindum-overgaards' Tørvemose, idet Underretning udbedes, om Fundet fra Museets Side ønskes gjort til Gjenstand for nogen Undersøgelse.«

Hertil svarer museet i skrivelse af 26. juni 1883:

»Høivelbaarne Hr. Stiftamtmand Tillisch, Rd. af D., Viborg.

For den i Hr. Stiftamtmandens ærede Skrivelse af 18de d. M. givne Meddelelse om det i Vindumovergaards Tørvemose fundne Menneskeskelet takkes De herved forbindtligst. Da der ikke synes at være nogen af de vigtigere Dele af Skelettet, saasom Hovedet og Bækkenbenene, tilbage, vil der ikke være Grund til at ønske Benene sendte herover, men derimod vilde Museet være Hr Stiftamtmanden forbundet, hvis De godhedsfuldt vilde foranledige, at de tilbage-

blevne Rester af Dyrehuden og Klædningsstykkerne, som Skelettet var iført, blive tilstillede det. —«

Dette honorerer proprietær Rendtorff med at pakke hele fundet i en kasse og sende det over til København. Følgeskrivelsen er dateret Vindumovergaard pr. Bjerringbro, den 30. juni 1883, lydende:

»I Henhold til det kongelige Museums Skrivelse af 26de d. M. til Stiftamtet i Viborg har jeg hermed Fornøjelsen at fremsende Resterne af det i Vindumovergaards Mose, Smedemosen kaldet, opgravede Menneske-Skelet tilligemed Resterne af Klædning og Huder hvori den formodede Zigøjnerinde har været begravet. Ved fortsat Eftergravning paa Findestedet fandtes ikke mere, men det bemærkes at de omgivende Jordlag allerede var borttagne af Arbejderne før Ejeren kom tilstede.

Med største Agtelse
H. Rendtorff«

I denne følgeskrivelse fik vi så endelig fundstedet: »Smedemosen«, men mere herom senere. Her vil vi slutte korrespondancen med museets kvittering for modtagelsen. Den er dateret Kjøbenhavn den 10. juli 1883 og er adresseret til hr. proprietair H. Rendtorff, Vindumovergaard pr. Bjerringbro.

»Hr. Proprietairen takkes herved paa det Forbindtligste for den velvillige Tilsendelse af de med Deres ærede Skrivelse af 30te f. M. modtagne faa tiloversblevne Knokler af det i Vindumovergaards Mose nyligt opgravede Menneske-Skelet tilligemed Resterne af de Klædningsstykker af Uldtøi og Skind, hvori det var nedlagt i Mosen. Disse Rester af Klædningsstykker ere vistnok saa smaa og sønderrevne, at de i og for sig ikke ere af Betydning, men de constatere dog den fuldstændige Overensstemmelse i Henseende til Udstyrelse imellem dette Skelet og af de ikke faa Kvindelig, der efterhaanden ere opgravede i de danske Tørvemoser, og

Museet har derfor al Grund til at være tilfreds med at de godhedsfuldt ere blevne sendte herover.«

Af alt hvad der her er fremført, kan der vist næppe være tvivl om, at mosefundet i 1883 er af en kvinde med langt sort eller mørktfarvet hår, der indsvøbt i en eller to smukt syede skindkapper og et stykke uldtøj er blevet nedlagt en gang i Jernalderen i Smedemosen ved Vindumovergård som et offer til de kræfter, der fremmer frugtbarheden blandt mennesker, dyr og planter.

Vil man opsøge stedet, er det ikke svært at finde, når man benytter kortet i den lille folder, der hedder »Vindum Skov, Bjerringbro«, som udgives af skovstyrelsen, og som kan fås på alle biblioteker. Smedemosen ligger i den sydlige skovkant, lige ved en parkeringsplads. Selve fundstedet må man nok tænke sig lige uden for skovdiget, mod vest, da skoven var blevet solgt fra herregården og overtaget af staten 33 år før den sommerdag, da tørvearbejderne var i mosen.

Og så er der dem, der siger, at intet er så værdiløst som en gammel avis, vi fandt dog vor »Vindum-pige« i den.

Adam J. L. Leopold.

GAMLE STIER, NYE VEJE

*En notits i anledning af publikation nr. 18
fra Institut for Navneforskning.*

Få lokalhistorisk interesserede har ikke på ét eller andet tidspunkt måttet gøre sig tanker om samfærdselens forløb i ældre historisk og/eller forhistorisk tid. Berettigelsen af sådanne overvejelser turde også i sig selv være indlysende: for uden indsigt i kommunikationens udvikling bygder, landsbyer og købstæder imellem, ingen dybere forståelse af samfundsdannelsens fysiske vilkår.

Der foreligger, som liebhavere til Hugo Matthiessens navnkundige afhandlinger fra 1930'erne vil vide, forskellige indfaldsvinkler til bestemmelsen af vejnettets udvikling op gennem tiderne. *Iagttagelser i marken* kan i denne henseende ubetinget frembringe de mest instruktive oplysninger, og hvor jeg som illustration fra de seneste år særligt vil fremhæve Mads Lidegaards fortløbende registrering af hulvejsforløb og andre samfærdselsindicerende vidnesbyrd langs Hærvejen. Punktvis *arkæologiske* undersøgelser formår i denne sammenhæng naturligvis også nu og da at kaste nøjere lys over såvel datering som konstruktion af vej- og broanlæg, og endelig kan man ved *kartografiske* sammenstillinger opnå et i flere henseender værdifuldt landskabeligt overblik; jævnfør Peter Bredsdorffs meget stimulerende redegørelse i »Kortlægning og historiske studier« (Kbh., 1973).

Men er alt dette fremhævet, bør det samtidig nævnes, at de *sproglige* vidnesbyrd, og da hér især *stednavnene*, fremtræder som en mindst lige så central indfaldsvinkel til studiet af samfærdselens forløb og karakter på givet tid og sted. Man kan ved gennemlæsning af diverse artikler i tidligere årgange af Fra Viborg Amt også hurtigt konstatere, at lokalhistorikeren længe har været sig denne kildegrubes

betydning bevidst, og dog er det aldrig blevet til noget særligt: vi har ganske enkelt savnet et hjælpemiddel til at anvendeliggøre stednavnematerialet på en sproghistorisk set forsvarlig måde. Hvilket igen er udgangspunkt for denne notits, idet svigtende presseomtale ikke bør bringe Viborgegnens lokalhistorikere til at overse, at *Bent Jørgensen* ved udgangen af 1979 har publiceret et bidrag til afhjælpning af denne mangel, betitlet *Stednavne og Samfærdselshistorie*.

Bent Jørgensens afhandling fremkommer som skrift nr. 18 fra Navneforskningsinstituttet ved Københavns Universitet og er blevet til som et delprojekt under det statslige Forskningsråd. Den videnskabeligt-institutionelle baggrund bør imidlertid ingenlunde skræmme læge læsere: her gennemgås på letlæst vis, hvad der fra sagkyndig side er at sige om diverse vej-, sti- og vad-angivende stednavnetyper; det fremgår desuden, hvilket arkivalisk materiale man må opsøge for at skabe sig overblik over tilstedeværelsen af stednavne inden for en given egn, og forfatteren har ved selve bogens opbygning bestræbt sig på at illustrere metodens bæredygtighed ved en næranalyse af fem udvalgte lokalområder. Det drejer sig om Horns herred (Sjælland), Sunds herred (Fyn), Gram herred (Sønderjylland), Hellum herred (Nørrejylland), samt Øresunds-regionen.

Man ville fra et lokalt synspunkt have set sin fordel i, om Midtjylland var blevet tilgodeset med et herred, f. eks. *Middelsom*, hvor runestenenes massive flok langs bredderne af både Nørre- og Gudenå nok burde kunne animere til at igangsætte en samfærdselshistorisk registrering af stednavne. Men da bogens sigte, som antydet, fortrinsvis ligger i en eksemplificering af METODEN, kan også vi andre nu forventes med rimeligt udbytte at gå i lag med det ene eller andet område, og tilmed uden at komme alt for galt af sted udi stednavneforskningens svære kunst.

Bastante tesedannelser optræder i øvrigt ikke i Bent Jørgensens redegørelse. Det forekommer mig dog med henblik på Viborgegnens samfærdselsudvikling rimeligt at fremhæve det stiltfærdigt fremførte korrektiv til Alex Wittendorffs hovedkonklusion om vejsystemets historie i det nordsjæl-

landske (Alvej og kongevej, Kbh. 1973). For mens Jørgensen finder det stednavnemæssigt bevisligt, at der optræder markante omlægninger af den overordnede samfærdsels valg af ruter gennem landskabet, så holder det næppe generelt stik, at de mindre landsbyveje modsat udgjorde en urgammel og stabil basis for disse forskydninger. Det fremgår tværtimod, at »ikke helt få landsbyveje og øvrige mindre kommunikationslinier er nedlagt eller omlagt til uigenkendelighed i før-kartografisk tid« – en modifikation, som læsere med et vist kendskab til Viborgegnens historisk-topografiske forhold vist uden videre vil kunne tilslutte sig, og hvor undertegnede yderligere kan tilføje, at det selv i en *tilsyneladende* fixeret bydannelse som Viborg har vist sig arkæologisk uholdbart at regne med en almindelig stabilitet i gadenettets udformning fra tidernes morgen.

Men lad det fare: nævnes skal blot til sidst, at Bent Jørgensens afhandling sikkert med nogen publikumsmæssig fordel kunne have været publiceret i den velkendte serie af håndbøger fra Dansk Historisk Fællesforening, idet både emne og fremlæggelsesform står klart på linie med Kristian Halds instruktive navneforskningsredegørelser i denne serie.

Erik Levin Nielsen.

RETTELSE TIL ERIK BROCH: AF GØDVADS EJENDOMSHISTORIE

I Fra Viborg Amt 1979 bragte vi en artikel af Erik Broch: Af Gødvad ejendoms historie fra middelalderen til bonde-reformernes tid. Ved en beklagelig fejl var teksten til ske-maet side 71 faldet ud, og den bringes derfor her:

Af bispens bol er forsvunden $\frac{1}{2}$ grd = $\frac{1}{8}$ bol (1688 nr. 4)

Af klostrets bol er forsvunden $\frac{1}{2}$ grd = $\frac{1}{8}$ bol (1688 nr. 6, jvf. brev af 1487)

Af Resendal bol er forsvunden 2 otting

idet 1688 nr. 2, 13 og 14 udgør 6 halvgårde = 6 otting, og 1688 nr. 5, 11 og 12 udgør 8 halvgårde = 1 bol.

De 4 bol er i middelalderens slutning nedskåret med $\frac{1}{8}$.

× tilsammen 9101 = gl. htk. i 1844 matr. nr. 8a, 9, 14, 15, 16, 18, 19 og 20.

× $\frac{1}{2}$ af 1688 nr. 3 solgtes 1781 til ejeren af Allinggård, og fæstet opsagdes til $\frac{1}{5}$ 1784, hvorefter der $\frac{20}{11}$ 1790 blev givet kgl. bevilling til at nedlægge gården, hvis hartkorn $2210 + \frac{1}{2}$ Resendal Vestergård $4422\frac{1}{2} + 1300$ af for-brudte lod = $8132\frac{1}{2}$ ved udskiftningen blev til ejerlavet Svostrup Hede, efter $\frac{8}{4}$ 1918 kaldet Nørreskov.

Viborg-litteratur 1979-80

Fortegnelsen omfatter et udvalg af bøger og tidsskriftartikler, som er udkommet 1/10 1979 – 1/11 1980 samt titler, der var overset tidligere.

Andersen, A. Vejen: Hoved- og sædegården Marsvinslund. Viborg. Viborg-Bladet, 1979. 8 sider ill.

Andersen, Leif Esper: Min krønike. – Kbh.: Sesam, 1979. – 107 sider. Erindringer fra Borup skole og Viborg Katedralskole 1936 ff.

Barn af Himmerland II. Lions Clubber i Himmerland, 1980. Side 148–157: Om Kristian Stærk, som har skrevet bogen »Dreng« om sin opvækst i Viborg.

Barndomslandet: Tekster om børns forhold i Viborg amt før i dag, samlet af Helle Denckert. Viborg. Museerne i Viborg amt, 1979. 65 sider ill.

Blicher, Niels: Topographie over Vium Præstekald. 1975. Udgivet af Blicher-Selskabet ved Ella Jensen. – Herning: Poul Kristensen, 1978. – 271 sider ill. Udsendt som festskrift til Povl Skadhauge i anledning af 80-års fødselsdagen 4. november 1978. Indhold: Niels Blicher: Topographie over Vium Præstekald; Avtobiografi, 1830. Ella Jensen: Niels Blicher og jyske dialekter; Niels Blicher: hans personlighed og mangfoldige virke: forholdet mellem far og søn. Oversigt over et udvalg af Niels Blichers skrifter: side 264–270.

Boldsen, Jesper og Jens Velleø: Den øde kirkegård (SKALK 1980, hft. 4, s. 9–14). Om Skt. Mikkel's kirkegård.

Burmeister, Maj: Hærvejen i Viborg Amt: analyse og planforslag. – Viborg: Fredningsplanudvalget for Viborg Amt, 1978. 46 blade, ill. & 3 kortbilag i lomme.

Clausager, Jørgen Peder: Viborg som erhvervsby: træk af et bysamfunds historie fra 1860'erne til nutiden, med særligt henblik på handelsens, håndværkets og industriens vilkår. – Viborg. Viborg Handelsskole, 1980. 275 sider, ill. Udgivet af Viborg Handelsskole i anledning af 100-års jubilæet 14. september 1980.

Danefæ. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II 16. april 1980. Red. P. V. Glob. Nationalmuseet. Nr. 26: edsringe fra Løvel. Nr. 31: Asmild-smykker og andet adelsguld. Nr. 73: Stridsøkse fra Vroue Hede.

Danmarks Statistik. Befolkningsfremskrivning for sogne i Viborg kommune. – Kbh.: Danmarks Statistik, 1979. – 1 ringbind (upagineret). EDB-udskrifter.

Ditzel, Harald: Dansk Kvindesamfund, Viborg Kreds. – Viborg: Dansk Kvindesamfund, Viborg Kreds, 1980. – 60 blade. 75-års jubilæumsskrift.

Fra Viborg Amt. Bind 44, 1979. Indhold: Poul Himmer: Sct. Keld – mest ikonografisk set. Peter Nielsen: Erindringer fra Hinge sogn. Erik Broch: Af Gødvads ejendomshistorie fra middelalderen til bondeforeformernes tid. Asta Paulsen: Skytten på Aunsbjerg. Med biografiske noter ved Henning Paulsen. Jens Holmgaard: En flugt fra stavnsbåndet i 1761. P. P. Schroeder: Sundhed og sygdom ved garnisonen i Viborg i 1700-årene. Bent Østergaard: Løvenbalkerne til Aunsbjerg og Tjele. P. P. Schroeder: Feltoget i 1788. N. P. J. Munk: Hvordan blev man gammelmandsøn? Henning Paulsen: Om Viborg stifts østgrænse. Johan Hvidtfeldt 1908–79. Viborg-litteratur 1978–79. Samfundet siden sidst. Beretning fra lokalhistoriske arkiver. 276 sider, ill.

Hospital i Viborg gennem et hundrede år, redigeret af Arne Lilholt og H. H. Godt. Udgivet i anledning af hospitalets 100-års jubilæum 7. maj 1977. – Viborg: Viborg Amtsråd, 1978. 80 sider, ill. Om Psykiatrisk Hospital (Sygehus Øst).

Hæstrup, Jørgen: Grænseløs tilværelse. Ny udg. 1980. 120 sider, ill. Om forf.s drengear i Viborg 1909–23.

Indsigelser mod forslag til regionplan for Viborg amtskommune 1980–92. 1980. 115 sider. Indkomne indsigelser fra Viborg byråd og Viborg byråds SF-gruppe side 36–57.

Jacobi, Svend: Til lands og til vands. En Viborg-drengs erindringer. – Viborg. Eget forlag, 1980. 95 sider, ill.

Jerver, Mogens: Mordet i Sønder Økse. Kbh. 1980. Side 70–80: Tugt-huset i Viborg.

Kjær, Birgitte: »Gamle Thomsens« børnebørn. Om oprettelsen af de første provinsmuseer i Danmark (Fortid og Nutid bd. XXVIII s. 362–389). Behandler Viborg Stiftsmuseum.

Kollektiv trafik i Viborg Amtskommune. Statusrapport. – Viborg: Viborg amtskommune, 1979. 75 sider, kort. (Rapport nr. 2).

Kollektiv trafik i Viborg Amtskommune. Oplæg til plan og redegørelse, udarbejdet af projektgruppen vedrørende planlægning af den kollektive trafik. – Viborg: Viborg amtskommune, 1979. 88 sider, kort. (Rapport nr. 3).

Lilholt, Arne: Viborg Borger- og Håndværkerforening. – Viborg: Viborg Borger- og Håndværkerforening, 1979. 67 sider, ill. Udgivet i anledning af 125-års jubilæet 10. april 1979.

Det lokale miljø og undervisningen på gymnasiet – eller Viborg og Viborg Katedralskole. Af Steffen Bruun Christensen, Bent Hansen og Lars K. Scheibel. Viborg Katedralskoles Årsskrift 1980. Efterretninger om Viborg Katedralskole 1979/80. Side 14–16.

MIV. Museerne i Viborg amt. Bind 9, 1979. Indhold: Mette Iversen: Slædetransport i jernalderens Gedsted. John Simonsen: Bopladsgruber fra tidlig jernalder ved Skindersmose. Sten Wulf Andersen: Bronzesværd i karvskåret skede. Eli Andersen: Konservering af træ fra arkæologiske udgravninger. N. J. Israelsen: N. Fischers hospital i Grønbæk og bygmester Christian Mørup. Hans Langballe: P.S. Grønbæk hospital nyistandsat. Jens Vellew: Viborgs middelalderlige topografi. Rikke Olsen og Hans Langballe: Ørlevkloster status 1978.

Munch Hansen, B.: Syn og skøn på Viborg Varmeværk. Håb forude? (VVS Tidsskrift for varme, ventilation, sanitet 1980. 16. årgang, nr. 2, side 30–32, ill.).

Museet på Hjultorvet. – Viborg: Viborg Stiftsmuseum, 1980. 29 blade, ill.

Møller, Kristian: Tidsbilleder 1927–30 inden for og uden for Viborg Katedralskoles mure. 1980. 23 sider. Udarbejdet til generalforsamlingen i Viborgenssamfundet 25/8 1980.

Nielsen, Holger og Henning Skov: Peter Wilken Heiberg – et hundredårs minde. – Thisted, 1978. 33 sider, ill.

Poulsen, Bent: Sct. Mogensgade 44 Viborg: hvor kom de fra, hvor blev de af? – Herning: Bent Poulsen, 1980. 198 sider, ill. Omhandler ejendommens og beboernes historie fra 1726.

Primdal, Bruno (red): De samvirkende Idrætsklubber i Viborg 1904–1979. Viborg 1979, 64 sider, ill.

Reiter, Aage V.: Inden for murene. Træk af en Viborg-institutions historie. – Viborg: Viborg Erhvervsråd, 1979. 15 sider. Causeri i anledning af Kreditforeningens funktionærforenings 60-års jubilæum den 14. februar 1979.

Scheibel, Lars: Transportundersøgelse på Viborg Katedralskole (Viborg Katedralskoles Årsskrift 1980. Efterretninger om Viborg Katedralskole 1979/80. Side 11–14).

Seeberg, Peter: Hovedrengøring. Stumper af erindring. – Viborg: Nørhaven Bogtrykkeri, cop. 1979. 64 sider. Udsendt i anledning af årsskiftet 1979/80 af Nørhaven Bogtrykkeri a/s.

Seeberg, Peter: Hviledag. – Kbh.: FDC, 1979. 4 sider. Særtryk af: Erhvervsøkonomisk Tidsskrift, 43. årgang, nr. 2, side 305–308.

Stig Jørgensen, Erik: Johan Hvidtfeldt 1908–1979. Nekrolog (Historisk Tidsskrift, bd. 80, 1980, hefte 1, side 203–05).

Vestergaard, Anker: Glimt af 14 præsters 60-årige venskab. Herning: A. Villadsen, 1979. 118 sider, 5 tavler, ill. Om foreningen Societas nobilis. Af indhold: Biografier af biskop Chr. Møinichen Baun og pastor Anker Martin Vestergaard.

Viborg. Social- og sundhedsforvaltningen. Årsrapport vedr. døgnplejeforsøget i Viborg kommune. – Viborg: Viborg kommune.

Viborg (amtskommune). Amtsrådet. Regionplanlægning i Viborg Amtskommune. Offentlighedsfasen. 1978. Bind 1. – Bind 3, 1980: Referat af konferencerne. Indlæg fra studiegrupperne. Side 2–33: konference Viborg.

Viborg landstings dombøger. Udgivet af Landsarkivet for Nørrejylland. Ved Poul Rasmussen. Bind 3. 1617 B og C. Udtog af dommene. 1980. 226 sider.

Viborg Stifts Årbog 1979. Indhold: Johs.W. Jacobsen: Viborg bispegård – et 250-års minde. Bendt Gammeltoft-Hansen: Stilfærdig snak om stiftets klokker. Mogens Larsen: Kirkens historiske inventar. Johs. W. Jacobsen: Børn og kirke – fra Viborg Stift 1979. Svend Jacobi: Et hundredårigt legat og dets stifter. R. H. Knudsen: Om gejstligt fodslaw – Noring-Malmstrøm. Preben Holm: »Den store mærkelige sten deroppe på væggen«. Anker Vestergaard: Glimt fra en sognepræsts dagbog. Viborg Stift. Navne og noter.

Anmeldelser

Jørgen Peder Clausager: Viborg som erhvervsby. Udgivet af Viborg Handelsskole i anledning af 100-års jubilæet 14. sept. 1980. 276 s. indb. kr. 125 ved henvendelse til Handelsskolen, Vinkelvej 20.

Det bliver heldigvis mere og mere almindeligt, at jubilerende foretagender lader udarbejde bredere jubilæumspublikationer, hvor kyndige folk sætter virksomheden ind i dens historiske og samfundsmæssige sammenhæng og skildrer denne. Et eksempel herpå er Viborg Handelsskole, som ved at ansætte historikeren, cand. mag. Jørgen Peder Clausager et halvt år har givet denne mulighed for i anledning af skolens 100-års jubilæum den 14. sept. 1980 at udarbejde en skildring af »Træk af et bysamfunds historie fra 1860'erne til nutiden med særligt henblik på handelens, håndværkets og industriens vilkår«, som det så smukt hedder på titelbladet. Men det er ikke bare kønne ord. Skildringen dækker fuldt ud det, der er lovet, ja, man kan endog med rette sige, at også det generelle aspekt, der ligger i det omfattende udtryk »et bysamfunds udvikling«, er dækket derved, at forfatteren hele tiden sørger for at redegøre for den samfunds- og lovgivningsmæssige udvikling på landsbasis, som betingede den specifikt viborgensiske udvikling. Dette gøres på en så naturlig måde, at det læses som Viborg-historie, men alligevel vil kunne benyttes som udgangspunkt for behandlingen af andre byers historie. Det er lokalhistorie af høj karat.

Som den samvittighedsfulde historiker, Jørgen Peder Clausager er, vogter han sig for at vove sig ud, hvor kildematerialet ikke dækker. Det vil måske andre nogle læsere, at de enkelte erhvervsvirksomheder ikke er skildret, men har man læst forordet, er man ikke længere forvirret, idet forfatteren her redegør klart for, at kildematerialet hertil ikke har foreligget bearbejdet i en sådan form, at det har kunnet anvendes. Imidlertid har Viborg Stiftsmuseum samtidig foretaget en registrering af Viborgs handels-, håndværks- og industrivirksomheder 1846–1940, således at opgaven nu snart er moden til at blive løst, så meget mere som Clausager med sin bog har skabt forudsætningerne for at forstå udviklingen. Man skal hele tiden huske på, at det er erhvervslevets *vilkår*, der skal skildres, altså baggrunden og forudsætningerne.

Om bogens formål siger Handelsskolens formand Jørgen Olsen og skolens forstander L. G. Thiessen i udgavernes forord, at den er tænkt som en fortsættelse af Svend Aakjærs afhandling i Viborg Købstads Historie bd. 2 (1940) om Viborgs næringsliv og økonomiske styre 1726–1868, og dette formål synes til fulde at være imødekommet. I det indledende afsnit gives en imponerende sikker og velorienteret oversigt over tiden omkring 1870 i Danmark i almindelighed og specielt i Viborg med mange detaljer om erhvervsvirksomhederne. Derefter følger kapitlerne om samfærdselsmidlerne, telekommunikation og kommunale

værker (med den noget tunge overskrift »Public utilities«), pengeinstitutter og kreditforeninger og afslutningsvis Viborg som skoleby, hvor erhvervsuddannelserne meget naturligt har fået den bredeste behandling ført helt op til nutiden. Her kan man undertiden mærke, at tiden løber hurtigt, idet forventninger, der var naturlige i foråret 1980, nu er væltet af den økonomiske krise. Oplysningernes detailrigdom er imponerende, kildegrundlaget sikkert dokumenteret i noterne, stoffets behandling velafvejet og sproget letflydende (måske burde dog en forkortelse i noterne som op. cit. loc. cit. = anførte værk anførte sted, være opløst eller undgået). Både forfatteren og udgiveren har således al mulig grund til glæde og tilfredshed. Det har læserne også, men et par ærgelser har man dog undervejs, idet jeg her ser helt bort fra fremtidige læses ærgelser over at finde bygninger identificeret ved udtryk som f. eks. »den ejendom, hvor nu NN-firma har til huse«.

Viborg er ved at være kendt som en af landets førende trykkeribyer, og da bogen er trykt i et af byens førende trykkerier, er det ufatteligt, at billederne er så dårlige, mørke og utydelige. Det fremgår af billedteksterne, at originalerne har rummet en detailrigdom, som læserne snydes for. F. eks. s. 125, hvor det bemærkes, »man ser gasflaskerne på bilens tag«, men man skal se meget godt efter, før man overhovedet opdager bilen! I øvrigt skal forfatteren også have roser for billedteksterne, hvor han boltrer sig lidt friere end i selve teksten, f. eks. under billedet af handelsskolens eksamenshold fra 1921, hvor han bemærker: »For 60 år siden stræbte teenagere efter at ligne de voksne – nu om stunder er det omvendt«.

Medens forfatteren således næppe kan lastes for billedernes kvalitet (udvalget er fyldigt og motiverne glimrende), må han bære ansvaret for de manglende registre. Et sagregister ville have forøget bogens brugsværdi væsentligt, hvorimod værdien af et personregister måske kan diskuteres, men det skyldes til dels forfatterens ikke helt gennemskuelige vurdering af enkeltpersonernes betydning for udviklingen med deraf følgende omtale, eller manglende omtale, i teksten. En personalhistorisk orienteret læser vil nok savne mange personer, der utvivlsomt har sat deres præg på byen og dens erhvervslivs udviklingsmuligheder, medens man til gengæld konstaterer stor omhyggelighed med at identificere en række mindre betydningsfulde personer. At rektor Karl Olsen, hvis persons betydning for Katedralskolen næppe kan diskuteres, ikke findes nævnt, kan forklares ved den fyldige litteratur om denne skole, men hvad med rektor Niels Jørgen Pedersens betydning for det nye amts gymnasium, er den mindre end Arne Knudsens for Gymnastikhøjskolen eller Gudrun Juul-Pedersens for sygeplejeskolen, der begge nævnes? Her savnes tilsyneladende konsekvens, og her har vi nok bogens svageste punkt.

Uden i øvrigt at ville kritisere Clausagers fortrinlige fremstilling, der som ovenfor anført overalt ellers er både fyldig og dækkende, må det være tilladt på et par mindre punkter at korrigere og supplere:

På s. 53 omtales sportens foreninger i Viborg omkring århundredeskiftet: VFF, Olympia, tennisklubben og Afholdsforeningens sportsafdeling, men billedet var langt mere kompliceret, hvilket bl. a. fremgår af, at man i 1904 stiftede samarbejdsorganet DSI, i hvis jubilæumsskrift fra 1979 forholdene er beskrevet.

Det andet punkt drejer sig om rekrutteringen til gymnasieskolerne, hvor Clausager s. 196 skriver, at der ikke er gennemført en undersøgelse af den sociale sammensætning af elevholdene på amts gymnasiet, men at den må formodes at svare til katedralskolens. Der er imidlertid gennemført en undersøgelse, den er blot ikke trykt, hvorfor forfatteren er i sin gode ret til ikke at kende den. Da tallene imidlertid afviger fra Katedralskolens, og derfor ikke er uinteressante, fortjener de at blive kendt. Det drejer sig om en sammenligning mellem Katedralskolens og Amtsgymnasiets elever i I.G. 1979 udarbejdet som samfundsfagsrapport af en II.G klasse på Viborg Amtsgymnasium. Den gav følgende resultat:

<i>Socialgruppe:</i>	<i>Katedralskolen:</i>	<i>Amtsgymnasiet</i>
I	9,9%	19%
II	31,2%	28%
III	37,2%	27%
IV	15,2%	24%
V	6,5%	3%

Jeg skal vogte mig vel for at forsøge en tolkning, men blot gøre opmærksom på, at rekrutteringen til de to skoler til dels er geografisk bestemt, og at begrebet socialgeografi derfor må spille en fremtrædende rolle ved tolkningen af tallene, hvilket Clausager også henleder opmærksomheden på under omtalen af tallene fra Katedralskolen (s. 269 note 45).

Efter disse afsluttende bemærkninger om et par detaljer vil jeg gerne endnu engang fremhæve, at Clausagers bog er et stykke grundforskning i Viborgs nyere historie, som giver os en fundamental og veldokumenteret viden om vilkårene for udviklingen af byens erhvervsliv, for at blive i bogens eget sprog. Da den tilmed er velskrevet, er det en bog, der bør læses af alle med interesse for, hvorfor Viborg af i dag har sin nuværende struktur, og derfor en bog, der bør finde vid udbredelse. De 1200 eksemplarer, som bogen er trykt i, bør være udsolgt inden jul, hvis der da er nogen sammenhæng mellem kvalitet og efterspørgsel.

Hans H. Worsøe.

L. Hagelskjær Lauridsen: Fæstebonden i Skygge. Munklindebogen III. 1979. 272 s. Kr. 165,00 (incl. moms og porto). Eget forlag: Skt. Kjeldsgade 12 st., 2100 København Ø.

De to første bind af pastor L. Hagelskjær Lauridsens bøger handler om slægtens liv og vilkår i Munklinde, Bording sogn, Hammerum herred,

Ringkøbing amt, men med det tredje bind kommer vi til landsbyen Skygge, tidligere Kragelund sogn, Hids herred og dermed Viborg amt, men nu atter ved kommunalreformen 1970 som en del af Engesvang sogn indlemmet i Ringkøbing amt. Her levede ca. 1617–87 fæstebonden Søren Povelsen, som muligvis kan være stamfader til Munklinde-slægten, men trods dybtgående undersøgelser, bl. a. ved Erik Broch, Bjerringbro, er det endelige bevis ikke lagt på bordet.

Med udsendelsen af 1. bind i 1945, og senere med bd. 2 i 1963, var Hagelskjær Lauridsen med til at vise vejen for den nye retning inden for slægtshistorie, hvor lokalhistorie og genealogi går hånd i hånd, en udvikling, som senere er blevet forstærket, og som har sat sit præg på de fleste slægtsbøger fra de sidste 20 år. Også hos forfatteren selv er det lokal- og kulturhistoriske element blevet endnu mere fremtrædende, og det foreliggende bind bærer da også med fuld ret undertitlen »En kulturhistorisk skildring af livet i 1600-årene«. Bogen kan læses med udbytte af alle, og samtidig kan man glæde sig over det smukke udstyr, bl. a. en lang række naturtegninger af kunstneren Leif Ragn-Jensen. En anden charme ved bogen er, at forfatteren lader læserne følge undersøgelseernes forløb og dermed delagtiggør dem i arbejdsgangen, hvilket nok kan være lærerigt for mange.

Som tillæg bringes et afsnit om Skygge i stenalderen, om Tollundmanden samt om Skygge i istiden. Desuden rettelser og tilføjelser til de to første bind af værket.

Hans H. Worsøe.

Samfundet siden sidst

Beretning for året 1979 ved Historisk Samfunds generalforsamling i Sortebrødrehus den 10. april 1980.

Det år, som jeg skal aflægge beretning for i aften, året 1979, er på mange måder at betragte som et normalår, hvor vi har kørt videre i de fastlagte baner og kun på et enkelt punkt forsøgt os med lidt nyt, nemlig med heldagsudflugten til Ribe den 19. maj. Turen fik vel så nogenlunde den beregnede tilslutning, men selve arrangementet blev på grund af forglemmelser i Ribe i meget høj grad lagt over på Marianne Bro-Jørgensen, som havde stået for den væsentligste del af arrangementet herfra. Men den lidt skæve start har ikke skræmt os, og vi vil også i 1980 prøve at lave en specialudflugt.

Vort første møde i 1979 blev generalforsamlingen den 26. april, hvor museumsinspektør Kr. Fischer, Silkeborg, fortalte med mange fine lysbilleder om fundene i moserne vest for Silkeborg og den meget specielle forskning med inddragelse af andre forskningsgrene end den historisk-arkæologiske.

7. juni havde vi aftenudflugten til det militære øvelsesterræn ved Finderup, hvor vi trods det ikke særligt fine vejr alligevel fik mange spændende og interessante ting at se, fra studedrifters og hestedrifters tid o. m. m. Det var naturligt at slutte af i Finderup, hvor det endnu en gang blev slået fast, at der er mange uklarheder omkring kongemordet i Finderup, hvilket dog ikke afholdt os fra at drikke kaffen i Finderup Lade. Erik Levin Nielsen var os en fin vejleder gennem terrænet. Og så sluttede vi sæsonen med et møde, hvor arkivar Birgit Løgstrup fortalte om universitetshistorie i 1700-årene og på en levende måde satte os ind i datidens specielle problemer, men også i de som et universitet åbenbart gang på gang må slås med, spørgsmålet om kvalitet og kvantitet.

Til slut i selve beretningen skal jeg nævne vores årbog, som i modsætning til jubilæumsårbogen, der samlede sig om et snævert stofområde, har en alsidighed både med hensyn til behandlede emner og steder, så at vi må sige, at vi har fået en lodig og levende årbog af den type, som vi simpelthen slet ikke kan undvære.

— — —

Det er for mig en lille smule svært at slutte denne beretning, som aflægges dagen efter 9. april, uden at nævne et par ting i den anledning, nemlig

1) at det blev sagt i radioen i går, at kun ca. 1/3 af Danmarks befolkning er i stand til at have nogen selvstændig erindring om denne dag — så hurtigt bliver alt altså historie, men

2) har den debat, som i bogform og aviser og andre nyhedsmedier har været ført mere eller mindre i de sidste måneder, uger og dage, vist noget om, at historiske begivenheder kan længe efter, at de er sket, blive ved med at engagere en efterslægt med sine problemstillinger.

INDTÆGTER:

Overført fra 1978			33.947,36
Kontingent	34.354,00		
Bogsalg	4.574,70		
Annoncer	5.802,20		
Renter	1.450,52		
Moms	6.877,00		
Tilskud:			
Viborg kommune	8.000,00		
Viborg amt	2.000,00		
Viborg kommune	5.500,00		
Kulturmin.	4.200,00	19.700,00	72.758,42
			<u>106.705,78</u>

UDGIFTER:

Trykkeri	67.965,12		
Honorarer	2.413,50		
Moms	550,00		
Porto	4.809,00		
Møder	6.256,20		
Tryksager	1.224,55		
Diverse	2.039,55		
Kontingent SLA	1.214,85		86.472,77
Overført til næste år:			
Kontant	427,35		
Giro	5.716,72		
Bank	14.088,94		20.233,01
			<u>106.705,78</u>

Viborg, den 28. februar 1980.

Undertegnede revisorer har dags dato revideret regnskabet for perioden 1/1-31/12 1979. Kassebeholdningen 427,35 kr. var til stede. Giro- og bankbeholdning afstemt.

Finn Bertel

Henning Skov

Beretning fra lokalhistoriske arkiver

LOKALHISTORISK ARKIV FOR VIBORG KOMMUNE

I fortsættelse af arkivets hidtidige virksomhed som udstillings-arrangør har Lokalhistorisk Arkiv i beretningsåret medvirket i to tilfælde – først ved arrangementet af en udstilling i anledning af ibrugtagningen af Bikubens nye lokaler bestående af billeder, der illustrerede udviklingen af kvarteret omkring gadekrydset Dumpen-Sct. Mathiasgade-Gravene. På tilsvarende måde leverede arkivet 6 tavler med billeder, som fortalte træk af udviklingen på og omkring Nytorv, suppleret med kopi-forstørrelser af enkelte avisartikler.

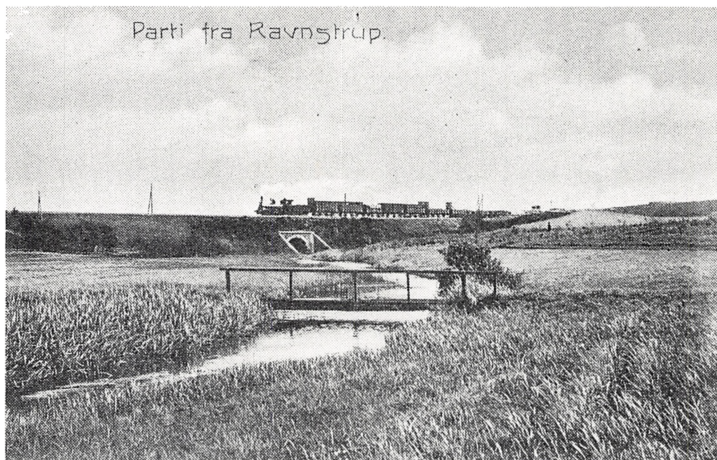
Nytorv-udstillingen gav anledning til en henvendelse fra stadsingeniørkontoret, der ønskede arkivets medvirken til – gennem tilvejebringelse af billedmateriale – at gennemføre en restaurering af kommunens ejendom Nytorv nr. 5-7 ud fra et ønske om at tilbageføre facaden til det oprindelige udseende.

Arkivet har som tidligere modtaget en del afleveringer, omfattende billeder, foreningsarkivalier og effekter af personalhistorisk karakter. Typisk for, hvordan bevaringsværdige, men hidtil oversete ting kan komme for dagens lys, er en aflevering fra revisionsfirmaet Grønning Mikkelsen (ved statsaut. revisor Otto Bodam), omfattende en klædekurv fyldt med tegninger og papirer hidrørende fra afdøde arkitekt Frederik Jensen, hvis ejendom, Sct. Mathiasgade 15, revisionsfirmaet har overtaget. De nævnte arkivalier blev fundet ved gennemgang af et loftsrum.

I 70-året for opførelsen af teaterbygningen i Gravene har bestyrelsen for den selvejende institution Viborg Teater, tidligere A/S Viborg Teater, afleveret en del af selskabets gamle protokoller samt to eksemplarer af den første aktionærliste.

I øvrigt viser tilvækstprotokollen i alt 44 afleveringer i løbet af beretningsåret.

Byrådets byplanudvalg har ønsket at få foretaget en farvefoto-optagelse af hele bevaringsområdet i Viborg, hvortil byrådet har bevilget 37.500 kr. Lokalhistorisk Arkiv har fået mulighed for at koble sig på denne aktivitet og har fundet udvej for af egne midler at erhverve en kopi af optagelserne, der desværre har skullet foregå under et sådant tidspres,

Godstoget, der her kører over Ravnstrup Bæk, er på vej til Viborg og vil om få øjeblikke i et stort sving passere tæt forbi Ravnstrup kirke. Omkring 1940 blev jernbanen fuldstændig omlagt, og over damningen fører nu blot en grusvej.

Gammelt postkort forhandlet af Victor Christensens boghandel i Viborg. (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune)

at der ikke er levnet mulighed for opsøgning af motiverne på tidspunkter, der ville være de absolut bedst egnede. Men stort set betyder gennemfotograferingen et væsentligt bidrag til samlingen af billeder fra det gamle Viborg.

Samarbejdet mellem arkivet og den lokale smalfilmklub er blevet fortsat og er senest blevet udvidet til at omfatte en række snapshot-agtige optagelser af kendte og karakteristiske borgere fra Viborg by og omegn, en serie, der indledes med et møde en sensommerdag mellem den 95-årige fhv. materielmester N. P. Nielsen og den 99-årige fhv. snedker Peter Cassøe. Blandt andre filmsopgaver kan nævnes Viborg Jagtselskabs 100-års jubilæumsjagt i Vindum skov.

Landinspektør Svend Cleemann har som frivillig, ulønnet medarbejder tilsagt arkivet sin assistance og har foreløbig foretaget en registrering og delvis omgruppering af arkivets samling af gadebilleder m. v., hvorved overskueligheden er blevet betydeligt bedre end hidtil.

BJERRINGBRO KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIV

Arkivet har i afvigte år haft et støt og roligt arbejdsår. Der har været en stadig tiltagende aflevering af bevaringsværdige arkivalier, hvilket kunne tyde på, at arkivet er kommet til at stå i folks bevidsthed som stedet, hvor man afleverer gamle papirer og billeder, der kommer frem ved dødsboer, nedlægning af foreninger og institutioner eller i øvrigt ved almindelig oprydning.

Arbejdet med slægtsforskning og egnhistorie samt arkivering af lokalt avisstof er i fortsættelse fra sidste år stadig fremadskridende, og lokale slægtsforskere og egnhistorikere søger arkivet i stigende grad. Nye i »faget« bliver altid hjulpet med igangsætning.

Også udensøgn fra har arkivet været besøgt. Således har et hold fra Danmarks Lærerhøjskoles provinskursus i Århus i to dage arbejdet på arkivet med gårdhistorie, og fra anden side, hvor man arbejder med oprettelse af et lokalhistorisk arkiv, har der været besøg for at se, hvordan et sådant kan fungere.

Arkivet er ved oprettelsen af »Sammenslutning af Lokalhistoriske Arkiver i Viborg Amt« blevet tilmeldt, og arkivets leder, overlærer E. Broch, er indvalgt i sammenslutningens første bestyrelse.

Som noget nyt vil der i dette efterår af arkivet blive udgivet et års-skrift.

H. Petersen.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HVORSLEV KOMMUNE

Det forløbne år er gået med: 1) Ombygning og indretning af lokalerne på Søndergade 2, således at vi nu har fået 2 arbejdsrum samt arkivrum og toilet nedenunder og desuden et disponibelt rum på 1. sal. Arkivrummet er brandsikret bl.a. med DB 60 dør m. v. Kommunen har i den forbindelse været meget lydhør for vore ideer. 2) Indsamling af arkivalier fra foreninger og private er fortsat i jævnt fremadskridende tempo, således at vi nu er oppe på næsten 100 registrerede arkiver. 3) Vi har indkøbt folketællingerne fra 1787, 1801, 1834 og 1845 i papirkopi fra rigsarkivet og desuden 1850, 1860, 1870, 1880 og 1890 i film fra samme, dækkende alle 8 sogne i kommunen. 4) Da det for nærværende ser ud til, at Landsarkivet for Nørrejylland vil iværksætte en kopikampagne vedr. kirkebøger, vil vi koble os på denne for at bringe kirkebøgerne i hus for de 8 sogne. 5) Vi håber at kunne åbne for publikum i dette efterår.

Kr. Boje Pedersen.

LOKALHISTORISK ARKIV I KARUP KOMMUNE

Når det tages i betragtning, at Lokalhistorisk Arkiv først blev en egentlig kendsgerning ved indflytning i eget hus ca. 1. maj 1979, synes de opnåede resultater at være væsentlige. Vel var der i de seneste år forud samlet materiale med oprettelse af et Lokalhistorisk Arkiv for øje, men det egentlige arbejde kunne først igangsættes efter indflytning i et tidligere »vogterhus«, som Karup kommune købte af statsbanerne efter nedlæggelsen af DSB-strækningen Viborg-Herning.

Det viser sig her som mange andre steder, at der findes meget materiale, som er egnet til arkivering, når blot egnens befolkning gøres interesseret, og det er ikke nogen dårlig fremgangsmåde at lade arkivets eksistens publicere ved besøg i hjemmene og derefter lade befolkningen »snakke over hækken«. Den fremgangsmåde har givet mange gode resultater her.

Som noget helt naturligt er de tyske kolonisters historie fra indvandringen til Haurdal (Frederikshede) og til Grønhøj (Frederikshøj) i 1759 et meget interessant område, og der findes endnu, trods over 200 års forløb, mange ting, som disse »Kartoffeltyskere« bragte med sig her til egnen. Sådanne ting kan være meget primitive ved en umiddelbar vurdering, men de er hver for sig lokalhistoriske klenodier, som bør sikres.

Arkivet råder allerede over en betydelig samling billeder, som der ved er sikret for fremtiden. Det er ikke altid let at overtale befolkningen til at skænke deres billeder til arkivet, men derimod er det altid let at låne gamle billeder, hvadenten det er fra familiealbummet eller fra familievæggen over sofaen, og lettere bliver det, når først det rygtes, at materialet behandles med fornøden respekt. Arkivet har den store fordel at råde over et komplet foto- og mærkekammerudstyr.

For at publicere arkivets eksistens og formål er der indledt et samarbejde med kommunens biblioteker om ophængning af plancher med påklæbde, historiske billeder samt fornøden tekst, og derforuden er der indledt samarbejde med den lokale Uge-Avis, som dækker hele Karup kommune, og Midtjyllands Avis i Silkeborg. Begge aviser holdes til stadighed forsynet med billedmateriale og forklarende tekst. Hver for sig har publiceringerne været af stor værdi og vil blive fortsat – måske udvidet.

Den daglige administration af arkivet varetages fortsat af Arendt Nielsen, som er fuldtidsansat leder. Til støtte er nedsat et tilsynsråd, bestående af borgmesteren og kulturudvalgsformanden samt to kulturudvalgsmedlemmer og derforuden to medlemmer, som er valgt efter indstilling fra Lokalhistorisk Forening, og endelig er arkivets leder medlem. Dette tilsynsråd samles mindst 2 gange årlig til vurdering af arkivets drift og standard.

Arendt Nielsen.

MØLDRUP KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIVER

Beretning om virksomheden 1979/80: Efter 2 års lokalefællesskab med Møldrup kommunes administration kunne Møldrup kommunes lokalhistoriske arkiver i maj-juni indflytte i egne lokaler, som fortsat findes på Administrationsbygningen i Møldrup, men nu beliggende tæt ved hovedindgangen, hvilket har lettet det ugentlige arbejde samt de besøgendes adgang til arkivet.

Arkivrummet er opdelt i 2 sektioner: En besøgs- og en kontorafdeling. I besøgsafdelingen er opstillet arbejdsbord, og herfra udlånes arkivets 3 båndoptagere. I kontorafdelingen findes skrivemaskine, telefon og håndbogssamling.

I forbindelse med flytningen er arkivet blevet nyopstillet. Nu findes der en protokolsamling, fotografisamling, ældre lærebogssamling, samt en del øvrige effekter af rumlig art.

Udstillingsvirksomhed:

Bjerregrav: I weekenden 20.-21. oktober 1979 udstilledes en række lokalhistoriske effekter på skolen i Bjerregrav af Hersom-Bjerregrav lokalhistoriske arkiv. Især bør fremhæves de ældre køkken- og stuegenstande samt billeder fra begge sogne. Ligeledes var en værdifuld håndværkerdagbog fra 1800-tallets 1. halvdel udstillet.

Skals: Ved et aftenmøde 30. oktober 1979 på Skals skole holdt Asger Høyer-Nielsen foredrag om Skals-egnens historie, og der vistest en række fotoplancher fra Skals i ældre tid.

Låstrup: Ved et besøg på Møldrup lokalhistoriske arkiv 13. marts 1980 vistest en serie billeder af Skringstrups gamle skoler. Besøget var arrangeret af Låstrup lokalhistoriske arkivudvalg i samarbejde med interesserede fra Skringstrup.

Ulbjerg: En lokalhistorisk udstilling blev arrangeret i Ulbjerg forsamlingshus af de lokale foreninger: Idræts-, jagt- og folkedansereforeningen med lokalhistorisk forening i spidsen. Arrangementet var foreningens tredje og blev traditionen tro holdt i marts måned, 29.-31.

Klejtrup: Udstilling med temaet: »50 år som selvstændig« blev vist den 1. april 1980 i forbindelse med et møde på Brattingborgskolen, hvor lokalhistorisk forening for Klejtrup lod medlemmer af det sidste sogneråd før 1970 drøfte, hvad der i kommunal sammenhæng skete i det halve århundrede, hvor Klejtrup var en selvstændig kommune.

Tostrup: Den 12.-13. april 1980 udstillede lokalhistorisk arkivs afdeling i Tostrup en række skøder, Peder Christensens lokalhistoriske arbejder om Tostrup sogn, brugsting, A-V fremvisning af gamle billeder samt en enestående broderisamling.

Møldrup: Ved den årlige revlingefestuge i Møldrup vistest den 26.-27. juli 1980 en lokalhistorisk udstilling om hedens opdyrkning og jernbanens betydning for byens erhvervsliv. 2 af egnens ældre fremstillede revlinge koste m. m.

Afleveringer: Arkivet har modtaget 85 afleveringer i regnskabsåret 1979, dels institutionsarkiver, dels foreningsarkiver og dels privatarkiver. Af større afleveringer kan nævnes brandfogedarkiv fra Tostrup-Roum, en række skolefotos, Anders Pedersens privatarkiv 1846-1896, samt Skals afholdsforenings faner. Af båndinterviews er der nu optaget 15.

Fotografering: Arkivet råder nu over ca. 600 forskellige fotos. Aktiviteten har desuden omfattet en række udendørs optagelser i Hersom af undertegnede i samarbejde med Karl Rind, Hvolris.

Ekskursioner: I september 1979 afholdtes udflugt til Hvolris, hvor museumspædagog Marianne Bro Jørgensen fortalte om udgravningen af jernalderbopladsen samt redegjorde for museets planer med området.

Besøg: Arkivet havde i årets løb besøg af ca. 175 personer, bl. a. af lokalgrupper fra Låstrup og Tostrup-Møldrup-Roum.

Personale: Det ugentlige arbejde forestås af undertegnede i samarbejde med arkivudvalgets formand Lis Pedersen, samt Nanna Kofod-Frederiksen, der tager sig af maskinskrivning og kontorarbejde. Tidligere avisreferent Karen Ambrosius registrerer fortsat ældre årgange af Viborg Stifts Folkeblad. Ovennævnte 3 kvinder yder alle frivilligt og ulønnet arbejde, en prisværdig indsats til gavn for kommunens borgere.

Publikationer: Årsskrift 1978 er genoptrykt i 50 eksemplarer.

Kursus og udadvendt virksomhed: Undertegnede deltog i et 3-dages registreringskursus for instruktører, arrangeret marts 1980 af SLA på Gl. Skovridergård, Silkeborg, samt tillige med formanden Lis Pedersen i oprettelsen af amtsammenslutningen af lokalhistoriske arkiver for Viborg amt februar 1980, hvor undertegnede indvalgte i amtsbestyrelsen. Har desuden medvirket ved oprettelsen af lokalhistorisk arkiv i Kjellerup kommune med foredraget: Organisering og oprettelse af et lokalhistorisk arkiv, samt ved afholdelse af et 20-timers kursus i arkivkendskab i Ålestrup forår 1980. Har i lighed med tidligere vintre undervist i et 72-timers slægts- og lokalhistorisk kursus afholdt af FOF-Skive.

Lærer og arkivar Christian N. Hansen.

TJELE KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIV

Undertegnede blev leder af Tjele kommunes lokalhistoriske Arkiv den 1. marts 1978. Arkivet har til huse i Tjele kommunes tidligere plejehjem Søgården i Ørum Sønderlyng.

Det daglige arbejde udføres af mig selv, i ny og næ har jeg en medhjælper, fhv. lærer Anders Fiil, Vorning. Der er åbent på arkivet hver torsdag fra kl. 14 til 17, og der har i den forløbne tid været god søgning. Ved personlige besøg hos gamle slægter m. m. i Tjele kommune har jeg indsamlet mange værdifulde arkivalier af fin kvalitet, i alt ca.

1200 billeder, dokumenter, beskrivelser, gamle papirer, bøger og dokumenter fra tidligere sogneråd i de gamle kommuner m. m., forhandlingsprotokoller og bøger fra nedlagte mejerier og foreninger og lignende.

I 1980 har vi fået over 200 billeder fra Tjele gods. Stamhuset Tjeles slægtsbøger i 7 bind, skrifter og historie derfra. Alle egne i Tjele kommune har haft mit besøg. Jeg holder løbende og skiftende udstilling på arkivet, fra alle egne af kommunen, med billeder fra gamle tider og meget andet. I januar 1980 viste jeg lysbilleder og gamle ting for en kreds fra Hjemstavnsforeningen i Vejrum.

En aften viste jeg lysbilleder på Tjele Cafeteria for et publikum på 60 personer. Derforuden har der været flere skoler på besøg i arkivet. Vi har i løbet af sommeren optaget en dokumentarfilm om de arkæologiske udgravninger i Foulum, hvor der er gjort fund fra den yngre stenalder, bronzealderen og jernalderen. Den færdige film, der bliver med tone, vil overgå til Lokalhistorisk Arkiv i Tjele.

Erik Esbensen.

Æ FJANDBOARKIV I STOHOLM

Arkivets arbejde har været præget af, at vi er flyttet fra administrationsbygningen til en plads i Stoholm Skoles depot for skolebøger. Det har bevirket, at knap så mange besøger os, men i øvrigt har der været mange afleveringer. Vi har modtaget ca. 40 protokoller og nogle hundrede billeder, foruden skøder og meget andet.

Vi har haft besøg af et hold skolebørn og et hold spejdere, som fik forevist, hvordan arkivet er opbygget. Desuden har der været godt hundrede andre besøgende.

Vi har medvirket med udlån af billeder ved Borgerforeningens 75-års jubilæum, ligesom vi leverer billeder og andet stof til »Skive-egnens Jul«.

Arkivet får støtte fra kommunen og egnens pengeinstitutter, og det er åbent hver tirsdag fra kl. 15-17.

Daglig leder: Åge Stilling, Vesterled 26, telefon 54 11 57.

Lidt om indholdet af næste årgang

Hovedartiklen bliver en fortsættelse af Gudenåens historie. Chr. Jacobsen fortæller om de mange planer og forhandlinger, der gik forud for opførelsen af Gudenåcentralen og om det store og indgribende arbejde, indtil turbinerne begyndte at snurre. Det er et spændende og dramatisk kapitel af egnens historie, som her er beskrevet.

Vi håber desuden at kunne bringe en erindringsartikel af forfatteren Carl Heinrich Petersen og en artikel om et landbohistorisk emne af landsarkivar Jens Holmgaard.

»Historisk Samfund for Viborg Amt«

har siden samfundets stiftelse i 1928 udsendt 45 bind af årbogen »Fra Viborg Amt«. Mange årgange er udsolgte, men resterende bind kan leveres til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):

[1]	1930–54, pr. årgang	6 kr. (9 kr.)
[2]	1955–63, pr. årgang	10 kr. (15 kr.)
[3]	1964–72, pr. årgang	25 kr. (30 kr.)
[4]	1974–77, pr. årgang	35 kr. (45 kr.)
[5]	1978	45 kr. (85 kr.)
[6]	1979	45 kr. (75 kr.)
	Resterende årbøger sælges under ét for en pris af 350 kr. + moms til medlemmer (ikke-medlemmer 600 kr. + moms)	
	Samfundet har herudover – ottest i stedet for et bind af årbogen – udgivet eller medvirket ved udgivelsen af en række vægtige særpublikationer, af hvilke dog flere er udsolgt, og andre kun haves i <i>meget begrænset rest-oplag</i> . De sælges til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medl. i parentes):	
[7]	Viborg Amts Stednavne. Udg. af Stednavneudvalget. 1947 ...	Udsolgt
[8]	Viborg Katedralskoles historie. Af Carl E. Jørgensen. Indb. særtryk af »Fra Viborg Amt« 1959–60. 174 sider, rigt illustreret	12 kr. (18 kr.)
[9]	P. G. Lindhardt. Brevvevling mellem biskopperne J. Swane og Frederik Nielsen. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1962. 30 sider, illustreret	4 kr. (6 kr.)
[10]	Billeder af Viborg amts forhistorie. 1966. 160 sider, rigt ill. ... Ved køb af mindst 5 eksemplarer: kr. 12,00 pr. eksemplar, portofrit fremsendt uanset medlemsskab.	16 kr. (24 kr.)
[11]	Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker. Fotos: Keld Helmer-Petersen. Tekst: Harald Ditzel. 2. udgave, 1966. 94 sider, rigt illustreret	Udsolgt
[12]	Niels Friis: Viborg Domkirkes orgel 1570–1966. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1967. 40 sider, illustreret	4 kr. (6 kr.)
[13]	Hans Øllgaard: Jens Bloch. Biskop i Viborg 1805–1830. 105 sider, illustreret. 1968	9,50 kr. (15 kr.)
[14]	Nr. Tulstrup-dagbogen. Ved Jens Holmgaard. Udg. i samarbejde med Landbohistorisk Selskab. Sælges kun til medlemmer ...	40 kr.
[15]	Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839. Fotografisk optryk. 228 sider	25 kr. (32,50)
[16]	Viborgs brand 1726 v. Hans H. Worsøe og Paul G. Ørberg. 88 sider	25 kr.
[17]	W. Møllerup: Adel, by og borger. Træk af bylivet i Viborg i 1700-tallet. 95 sider, illustreret. 1976	20 kr. (30 kr.)
[18]	Rentekammerets farvetrykte kort vedr. amtsinddelingen 1793, 2 stk., 38×26 cm, ufalsede	35 kr.

Historisk Samfund for Viborg Amt

støttes i sit arbejde af følgende:

Andelsbanken, Viborg afdeling	Nordjyllands revisionskontor, Viborg
F. V. Backhausens cftf. a/s, bogtrykkeri	»Odin« A/S, Viborg
E Bindstouw, Lysgaard	Pan Buslinier, Viborg
Bryggeriet Thor, Randers	A. Røn Petersen, smedearbejde, Viborg
Fona, Viborg	Anders Petersen, farvehandler, Viborg
Ford, A. Philipsen Akts., Viborg	Privatbanken for Viborg og Omegn
Galsgaards Farvehandel, Viborg	Sct. Mathias Apotek, Viborg
Bent Gildsig, farvehandel, Viborg	Schous Boghandel, Viborg
Handelsbanken i Viborg	Schumanns Herremagasin, Viborg
Hansen og Nielsen K/S, Viborg	Sparekassen SDS
Jacobi, kontoretablering, Viborg	Specialtrykkeriet, Viborg
Jydsk Boghandel, Viborg	Svaneapoteket, Viborg
J. N. Kjærsgaards Tømmerhandel A/S, Viborg	Viborg Mejeri
Løveapoteket, Viborg	Viborg Blikkenslageri, v. Westergaard & Bak
Midtjydsk Frøhandel, Viborg	Viborg Rejsebureau, Viborg
	Viborg Stifts Folkeblad

HANSEN og NIELSEN K/S
Snedkermestre

Absalonsvej - Viborg - Tlf. 62 17 11

SPECIALTRYKKERIET

Gørtlervej 7

Viborg . Tlf. *62 40 33

OFFSET
BOGTRYK
SERIGRAFI

Spørg

SPAREKASSEN **sds**

så har du et problem mindre

*ih, de er
så flinke - hos*

FONA

HANDELSBANKEN
altid med i billedet

JYDSK BOGHANDEL
G. E. C. Gad

Sct. Mathiasgade 25 – Tlf. 62 09 99
8800 Viborg

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD

*Viborg amts
største dagblad*

Alt smedearbejde udføres

A. RØN PETERSEN
Falkevej 9 – 8800 Viborg
Telefon (06) 62 06 77

RESERVERET

RESERVERET

Tøjet får vi i

DE KAN REGNE MED OS

A. PHILIPSEN *Akts.*
Skivevej
Viborg . Tlf. *62 35 11

VIBORG MEJERI

Dannebrogsgade 2 -- Viborg -- Tlf. (06) 62 58 66

SCHOUS BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

Tlf. 62 42 66

GALSGAARDS FARVEHANDEL

Gravene 18

Viborg

Tlf. 62 02 69

bogtryk - offset

Tlf.:
(06) 62 00 08
(06) 62 03 55

F. V. BACKHAUSENS EFTF. A/S
Viborg Stiftsbogtrykkeri
Ærøvej 8 - 8800 Viborg

VIBORG REJSEBUREAU APS

Dumpen 23

Tlf. *62 43 11

Viborg

Hjemstavns museet

E BINDSTOUW

I LYSGAARD

11 km fra Viborg

Blichervej 40 - 8800 Viborg
Telefon (06) 66 75 79

J. N. KJÆRSGAARDS TØMMERHANDEL

VIBORG

VIBORG BLIKKENSLAGERI

Westergaard & Bak

Telefon 62 62 47

PAN BUS LINIER

Vesterbrogade 16

Viborg

Tlf. *62 58 77

PRIVATbanken

Viborg Afdeling

Sankt Mathiasgade 15 - 8800 Viborg - Tlf. (06) 62 26 00

**FARVELAND
BYGGEMARKED
INDUSTRIAFD.**

ANDERS PETERSEN

Farvervej 7
Vestervangsvej 18
8800 Viborg
Telefon (06) 62 12 66

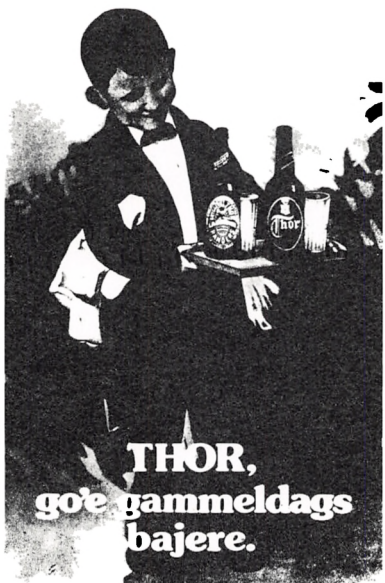
JACOBI

Ringvejen - Viborg

Telefon 62 40 00

NR
REVISION

Nordjyllands Revisionskontor A/S
STATSAUTORISERERE REVISORER
Ringvejen . 8800 Viborg . Tlf. (06) 61 18 11

THOR,
gøt gammeldags
bajere.

BENT GILDSIG

MIDTJYSK **FRØ** HANDEL
VIBORG

Støt indsamlingen

til

Red Barnet

*

Svaneapoteket

Viborg

*

Løveapoteket

Viborg

*

Sct. Mathias Apotek

Viborg

Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune

har i sin skriftrække udgivet flg. publikationer, som kan købes i boghandelen:

- [1] Henri Hansen: Litteratur om Viborg. 1948. 99 sider.
- [2] Otto von Spreckelsen: Stænderpladsen i Viborg før og nu. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1951. 58 sider, illustreret (Udsolgt).
- [3] Otto von Spreckelsen: Viborg Bys Borgerbog 1713–1860. 1955. 471 sider
- [4] Otto von Spreckelsen: Viborg bys gadenavne. 1962. 48 sider, ill. (Udsolgt).
- [5] Otto von Spreckelsen: Viborg Vandring. Tegninger af Johs. Bæch. 3. ændrede udgave. 1969. 62 sider, illustreret.
- [6] Soldat i Viborg 1865–1965. Redigeret af Aage Bonde. 1965. 120 sider i stort format, rigt illustreret.
- [7] Johan Hvidtfeldt: Gennem Blichers land til bispestaden Viborg. Tegninger af Svend Erik Ihle. 3. udgave. 1969. 80 sider, illustreret.
- [8] J. Chr. Sixhøj: Viborg Katedralskoles dimittender 1630–1879. Ved Carl E. Jørgensen. 1969. 220 sider.
- [9] Viborg Smedelaug. Af Otto Smith, Aage Philipsen og Paul E. Pedersen. 3. udgave. 1976. 84 sider, illustreret.
- [10] Vogt lys og ild. Viborg købstads brandvæsen 1844 – 18. maj 1969. Redigeret af O. K. Rørsted i samarbejde med E. Kløve. 1969. 79 sider, illustreret.
- [11] Johannes Bæch: Viborg Motiver. Med indledning af Arne Lilholt. 1. oplag 1969, 2. oplag 1970. 6+29 sider i tværformat.
- [12] Helmuth Spanggaard Pedersen: Viborg i 1930'erne. 1971. 64 sider, illustreret. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1970. (Udsolgt).
- [13] Helmuth Spanggaard Pedersen: Viborg under besættelsen. 1971. 104 sider, illustreret. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1971. (Udsolgt).
- [14] Harald Ditzel: Bruunshaab Prospekter. 1975. 48 sider, illustreret.
- [15] Viborgs Brand 1726 ved Hans H. Worsøe og Paul G. Ørberg. 88 sider, illustreret.

Historisk Samfund for Viborg Amt

er oprettet 1928 og har til formål:

Samfundet har gennem årene udover årbøgerne kunnet tilstille sine medlemmer en række vægtige særpublikationer, senest de smukke og efterspurgte bøger *Billeder af Viborg amts forhistorie*, *Fæstebonde i Nørre Tulstrup* *Christen Andersens Dagbog*, *Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839* og *Viborgs brand 1726*.

Kontingentet er p.t. 45,00 kr. årligt, der betales ved modtagelsen af årbogen, hvis pris i boghandelen er 75,00 kr.

Medlemmerne kan til favørpris erhverve ældre årgange af årbogen og en række andre publikationer.

»at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysning om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens liv og færden i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder.«

Formålet søges fremmet

»dels ved udgivelse af en årbog med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på dertil egnede steder i amtet med foredrag af historisk indhold og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af historiske arbejder vedrørende egnen osv.«

Indmeldelser modtages af fru Else Hansen, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8000 Viborg, Tlf. (06) styre

ISBN

~~DIS-Danmark~~

1 2 4 7 9